

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİH BİLİM DALI**

**KRALİYET DEVRİNDE IRAK'IN ETNİK YAPISI VE SİYASİ
OLUŞUMLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hussein Abbas Ali Mohammed ASLAN**

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL**

Ankara - 2009

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİH BİLİM DALI**

KRALİYET DEVRİNDE IRAK'IN ETNİK YAPISI VE SİYASİ OLUŞUMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hussein Abbas Ali Mohammed ASLAN**

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL**

Ankara - 2009

ONAY

Hussein Abbas Ali Mohammed Aslan tarafından hazırlanan “ KRALİYET DEVRİNDE IRAK’IN ETNİK YAPISI VE SİYASİ OLUŞUMLAR” başlıklı bu çalışma 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan).....

Üye.....

Üye.....

ÖNSÖZ

İnsanın mensubu olduğu etnik ve dinî yapı, içinde yaşadığı sosyal çevreyle de birleşerek ona bir “kimlik” kazandırır. Genel olarak “kültür” diyebileceğimiz bu kimlik, insanın kendini tanımlamasında belirleyici olduğu için bireysel ve toplumsal düzeydeki tutum ve davranışlarına da yön verir. Söz konusu tutum ve davranışlar toplumun en küçük sosyal kurumu olan aileden, daha büyük ölçekteki kurumlar olan devlet ve siyasete kadar her alanda sergilenmektedir.

Dünya siyasî tarihine bakıldığında devletlerin kuruluşu, yönetimi, iç ve dış siyasetteki dengeleri, varlığını sürdürmesi ya da yıkılması gibi konularda belirleyici olan etkenlerin çok yönlü olduğu görülecektir. Döneme, devlete ve topluma göre değişmekle birlikte, bir devletin kurulmasında ve yaşamasında, ülkenin etnik ve dinî kimlik açısından sergilediği durum oldukça büyük bir rol oynar.

Devletin, toplumun ve bireylerin huzur ve refah içinde yaşamlarını sürdürebilecekleri bir ortam tesis etmek, ülke içindeki bireylerin ve sosyal grupların arz ettiğı yapıyla yakından ilgilidir. Bireyler ve gruplar arasında adaleti, hakkaniyeti sağlayabilecek bir sosyal dengenin kurulması, ülkeye yön veren siyasetçilerin temel görevlerindendir. Devletin yönetiminden memnun olmayan, uygulanan politikaları beğenmeyen kişi ya da gruplar, kendilerince haklı gerekçelerle ve imkanları dahilinde tepkilerini ortaya koyarlar. Bu duruma etnik ve dinî kimlik açısından çeşitlilik arz eden devlet ve toplumlarda daha çok rastlanması oldukça doğaldır.

Çalışmamızın asıl konusu olan Irak da, etnik ve dinî kimlikleri farklı olan çok sayıda gruptan oluşmuş bir devlettir. Bu etnik ve dinî kimlikler, eskiden beri Irak'ın iç ve dış politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede Irak'taki çeşitli etnik ve dinî gruplar, ihtiyaçları doğrultusunda farklı siyasî oluşumlar meydana getirmişlerdir.

Tarihî gelişim süreci içinde Irak topraklarındaki etnik-dinî yapının siyasetle ilişkisini incelemek, kolektif çalışmayı gerektirecek kapsamlı ve çetrefilli bir iş olacaktır. Bu nedenle biz, “Kraliyet Devrinde Irak’ın Etnik Yapısı ve Siyasî Oluşumlar” adını taşıyan bu çalışmamızda, sadece Kraliyet dönemindeki (1920–1958) Irak’ın etnik yapısının siyasete yansımalarını araştırıp inceledik. Ancak konunun tam olarak anlaşılabilmesi amacıyla, 38 yıllık kraliyet döneminin binlerce yıla kadar uzanan öncesine ve günümüze kadar uzanan sonrasına da yer yer değindik. Yine aynı amaçla, bölgede her türlü dengenin sağlanmasında büyük bir rol oynayan din kurumuna dair de tespit ve değerlendirmelerde bulunduk.

Hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan istifade ederek oluşturduğumuz bu çalışma, “Giriş” ve “Sonuç” dışında üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Irak’ın coğrafi ve demografik yapısını ana hatlarıyla sunmaya çalıştık. Bu çerçevede Irak nüfusunun din ve etnik köken açısından sergilediği duruma dair belirlemelerde bulunduk. Dinî açıdan bakıldığında, Irak’ta günlük yaşama ve genel politikalara yön verenler, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlardır. Etnik açıdan ise Araplar, Kürtler ve Türkmenlerden oluşan üç büyük gruptur. Ancak konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşabilmek için, sayıları siyasî dengeleri etkileyebilecek kadar çok olmayan çeşitli etnik ve dinî gruplara da değindik.

İkinci bölümde, Irak’ta dinî temele dayanan siyasî oluşumları ele aldık. Irak’taki siyasî hayata yön verenler her ne kadar Müslümanlarsa da, kişi ve grupların İslamiyet’in esas ve uygulamalarına dair farklı yaklaşım ve yorumları, Müslümanları kutuplaştırmıştır. Bu durum da aynı dinin mensuplarının, siyasî anlamda birbirlerinden çok farklı oluşumlar içerisinde yer almalarına yol açmıştır.

Üçüncü ve asıl bölümde ise, Irak’taki milliyet temeline dayalı siyasî oluşumları ele aldık. Bu çerçevede Arapların, Kürtlerin, Türkmenlerin ve Asurîlerin Irak siyasî hayatındaki faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde inceledik.

Başta Türkmenler olmak üzere Irak halkı, sosyal ve siyasî anlamda eskiden olduğu gibi bugün de ciddi sıkıntılar içindedir. Söz konusu sıkıntıların en makul şekilde giderilmesinde, bölge ve konuyla ilgili bilimsel çalışmaların çok faydalı olacağından şüphe yoktur. Bu konu küçük de olsa önemli bir katkıda bulunacağına inandığımız bu çalışmamızın, yapılacak yeni çalışmalara hem ilham olabileceğine hem de kaynaklık edebileceğine inanmaktayız.

Arşivlerde ve sahada gerçekleştirilen uzun çalışmalar sonucunda ortaya çıkan bu tez çalışmasının danışmanlığını kabul ederek konunun belirlenmesinde ve işlenmesinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sayın Hocam Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL'a katkıları için minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Ankara 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAK'IN COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

1. İRAK'IN DİNÎ YAPISI	9
1.1. Irak'ta Müslüman Nüfus	9
1.1.1. Irak'ta Şii Nüfus	10
1.1.2. Irak'ta Sünni Nüfus	12
1.2. Irak'ta Hristiyan Nüfus	13
1.3. Irak'ta Musevi Nüfus	15
1.4. Irak'ta Sabi Nüfus	16
1.5. Irak'ta Yezidi Nüfus	21
2. İRAK'IN ETNİK YAPISI	25
2.1. Araplar	25
2.1.1. Arapların Nüfusu	29
2.2. Kürtler	36
2.2.1. Feyli Kürtler	39
2.2.2. Kürtlerin Nüfusu	39
2.2.3. Kürtlerin Coğrafi Dağılımı	40
2.2.4. Kürtlerin Dili (Kürtçe)	42
2.2.5. Kürtlerin Mensup Olduğu Din	44
2.2.5.1. Hristiyanlık	45
2.2.5.2. Musevilik	45
2.3. Türkmenler	45

2.3.1. Türklerin İlk Yerleşimleri	47
2.3.2 Türkmen Ağızları	50
2.3.3. Türkmenlerin Dinî Durumu.....	51
2.3.4. Türkmenlerin Nüfusu	52
2.3.5. Şebekler	54
2.4. Farslar	57
2.5. Asurlular	58

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK'TA DİNİ TEMELE DAYALI SİYASİ OLUŞUMLAR

2. İSLAMİ HAREKETLER	62
2.1. Birinci Dünya Savaşından 1950'li Yıllara Kadar Yaşanan Olaylara Karşı Koymakta Mercîin Rolü	66
2.2. Velayeti Fakihlik ve Siyasî Bakışı	69
2.3. Irak'ta İslamî Hareketlerin Ortaya Çıkışı	73
2.4. Irak'ta Çağdaş Siyasal İslamî Hareketler	76
2.4.1. Caferî Partisi.....	76
3. MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ	77
3.1. İslâmiyet Kardeşliği Derneği	78
3.2. İslami Kurtuluş Partisi	79
3.3. İslamî Dava Partisi.....	79
3.4. İslamî Irak Partisi	80
4. DİN ÂLİMLERİNİN TOPLUMA ETKİSİ.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK'TA MİLLİYET TEMELİNE DAYALI SİYASİ OLUŞUMLAR

3. IRAKTA MİLLÎ HAREKETLER	91
3.1. Arapların Milliyetçi ve Siyasi Örgütleri	92
3.2. Kürtlerin Milliyetçi ve Siyasetçi Örgütleri.....	97
3.2.1. Irak'taki Kürt Siyasî Örgütlerine Genel Bir Bakış	101
3.3. Türkmenlerin Siyasete Katılması	102

3.4. Asurîlerin Milliyetçi ve Siyasetçi Örgütleri	108
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	116
EKLER.....	124
ÖZET	124
ÖZET	125
ABSTRACT	126

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
C.	: Cilt
Yay.	: Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1	: Yıllara Göre Irak'ın Toplam Nüfusu.....	5
Tablo 2	: Müslümanların Nüfusu ve Toplam Nüfus.....	10
Tablo 3	: Şiilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus.....	12
Tablo 4	: Sünnilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus	13
Tablo 5	: Hristiyanların Nüfusu ve Toplam Nüfus	14
Tablo 6	: Yahudilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus	15
Tablo 7	: Sabiilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus.....	21
Tablo 8	: Yezidilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus.....	24
Tablo 9	: Irak Sancaklarının Nüfus Sayısı	30
Tablo 10	: Yıllara Göre Nüfus Dağılımı.....	30
Tablo 11	: Irak'ta Arap Aşiretlerinin Bulundukları İl ve İlçeler.....	33
Tablo 12	: Kürtlerin Nüfus Dağılımı.....	40
Tablo 13	: Kürtlerin Mensup Olduğu Diller	44
Tablo 14	: Irak'ın Genel Nüfus ve Türkmenlerin Nüfusu	54

GİRİŞ

Arapçanın eski kelimelerinden biri olan "Irak", Yunanca "Mezopotamya" kelimesinin yerine kullanılmıştır. Bugün Orta Doğu'nun stratejik öneme sahip ülkelerinden birinin adı olan Irak kelimesi, temelde Bağdat, Basra ve Musul gibi kentlerden oluşan yerleşim coğrafyasına genel bir ad olarak verilmiştir.

Kuzeyden Türkiye, doğudan İran, batıdan Suriye, güneyden Suudi Arabistan ve Arap Körfezi ile çevrili olan Irak; Arap Yarımadası'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Buna rağmen bazı coğrafyacılar, Irak'ı Arap Yarımadası'nın bir parçası olarak kabul etmektedirler.

Coğrafya bakımından %6 dağlık, %21 dalgalı engebesiz, %49 tepelik ve %24 düz engebesiz olmak üzere dört bölgeye ayrılan Irak;¹ Batı ile doğu arasındaki bağlantıyı sağlamada çok önemli bir stratejik mevkie sahip olduğundan hava yollarının en önemli istasyonlarından sayılmaktadır².

Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1516–1918) Irak; Bağdat, Basra ve Musul³ olmak üzere üç büyük vilayetten oluşmaktaydı. O dönemde birbirlerinden ayrı yaşayan bu üç büyük vilayetin en büyüğü konumundaki Bağdat, Irak'ın merkezi kabul edilmektedir. Bu nedenle⁴ Bağdat valisi çoğu zaman diğer iki vilayet üzerinde de söz sahibi olmuştur. Bütün bunlar Irak'ın bir ülke olarak birlik ve beraberlik içerisinde yaşamasına engel olmamıştır. Suriye sınırında yaşayan Araplarla Arap Körfezi'nde yaşayan Arapların konuştuğu Arapça karşılaştırıldığında, Iraklı Araplar arasındaki dil birliği açık bir şekilde görülmektedir. Dünyanın en büyük nehirlerinden sayılan Dicle nehrinin 1850 km'si Fırat nehrinin ise 2350 km'si Irak sınırlarından

¹ Ahmet Fekkak El-Bedrani, **Ahval El-Irak El-İçtimaiye beyne El-Harbeyin El-Alamiyyen (1918–1939)**, Musul 2001, s.7.

² Abdülrezzak El-Hasani, **Tarih El-Irak El-Siyasi El-Hadis**, C.1. Dar ül Kütüb Matbaası, Beyrut, 1983, s.19.

³ El-Bert Mintişaşgli, **El-Irak Fi Senevat El-İntidab El-Biritani**, (Çev. Haşim Salih Eltikriti), Bağdat, 1978, s.21.

⁴ Ali Şakır Ali, **Tarih El-Irak Fi El-Ahit El-Usmani (1638–1750)**, Musul, 1985, s.21–22.

geçmektedir. İki nehir Irak'ı boydan boya paralel olarak geçmektedir. İki nehrin arasında tarım için elverişli yerleşim alanları mevcuttur. Mezopotamya denilen yerin önemli bir kısmı Irak sınırları içersinde, bu iki nehrin arasındadır.

Irak, doğal yapısı ve coğrafi konumunun yanı sıra üzerinde yaşanan tarihî olaylar nedeniyle de insanlığın en eski yurtlarından birisi olmuştur. Binlerce yıldan günümüze kadar Irak, insanlık tarihindeki göçlerde daima önemli bir barınma yeri olmuştur. M.Ö. 3000'li yılların başlarında Irak'ın güneyinde Sümerler küçük devletler kurmuşlardır. Bunun akabinde Samiler Irak'a gruplar halinde yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Akadlar, M.Ö. 2350 - 208 yılları arasında Irak'ın orta ve güney bölgelerinde yaşamışlardır. Ayrıca Irak'ın güney ve orta bölgelerinde Aramiler, Amuriler ve Keldanilerden oluşan Babilliler, ülkeyi M.Ö. 1998–538 yılları arasında yönetmişlerdir. Arap Yarımadası'ndan gelen ve Irak'ın kuzeyine yerleşen Asurîler M.Ö. 2180–2080 yılları arasında ülkeyi kontrolleri altına almışlardır. Babil ve Asurîlerin devletleri yıkıldıktan sonra Irak'ı birkaç grup daha yönetmiştir. Bu gruplar şunlardır:

1. Ahmani Farmlar (M.Ö. 538–330)
2. Yunanlılar ve Selçuklular (M.Ö. 331–139)
3. Farslı Farmlar (M.Ö. 247–220)
4. Sasani Farmlar (M. Ö. 226 – M.S. 637)

Araplar ise Irak'ın güney ve orta bölgelerinde Menazira devletini kurmuşlardır (M.Ö. 633- 268).

İslam'ın ortaya çıkışından ve Fars İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Müslümanlar, İslam dinini yaymak için Irak'a gelmişlerdir. Abbasiler döneminde (745–1258) tutsakların (zenci ve köle) sayısı artıp devlet yıkıldıktan sonra 1258'de Moğollar Irak'a girmiş ve bu Moğol akını 1392'ye kadar sürmüştür. Bu dönemde Türkmen kabileleri Irak'a saldırılar yapmış ve

1411'de Moğolları yenmişlerdir. Bununla birlikte M. 1508'de doğudan Safavi Farıların akınları başlamış ve 1638 yılının sonuna kadarda bölgeye hâkimiyetleri sürmüştür. Farılar, Kerbela ve Necef illeriyle Bağdat'ın Kâzimiye semtine yerleşmişlerdir. Bu yerleşmenin büyük bir kısmı 1508'de Safavi işgalinin başlamasıyla gerçekleşmiştir. Mezhep faktörü de bu yerleşmede önemli bir rol oynamıştır.

Bu arada Osmanlı Devleti, Safaviler ile birçok savaşı girmiş ve nihayet Irak'ın yönetimini ele geçirip 1917'ye kadar hüküm sürmüştür. Bu tarihte ise İngilizlerin işgali başlamıştır. Irak'ta İngiliz Silahlı Kuvvetlerine karşı 1920'de yapılan El-İşrin Devrimi sonucunda yapılan İngiliz hükümeti geçici bir Irak hükümeti kurmaya mecbur kalmış ve daha sonra Irak Krallığını kurmuştur. Bu kraliyet sistemi 1958 yılına kadar devam etmiştir. 1958'de Abdülkerim Kasım liderliğinde askerî devrim gerçekleşmiş ve kraliyet sistemine son verilerek Irak Cumhuriyeti kurulmuştur.

Tarih boyunca çeşitli milletlerin işgali altına girmiş ve bu milletler arasında bir çekişme alanı olmuş topraklar üzerinde kurulu bir devlet olan Irak'ın etnik yapısının bugünkü durumu, bölgenin tarihî gelişim sürecinin bir sonucudur. Dolayısıyla farklı sülalelerin etkisi ile antropoloji açısından önemli izler bırakılmıştır. Bu antropolojik karışıklık nüfusun genel yapısında açıkça görölmektedir. Irak'ın kuzeyinde Türkmen, Kürt ve Asurluların; güney ve kuzey bölgelerinde de Arapların barınması diğer etnik grupların yok edilmesine yol açmışsa da bu etnik gruplar, Irak nüfusunun ırki yapısını yine de etkilemiştir.

1919 sayımında Irak'ın genel nüfus yapısını üç büyük etnik grup oluşturmaktadır. Bunlar:

1. Sami Milletler (Araplar, Sabiiler, Kildler ve Asurîler)
2. Kürtler
3. Türkler

Bu üç büyük grubun bir araya gelmesi ve yaşaması sonucunda etkileşimler meydana gelmiştir. Bir başka ifade ile diğer milletlerde olduğu gibi bu milletlerin yapılarında da karışımlar olmuştur.

Araplar diğer çeşitli etnik gruplara göre Irak'ın çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Aynı şey Kuzey bölgesinde Kürtler için de geçerlidir. Diğer etnik gruplar ise Arap ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde veya bu iki bölgenin sınırlarında yerleşmişlerdir.

Çoğunlukla güney orta ve kuzeybatı illerinde yaşayan Araplar, Irak'ın genel nüfusunun %70'ini oluşturmaktadır. Daha çok İran ve Türkiye sınırlarının yakınlarındaki illerde yaşayan Kürtler ise ülke nüfusunun %15'ini oluşturmaktadır.

Türkler veya Türkmenler Irak'ın genel nüfusunda üçüncü grubu teşkil etmektedirler. Türkler, Arap ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin sınırlarında yaşamakta olup yoğun olarak Musul ilinin Telafer ilçesinin kuzeybatısından Diyala ilinin Mendeli ilçesinin güneydoğusuna kadar uzanan paralelde bulunmaktadırlar (Bkz. Harita1). Başka bir ifadeyle Irak'ın genel nüfusunun %13'ünü oluşturan Türkmenler, yoğun olarak Kerkük ve Musul illerinde yaşamaktadırlar.

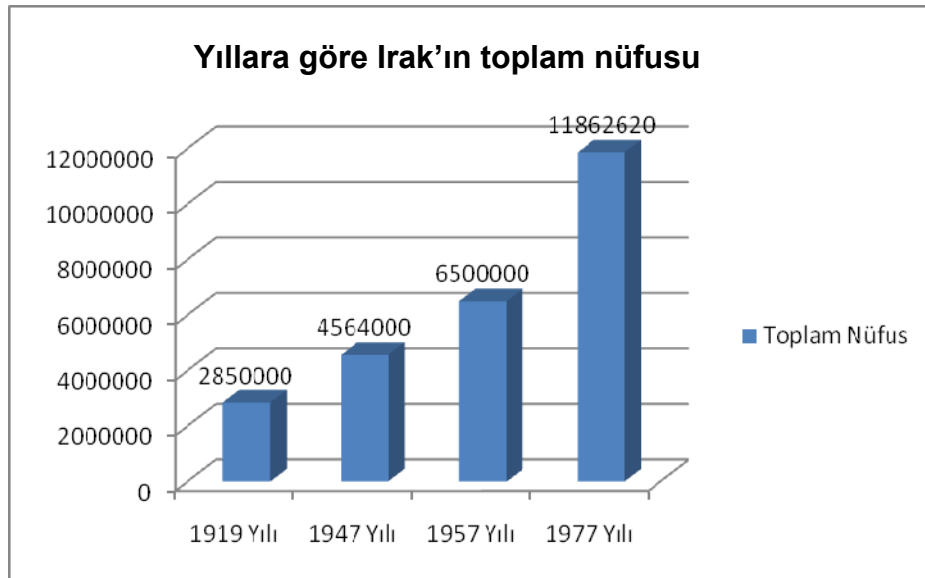
Asurîler ise bugün Bağdat, Musul ve Kerkük gibi büyük şehirlerde ve Kuzey bölgesinde bulunan Zaho ve Ravanduz gibi ilçe ve köylerde yaşamaktadırlar.

Küçük bir grup olan Sabiler, Güney bölgesinde özellikle Meysan'da bulunmaktadırlar. Bir diğer küçük grup olan Yezidiler ise Ninava'nın (Musul) Sencar ilçesinde ve bazı köylerinde yaşamaktadırlar. Yezidiler, Irak genel nüfusunun %0,2'sini oluşturmaktadırlar.

Irak'ta en yaygın kullanılan dil Arapçadır. Nüfusun %71'nin anadili durumunda olan Arapça, diğer etnik guruplar tarafından da bilinmekte ve gerektiğinde kullanılmaktadır. Kürtler ve Yezidiler Hint Avrupa dil ailesinden olan Kürtçeyi kullanmaktadır. Türkçe veya Irak Türkmen Türkçesini Türkmenler konuşulmaktadır.

Asurca ise Irak'ın genel nüfusunun %0,3'ünü teşkil eden Asurîler tarafından konuşulur.

Tablo 1 : Yıllara göre Irak'ın toplam nüfusu

Genel olarak Irak nüfusunun %95'ni Müslümanlar, %3'ünü Hristiyanlar, %2 'isini ise diğer dinlerin mensupları oluşturmaktadır.

Araplar, Kürtler ve Türkmenler Müslüman'dır. Müslüman nüfus Şii ve Sünni olmak üzere iki ayrı mezhebe ayrılmıştır. Ancak bu iki mezhep arasında evlenme ve aynı yerde yaşama sonucunda etkileşimler olmuştur. Yani her kabile ve aşirette, hatta her ailede bu iki mezhebin mensupları bulunabilmektedir.

Hristiyanlar ise Kild, Süryani, Ermeni ve Asurîlerden ibaret olup Katolik, Nesturi, Ortodoks ve Protestan gibi mezheplere ayrılırlar.

1952'de Filistin'e göç etmeden önce Musevilerin büyük çoğunluğu Bağdat ve Basra'da, bir kısmı da Hilla ilinde ve Al-Anbar iline bağlı Al-Ane'de yaşamışlardır. Bugün Irak'ta Musevi nüfusu yok denecek kadar azdır.

Bu dinlerin yanı sıra kökü Eski Babillerin dinine dayanan Sabii dini ve Yezidi dini mensupları da mevcuttur.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK'IN COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

Klasik sosyoloji sınıf tahlili (Max Weber ve Carl Marks'ın görüşlerini esas alan tahlil), Arap toplulukları için geçerli değildir, görüşü vardır. Buna göre Arap topluluklarının sınıflarla ilgili bir şeyleri bulunmamaktadır. Milletin, Arap toplumları için yapılan tanımı en azından Birinci Dünya Savaşından önceki döneme kadar doğruluk niteliği taşımaktadır. Ancak gerçeklere dayalı alan araştırması olmadan herhangi bir konu hakkında kesin bir şey söylemek doğru olmaz. Üstelik ideolojik bir görüşle sınıf tahlilinin tam olarak reddedilmesi bilimsel araştırmalar açısından kabul görmeyen bir tavidir⁵.

Sınıfların tahlilini yapmak oldukça zor ve önemli bir görevdir. Çünkü bir yandan sosyal alt yapıları veya alt yapıların konusal açıdan karşılaştıkları sorun ve eğilimleri iyi bir şekilde bilmek gerekirken diğer yandan da varlıklı aileler ve bireyler arasındaki ilişkilerin detaylarına aşina olmak gerekir. Tüm bunlara, Irak'taki sınıfsal yapıyı anlayabilmek için, en azından 1914'ten bu yana süregelen istikrarsız siyasi yapıyı da eklemek gerekir. Bunlara rağmen Irak'taki sosyal sınıflar ve bu sınıfları mensuplarını kalın çizgilerle birbirlerinden ayırmak pek de kolay değildir. Çünkü Irak'taki sosyal sınıflar arasında çok hızlı ve oldukça sık yaşanan bir yatay ve dikey hareketlilik söz konusudur. Bu durum hem sınıflar arasında hem de sınıfların kendi bünyelerinde önemli dengesizliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. İngiliz işgalinin meydana gelmesi, dünya sermayesinin ülkeye sızması, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi, Kuzey Irak'ta Arap alanlarının ayrılması, 40'li yılların sonunda ve 50'li yılların başında Musevilerin göç etmesi, 1952'den sonra petrol gelirlerinin artması, 1958'de devrimin gerçekleşmesi gibi nedenler de sosyal otoritenin sarsılmasına yol açmıştır¹.

⁵ Komisyon, **El-Mucteme El-Iraki Fi El-Esniyat ve El-Tabakat**, Strateji Araştırmaları Enstitüsü Yay. Beyrut, 2006, s.9.

Irak'ın genel çevresindeki durumlar değıştikçe Irak nüfusunun sosyal yapısı da aşama aşama farklılık göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren birçok siyasi ve iktisadi değışiklik olmuştur. Daha sonra bu değışiklikler, gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimlerde yaşayan toplumun hayatında meydana gelen sosyal değışikliğe bir öncülük mahiyeti kazanmıştır. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Irak'ın dış dünya ile ticareti de gelişmiştir. Dolayısıyla Irak, dünya sermayesine ciddi bir şekilde kendisini dâhil etmiştir. Aynı tarihte Mithat Paşa Irak'ın valiliğine getirilmiştir. Mithat Paşa, Irak'ta birçok iktisadi reform yapmış ve bu reformlar daha sonra sosyal değışikliklerde etkili bir rol oynamıştır.

Irak'ın sosyal yapısını ve durumunu anlamak için Irak'ın toplumsal yapısındaki temel unsurları bilmek gerekir⁶. Bununla birlikte halkın milli ve dini yapısını da iyi anlamak ve açıklamak lazımdır. Çünkü toplumsal yapının şekillenmesinde belirleyici olan bu unsurlar, halkın ruhsal ve ahlâkî durumlarını da ciddi düzeyde etkilemektedir.

Din açısından Irak haritası çeşitlilik arz etmektedir. Değişik din ve mezheplere mensup olmalarına rağmen bu insanlar, hoşgörü ve sevgi içerisinde hayatlarını sürdürmektedirler.

Avrupa kaynaklarında da değinildiği gibi Irak'ta tarihin değışik dönemlerinde halk arasında din hoşgörüsü egemen olmuştur. Bu yüzden dini gruplar değışik sosyal roller oynamışlardır. Irak'ta bu hoşgörü herkesin iyi bir şekilde ve iyi bir ortamda yaşamasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla Irak'ın milli yapısını araştırmadan ve incelemeden önce Irak'ın dini yapısını incelemek gerekir⁷.

⁶ Ali Şakir El-Abudi, **El-Muctama El-Iraki Fi Senevat El-İntidab El-Biritani**, Darül kitab Al-İslami Matbası, Bağdat, 2006, s.13.

⁷ El-Abudi, **a.g.e.**, s.23–24.

1. IRAK'IN DİNÎ YAPISI

Din, birçok tartışmaya yol açan bir terimdir. Genel olarak din, tabiatın arkasındaki mukaddes ve ilahi güce inanmaktır. Bununla birlikte bu inancın ahlak, ilke ve davranışlarına da bağlı kalmaktır. Dinin genel tanımı, “evrenle insan arasındaki ilişkilerin açıklamasını yapan genel cevaplardır”, biçiminde yapılmaktadır.

“Din” veya “diyanet” Arapçada küçülmek, bir şeye bağlı kalmak anlamına gelen “dan” sıfatından gelmektedir. Bir şeye “dan” olmak diyanettir. Dolayısıyla diyanet hem din hem tedeyyündür. Din herkesi kendisine davet eder; yani bir adam tedeyyünü kabul eder onun davranış ve inançlarını uygular.

1.1. Irak'ta Müslüman Nüfus

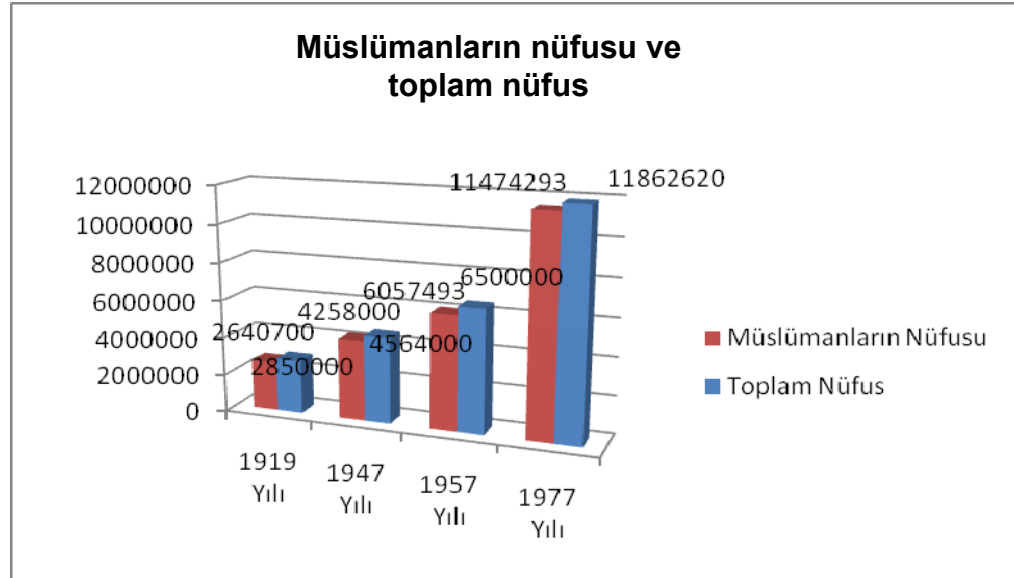
Irak'ta İslam dini, özellikle halife Ömer Bin Al-Hattap döneminde Saat Bin Ebi El-Vakkas liderliğindeki (H. 23 – M. 644) İslam ordusu, Rüstem liderliğindeki Fars ordusunu kadisiyye savaşı'nda yendikten sonra yayılmıştır. Bu savaşta İslam ordusu, H.16 / M.636'da Sasani İmparatorluğunun başkenti olan El-Medain'i ele geçirmiş ve böylece İslam dini Irak'ta yayılmıştır⁸.

Irak'ta 1919 yılında yapılan sayıma göre Müslümanlar, genel ülke nüfusunun %90'nı teşkil etmişlerdir⁹. 1947'de yapılan sayıma göre Müslümanların nüfusu ülke nüfusunun %93,3'ü olmuştur¹⁰.

⁸ Abbas, El-Azzavi, **Tarih El-Iraki Kadimen ve Haditen**, İrfen Matbaası, Beyrut, 1987, s.42.

⁹ El-Bedrani, **a.g.t.**, s.21.

¹⁰ Hanna Battatu, **El-Tabakat El-İctimayye**, (Çev. Afif Elrezzaz), Fersat Matbaası, İran, 2005, s.42.

Tablo 2: Müslümanların Nüfusu ve Toplam Nüfus.

Irak'taki Müslümanlar Şii ve Sünni olmak üzere iki ayrı mezhebe mensupturlar.

1.1.1. Irak'ta Şii Nüfus

“Şii” Arapçada “yandaş” demektir. Yandaş sözcüğü ile kastedilmek istenen Hz. Ali yandaşlığı. Arapça sözlük ve dağarcıklarında Şia sözcüğü yaklaşık olarak aynı şekilde açıklanmıştır. Abadi El-Feyruz'un El-Kâmüs El-Muhit isimli sözlüğünde “Şia” maddesi şu şekilde açıklanmıştır: “Adamın şiası, onun taraftarıdır”.¹¹ Aynı madde “Adamın şiası, onun izleyeni ve destekleyenidir.” Biçiminde tamamlanmıştır. Şialar Ali Bin Ebi Talip'in velayetini kabul eden ve ona bağlı kalan kesimdir. Bazıları ise Hz. Muhammed hayattayken onu, onun ölümünden sonra da Hz. Ali'yi destekleyen gruba “Şia” denildiği görüşündedir. Yasin saad Muhammed Al-Beled'nin, Bunyet Al- mucteme Al-Irakı adlı kitabında zikrettiği üzere “şia” kelimesi, Hz. Muhammed döneminde dört sahabeye (Selman Al-Farisi,

¹¹ Abadi El-Feyruz, Meciteddin Muhammet Bin Yakup, **El-Kâmus El-Muhit**, Dar ülcil Yay. Beyrut, 1965, s.88.

Ammar Bin Yasir, Ebi Zer Al-Ğıffari ve Al-Mikdat Bin Al-Esved) verilen bir isimdir.

İbn Al-Nedim ise “şia” teriminin El-cemel Savaşı’ndan itibaren kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Bu bilgiye göre Hz. Ali, o gün kendisini izleyenlere “ya Şiati” yani ey şialarım diye hitap etmiştir¹².

“Şia” kelimesi ile ilgili açıklamalarda bu kelimenin kökeni, Hz. Muhammed yaşadığı veya fitnenin yaşandığı döneme bağlanmıştır. Daha sonra bu kesime İmam Cafer El-Sadık’a nispeten “Caferî” denilmiştir. Bu kelime Şia’nın eş anlamlısıdır. Irak Şiası genellikle On İki İmama’a bağlıdırlar¹³. Bununla birlikte Şialar/Şiiler birkaç kesime ayrılmaktadırlar. Bu kesimlerin bir kısmı günümüzde de varlığı sürdürürken önemli bir kısmı (Ekisaniyye¹⁴, El-zeydiyye¹⁵, El-İsmailiyye¹⁶, El-Fathiyye¹⁷, El-Vakıfiyya¹⁸) artık yok olmuştur.

¹² Muhammed Bin İshak İbin El-Nedim, **El-Fehrerüst**, Hayat Mektebesi, Beyrut, 1988 s. 171.

¹³ Oniki imam: Hazret-i Ali, Hazret-i Hasan, Hazret-i Hüseyin, Ali Bin Elhüseyin (Zeynelabidin), Muhammed Bin Ali (Al-Bakır), Cefer Bin Muhammed (El-Sadık), Musa Bin Cafer (El-Kazım), Ali Bin Musa (Elrıza), Muhammed Bin Ali (El-Cevat), Ali Bin Muhammed (El-Hadi), Hasan Bin Ali (El-Askeri), Muhammed Bin AE-Hasan (El-Mehdi El-muntazar)’dır. Bkz. Yasin Saat Muhammed El-Bekri, Bünyet El-Mucteme El-Iraki, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Bağdat Ün. Bağdat, 2006, s.17.

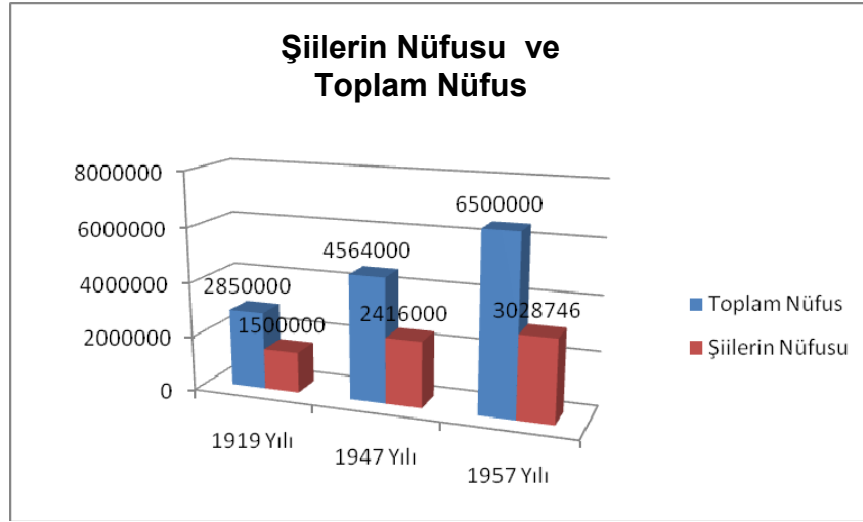
¹⁴ Bu grup Al-Muhtar Al-Sakafi’nin grubudur. Yulyus F, s.ilhozun, **El-Khavaric ve El-Şia**, (Çev. Abdurrahman Bedevi), Enahza Mektebesi, Kahire, s.234. Tarihi yok.

¹⁵ Zeyit Bin Ali Bin Ebi Talip’in izleyenleridirler. Bkz. Abdurrahman El-Keyyali vd. **El-Mevsua El-Siyasiyye**, 3.C., Beyrut, 1975, s.53.

¹⁶ Bu grup İsmail Bin Cafer Bin Elsadık’ın imamlığına inan gruptur. Bkz. Mahmut Şükri Elausi, **Muhtasar El-Tuhfa El-İsna Aşariye**, Selefî Matbaası, Kahire, Hicri 1373, s.17.

¹⁷ Bu grup Elfatih Bin Cafer Bin Elsadık’ın imamlığına inan gruptur. Bkz. Mahmut Şükri Elausi, **a.g.e.**, s.17.

¹⁸ Bu grup imamlığın Cafer Bin Elsadık’ta bittiğine inan gruptur. Bkz. Mahmut Şükri Elausi, **a.g.e.**, s.20.

Tablo 3: Şiilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus

1.1.2. Irak'ta Sünni Nüfus

Sünni, örf-adet ve tarikattır bağılı kimsedir. Sünnet bir dinî terim olarak kanun, Hz. Muhammed alınan hadis ve davranışlar gibi anlamları içerir. “Sünnet” sözcüğünden türetilmiş olan Sünni, Irak'ta bir toplum kesimi için kullanılıp “ehl-i cemaat” anlamına gelmektedir. Sünnilik İslam dininde hem siyasi nitelikli hem de inanç ve fıkha dayalı bir mezheptir.

Fıkıhta; Abu Hanife Numan bin sâbit Mezhebi, El Şafii Mezhebi, İbn-i Hanbel Mezhebi ve El Maliki mezhebi olmak üzere dört mezhep vardır. Irak'ta yaşayan Sünnilerin büyük çoğunluğu Hanefi mezhebine bağlıdır. Bununla birlikte az da olsa Şafii ve Hanbelî mezhebine bağlı olanlar da vardır¹⁹.

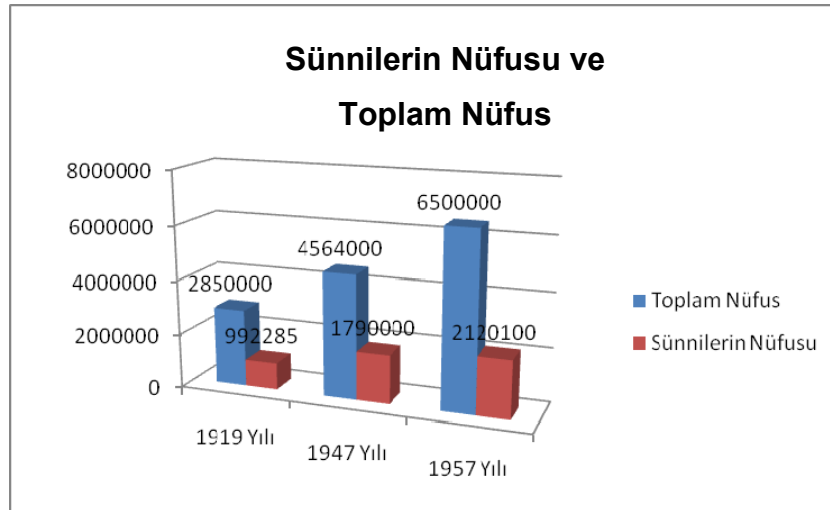
Şiiler ile Sünnilerin ittifak etmedikleri konuların başında İmamet ve Hilafet konusu vardır. Bu konu üzerinde genel bir görüş birliğine varılamamış, bu konunun nasıl uygulanacağı ve şartlarının ne olacağı konusunda anlaşma sağlanamamıştır.

Sünnilere göre imamlık, herhangi bir metne veya atanma kuralına bağlı kalınmadan seçim yoluyla belirlenmelidir. İmamlık ikincil bir konu olup dinin

¹⁹ El-Bekri, a.g.t., s.21.

temel usul ve akidelerinden değildir. Ayrıca Sünnilere göre, Hz. Muhammed “İmamlar Kureyş’tendir”, “İnsanlardan iki kişi kalırsa dahi bu konu Kureyş’tedir.” hadislerine istinaden imamın Kureyşlilerden olması gerekir. Kureyş burada bir aşiret veya ailedir. Yani bu şart, Şiilerin, imamın mutlaka Ben-i Haşim’den veya Hz. Ali’nin evlatlarından olması gerektiği şartına uymamaktadır. Bununla birlikte Sünnilerde imamın hataya düşme ihtimali vardır ve tercih edilen şahsın imamlığı, üstün olan şahsın imamlığına tercih edilebilir²⁰. Aslında itikadın özünde büyük bir fark söz konusu değildir. Irak’la ilgili istatistikî bilgilere göre Şiilerin nüfusu Sünnilerden fazladır. Fakat bu iki mezhebe mensup olan insanlar birbiriyle gayet güzel bir şekilde anlaşır ve geçinirler. Üstelik aynı aşirete veya aynı aileye mensup olan bireyler, ayrı mezheplere mensup olabilirler. Hatta bazen iki kardeşten biri Sünni, diğeri Şii de olabilir. Bu durum, bu iki mezhep arasındaki ayrılığın çok basit aşılabılır olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 : Sünnilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus

1.2. Irak'ta Hristiyan Nüfus

Hristiyanlık veya Nasranîlik eski semavi dinlerden olup Miladî 1.yüzyılda ilk olarak Şam'a sonra İran yolu ile Irak'a girmiştir²¹. Irak'ta İslam dini

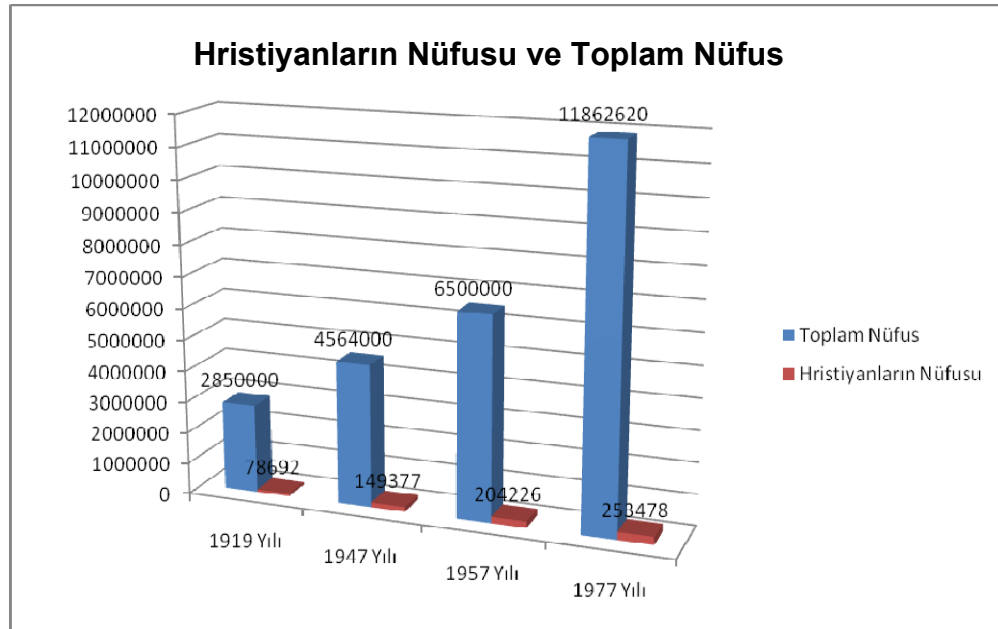
²⁰ Abdülmelik El-Sadi, *Şerih El-Nefsiyye Fi El-Akide El-İslamiyye*, Mektebet Dar ülenbar, Rimadi, 1988, s.222.

²¹ Cercis Cebraîl Humi, *El-Kavmiyat El-Irakîyye Maziha ve Hazıruha*, Bağdat, 1959, s.135.

yayıldıktan sonra kitaplı dinler oldukları için diğer üç dinin (Nasranîlik, Hristiyanlık ve Musevilik) kalmasına müsaade edilmiş ve bu dinlerin mensuplarına karşı herhangi bir kötülük yapılmamıştır. Hristiyanlar Hz. İsa'nın ve annesi Meryem'in kişiliği üzerinde görüş birliği sağlayamadıklarından birkaç mezhebe ayrılmışlardır. Bu mezheplerin en önemlisi Ortodoks (Yakubiler) mezhebidir. Bu mezhebin mensupları Nastır akidesine veya Özgür Doğu Kilisesine bağlı olup batılı Süryaniler, Ermeniler, Rumlar ve Nastarlardan oluşmaktadır²².

Asurîler, Ermeniler ve Nastariler Ammadiyye ve Alkoş ilçelerinde; Süryaniler, Katolikler ve Yakubilerin bir kısmı Musul iline bağlı köylerde yaşamaktadırlar. En büyük kesimi teşkil eden Kentler ise daha önce Nastırı imişler, Musul ilinin köylerine yerleştikten sonra Katolik olmuş ve Vahdaniyet Kilisesini kurmuşlardır²³. Ermeniler ise 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye yolu ile gruplar halinde Irak'a girmişlerdir.²⁴

Tablo 5: Hristiyanların Nüfusu ve Toplam Nüfus

²² Fazıl Hüseyin, **Müşkilet El-Musul**, Esat Matbaası, Bağdat, 1967, s.100.

²³ Şakır Husbak, **El-Irak El-Şimali**, Bağdat, 1973, s.226.

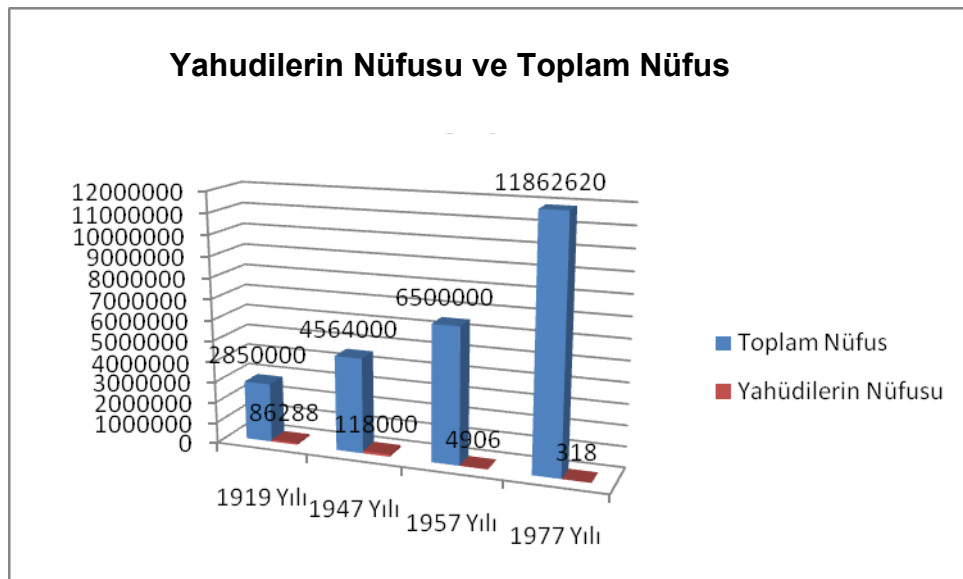
²⁴ El-Bedrani, **a.g.t.**, s.45.

1.3. Irak'ta Musevi Nüfus

Irak'ta Musevilerin varlığı, çok eski zamanlara hatta Babillilerden önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. M.Ö. 721 yılında Asurîlerin Kralı Tilimnasır, onları Filistin'den getirmiş, daha sonra 702'de Sernharip Elaşuri onlardan bir grup daha getirmiş ve yerleştirmiştir. Ancak en önemli ve en büyük akımları M.Ö. 568'de Al-Sebi Al_Babili adı ile tanınan akımdır. Bu akımda yaklaşık olarak 50000 Musevi vardır. Bunların işlerine Irak halkı hiç karışmamış ve serbestçe hareket etmelerine müsaade etmiştir. Bu Museviler, kendi işlerini kendileri yönetmiş, toprak alarak tarımla uğraşmaya başlamış, nehirler kenarında köyler kurmuşlardır. Bazıları ise ticaret, sanayi ve diğer mesleklerle uğraşmışlar ve böylece zamanla işlerini ve nüfuzlarını genişletmişlerdir²⁵.

1919'da Irak'ta Musevilerin nüfusu 86288'i bulmuştur. Bunlar çoğunluk olarak Bağdat, Basra ve Musul'da yaşamıştır. Ancak 1940'dan sonra birçoğu Filistin'e göç ettiğinden sayıları azalmıştır.

Tablo 6: Yahudilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus

²⁵ El-Bedrani, a.g.t., s.46.

1.4. Irak'ta Sabi Nüfus

Sabiiler eski dinlere mensup olan bir gruptur. Bu grup çok utangaç, çekingen olduğundan inanç gerçekleri, bilim adamları ve tarihçilerin tartışma konusu olmuştur. Bu bilim adamları ve tarihçilerden bir grup, Sabiileri, Babil ve Asurluların dinlerine dâhil etmiştir. Bu dinler putperestliğin en eski dinlerinden olup temelinde yıldızlara tapma ve buna bağlı çeşitli ayinler vardır. Diğer bilim adamı ve tarihçiler grubu ise bunların kökünü Nasranîlere bağlamış ve Hristiyanlıkla ilgilerinin olmadığını belirtmiştir. Çünkü Hristiyanlar Mesih'in varlığına inanır; Sabiiler ise buna inanmamaktadırlar. Zemhşiri, Keşşaf'ın tefsirinde Sabiiler için şunu söylemektedir: "Bu grup Nasranîlik ve Musevilik dininden vazgeçmiş ve meleklerle tapmaya başlamıştır. Böylece Sabiiler hakkında ileri sürülen görüşlerde bir fikir birliğine varılamamış, inandırıcı ve kesin bir kanıt ortaya konulamamıştır"²⁶.

Kuran-î Kerim'de Sabia kelimesi üç yerde geçmektedir:

- ((ان الذين امنوا والذين هادوا والصابئين والنصارى والصابئين من امن بالله واليوم الآخر وعمل صالحا فلهم اجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون))²⁷
- ((ان الذين امنوا والذين هادوا والصابئون والنصارى من امن بالله واليوم الآخر وعمل صالحا فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون))²⁸
- ((ان الذين امنوا والذين هادوا والصابئين والنصارى والمجوس والذين اشركوا ان الله يفصل بينهم يوم القيامة ان الله على كل شي شهيد))²⁹

Komşu kavimler tarafından bu gruba Sabia veya Subba adı verilmiştir. Ancak bu grup kendini Mindai adı ile tanıtmaktadır³⁰. Araştırmacılar Sabia veya Subba kelimesinin nereden geldiği konusunda bir görüş birliğine varamamışlardır. Bu araştırmacıların bir kısmı, bu kelimenin aslının Aramca olduğunu ve "önemli dinî ayinlerde akarsu ile yıkanmak ve batırmak" anlamına gelen Musbata kelimesinden geldiğini ileri sürmüştür.

²⁶ Abdülrezzak El-Hasani, *El-Sabiun Fi Hairahum ve Mazihim*, Beyrut, 1982, s.9.

²⁷ Bakara suresi, 62. ayet

²⁸ Maide suresi, 69. ayet

²⁹ Elhac suresi, 17. ayet

³⁰ Ali Abdülvahit Vafi, *El-Yahudiyye ve El-Yahud*, Dar ülnehir Matbaası, Bağdat, 1970, s.84.

Doğuştan İslam Fethine Kadar Süryani Edebiyatının Tarihi adlı çalışmalarında Murat Kamil ve Muhammet Hamdi Elbekri, Mindai diye bilinen lehçenin, Aramca “marifet, bilmek” anlamındaki Muda kelimesinden geldiğini ve bu lehçeyi konuşanlara da Mindain/Mindailer, Sabiin/Sabiiler adı verildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu kavim, eskiden Ürdün’de yaşamış daha sonra Irak’a göç etmiş ve yerleşmiştir³¹.

Birçok araştırmacı ve tarihçi, görüşlerinde daha da ileri giderek Hz. İdris’in (Ahnuh Ohres) Mısır’da doğduğunu ve Mısırlıların ona “Akumenf” adını verdiklerini iddia etmişlerdir. Bazı araştırmacı ve tarihçiler ise Hz. İdris’in Babil’de doğduğunu ve daha sonra Mısır’a gittiğini ileri sürmüşlerdir. Hz. İdris’in, dedeleri Şit ve Adem’dan aldığı Tevhit akidesi bu vesile ile yayılmış ve bu akidenin yandaşları ve takipçileri olmuştur. Bu yandaş ve takipçilere, Hz. İdris’in torunu Sabii Bin Katluh Bin İdris’e nispeten Sabia/Sabii adı verilmiştir³².

Dr. İbrahim Elsamerrai, Mendai Sabiaların/Sabiilerin, Güney Irak kabilelerinden olup Hazret-i Zekeriya’nın oğlu Hazret-i Yahya’yı kendilerine peygamber kabul etmiş oldukları, görüşündedir. Bazıları Sabiaların/Sabiilerin vaftizini, “insanı küfür renginden Tevhit rengine aktarmak şeklinde açıklar”. Dr. Cevat Ali ise, “Kuran-ı Kerim’de anlaşılabileceği üzere Sabialar/Sabiiler, Musevi ve Nasranîler gibi özel bir dine sahip olan bir millettir”. Görüşündedir. Birçok araştırmacı da Sabia/Sabii ve Mendai kelimelerinin etimolojisini yapmış, Aramca ve diğer dillerden geldiğini ileri sürmüşlerdir³³.

³¹ Muhammet Ömer Hamada, **Tarih Elsaiba ve El-Mindaiin**, Beyrut, 1992, s.43.

³² Daha detaylı bilgiler için Bkz Akit Halit ve Yahya Ahmet, **El-Sabia El-Medaiyun ve Akaidehum**, Dar ülkutub Al-Alemiyye Yay. Beyrut, 2007, s.15.

³³ Cevat Ali, **Tarih El-Arap Kabla El-İslam**, 6.C. Dar ülim Elmelayn Yay. Beyrut, 1970, s.720. Al-Bedrani, **a.g.t.**, s.51.

Şehristani'nin tespitlerine göre, Sabiilerin inancı şöyledir: “Dünyanın bir yaratıcısı var; o kutsaldır, âlimdir, yaratıcıdır. Bize düşen görev ise ona ulaşmamız konusunda bizi aciz kılanları bilmektir”³⁴.

Bu aciz kılanları bilmek için Sabiiler bedensel araçların değil, ruhsal araçların inanmaktadırlar. Dolayısıyla şunu söylemektedirler: Allah'ı tanımak ve onun emir ve hükümlerini öğrenmek için bir araca ihtiyaç vardır. Bu araç da bedensel değil, ruhsal olmalıdır. Çünkü ruhsal olanlar her zaman temiz, günahsız ve Allah'a yakındırlar. Buna göre Sabiiler peygamberlere inanmamakta, hatta Hz. Yahya'yı da vahiy aracılığıyla Allah'tan emir alan bir peygamber olarak kabul etmemekte ve onu sadece bir “yüce öğretmen” (Nasur Anya) veya “akidede temkinli bir öğretmen” olarak görmektedirler. Yani peygamberlik anlayışı onlara göre farklıdır; peygamberler, dünyanın eğlencelerinden, şehvetlerinden uzak durup nefislerini zapt ettikleri için gereken bilgileri keşfetmişlerdir. Bilgileri vahiy aracılığıyla değil, keşfetme ile öğrenirler³⁵.

Sabiiler; önceleri Hz. Âdem'in emir ve öğretilerine bağlı oldukları, zaman geçtikçe bunlara bazı Arap öğretilerinin karıştığı, bunun üzerine Hz. Yahya'nın geldiği ve dine sonradan sokulan bu öğretileri arındırıp dini düzelttiği, inancındadırlar. Sabiilerin en önemli kitapları “Kenza Reya” (Âdem'in Öğretileridir. Ayrıca birkaç mukaddes kitapları daha vardır. Bunların en önemlisi Hz. Yahya'nın doğumundan vefatına kadar hayatını ve dinin öğretilerini ihtiva eden “Yahya'nın kitabı"dır”. Bu kitapla birlikte evliliğin âdet ve kutlamalarını ihtiva eden “Kalista (Sevinç ve Eğlence kitabı)” da vardır. Ayrıca vaftizi ve kutsal vaftizliğin sırrı konusunu ihtiva eden “Sedra veya Nişmata” isimli kitap da Sabiiler için çok önemlidir. İnanca göre bu kitap Hz. Âdem'e inmiştir. Kitap ölüm, defnetme ve dinî ayinlerde okunan namaz metinlerini ihtiva etmektedir.

³⁴ Muhammet Seyit Ali Elgeylani (Hazırlayan), **Muhammet Bin Abdülkerim El-Şehristani El-Me'lel ve El-Nehil** 2.C., Dar ülmarife, s.5.

³⁵ Hazal Elmacidi, **Cizur El-Diyana El-Mendaiyye**, Safa Matbaası, Bağdat, 1997, s.25.

Bütün bunlarla beraber, İslam âlimleri Sabiiler hakkında şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: ‘Süfyan ,Es- Severi, Musevi, Nasranî ve Mecusiler arasına karışmış dinsiz bir millettir’.

Hasan Elbasri ise, Sabiiler Mecusiler gibi meleklerle inanıp kibleyi haçlar ve beş vakit namaz kılarlar. demektedir

Muhammet Cevat Muğniye çağdaş İslami görüşlere göre Sabiiler hakkında şunları söylemektedir: Sabiiler Allah’a, miada ve bazı peygamberlere inanmaktadırlar. Ancak hastalık, sağlık, hayır ve şer işlerinde yıldızların etkili olduğunu kabul ederler.

Ali Ehamanai ise, “Bunların ısrar ettikleri inançlarının birçoğu tevhide dayanır.” demektedir³⁶.

Dr. Hüseyin Zaza, Sabiiler için şunu söyler: Museviliğin düşüncesi zamanla başka kılığa girmiş ve farklı taifelere bölünmüş, belki de başlangıçta Sabiiler bu taifelerin birisiymiş. Aynı zamanda bunlara Mendailer de denilmiştir³⁷.

Sabiilerin konuştuğu dil, Iraklıların konuştuğu dilden farklı olan Aramca ve Mendaicedir. Bu dil zamanında Filistin’de çok yaygın bir şekilde kullanılmış. Sabiiler tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de bu dille konuşmaktadırlar. Çünkü bu dil dinlerinin dilidir. Irak’a geldiklerinden beri bu dille konuşurlar³⁸.

Sabii olabilmek için hem baba hem de annenin Sabii olması gerekir. Musevi ve Yezidilerde olduğu gibi Sabiilerde de Sabii olmayanlarla evliliğe müsaade edilmez. Çünkü kanları karışacağına ve böylece nesillerinin

³⁶ Ali El-Hamanei, **El-Sabia Hukmehum El-Sari ve Hakikatahum El-Dinniye**, Elgadir Matbaası, Beyrut, 1999, s.41.

³⁷ El-Bekri, **a.g.t.**, s.23–25.

³⁸ Hamada, **a.g.e.**, s. 45.

bozulup yok olacağına inanırlar. Bu uygulama Sabiilerin kanının başka milletlerin kanıyla karışmamasına yol açmakta, buna bağlı olarak da Sabiilerin sayısı gün gittikçe azalmaktadır.

1947'de yapılan sayıma göre Irak'ın genel nüfusu 4564000 olarak tespit edilirken Sabiilerin nüfusu 7000'dir. Yani Irak'ın genel nüfusunun %0,2'sini nüfus teşkil etmişlerdir.

Ekonomi Bakanlığının 1965 yılı istatistiğinde Sabiilerin nüfusu 14.550 olarak gösterilmiştir. 1947 ile 1965 yılları arasında Irak'ın genel sağlık şartlarında iyileşmelere yaşandığı ve Sabii gençler ölümle sonuçlanan bazı dini ayinlerden vazgeçtiği için Sabiilerin nüfusunda artış olmuştur³⁹.

Iraklı Sabiiler hem büyük hem küçük kabilelere mensupturlar. Bu kabiller:

Elmendeviyye Kabilesi: Misan ilindedirler.

Elhamisyne Kabilesi: En büyük kabile olup Kale't Salih ve Kurna nahiyesindeirler.

Elbuzherun Kabilesi: Misan iline bağlı Elmiseiddiyye ve Elhilefaye nahiyesindeirler.

Elmisvednebiye Kabilesi: Misan iline bağlı Emicer Elkebir nahiyesindeirler.

Elbu Kelmeş Kabilesi: Misan ilinin Elkahla nahiyesindeirler.

Elciheyliyye Kabilesi: Misan iline bağlı Şereş ve Kurna nahiyesindeirler.

Elkilani Kabilesi: Basra ilindedirler.

³⁹ El-Hasani, a.g.e., s.149-150.

Elbenkaniyye ve Eldeyhisyye Kabilesi: Nasriyye ilindedirler.

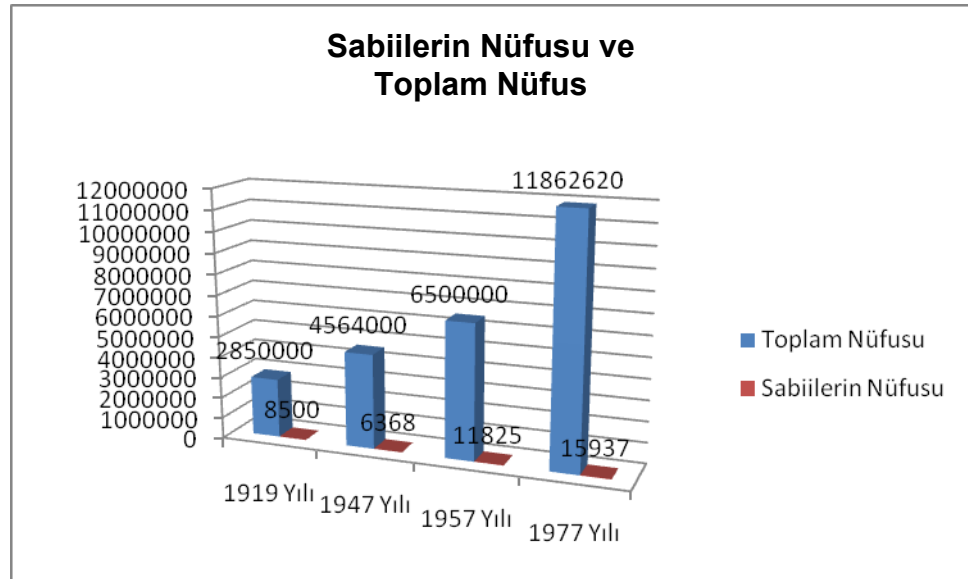
Elbusebti Kabilesi: Nasriye ilinin Suk Elşiyuh nahiyesindedirler.

Elbulalag, Elbu Azzaz, Elseyfiyye Kabilesi: Nasriye ilinin Suk Elşiyuh nahiyesindedirler.

Ebireyciyye Kabilesi: Nasriyye ilinin Çibayış nahiyesindedirler⁴⁰.

Görüldüğü üzere binlerce yıl önce Irak'a gelmiş olan Sabilerin büyük çoğunluğu Basra, Misan ve Nasriyye gibi güney illerinde yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra birçoğu Bağdat'a⁴¹ göç etmiş ve bir kısmı da yine güneyde Dicle ve Fırat nehirlerini kenarlarında yerleşmiştir.

Tablo 7: Sabilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus

1.5. Irak'ta Yezidi Nüfus

İsminden, meşhur olduğu isimden veya unvanından yola çıkarak bir dinin aslını araştırmak veya diğer dinlerden farklılıklarını tespit etmek oldukça

⁴⁰ El-Hasani, a.g.e., s.150-151.

⁴¹ Naciye Mersay, **Mefahim Sabia Mendaiye**, 2.baskı, Bağdat, 1981, s. 51.

zordur. Çünkü bu isim, bu unvan zamanla değişir ve başka şekiller alabilir. Bu nedenle kelimedenden yola çıkarak bir dinin aslını araştırmak mümkün değildir.

Tanıdığı isimden yola çıkarak bu milletin yani Yezidilerin aslını araştırma ve incelemeye kalkışan araştırmacılar bir görüş birliği sağlayamamışlardır. Kimisi bu milletin aslını Yezit Bin Enise Elhazreci'ye bağlarken kimisi de Haricilerin bir grubu olduklarını ileri sürmüştür. Sebep olarak da İslam dininin inançlarının Haricilerde mevcut olması gösterilmiştir. Böylece bu milletin inançlarını incelemekten de kurtulmuşlardır. Hâlbuki Haricilerin temeli İslam dinine dayalı inançları ile yezidilerin ateş, güneşe tapma, tenasüh ve çözümlere dayalı olan inançları arasında çok fark vardır.

Bir kısım araştırmacı bunların asıllarını Yezit Bin Enise Elhazreci'ye bağlamaya çalışırken bir kısmı da, Ari dinine bağlı inançlarını unutarak çözümünü "Yezdan" kelimesinde bulmaya çalışmıştır. Bir kısım araştırmacı ise Yezidiliğin, İran'da Mecusilik dininin merkezi olan Yezd şehrinin isminden geldiğini ileri sürmüştür⁴².

El-Hasani'nin belirttiğine göre Musul ilinin kuzeyinde Mecusilik dinine bağlı olan Terhaya isminde bir kabile yaşamış. Bu kabile büyük bir ihtimalle İran'dan İslam fütuhâtı sırasında İslam ordusundan kaçarak Musul'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Kendilerine Musul'daki Helvan Dağı'nı bir merkez olarak seçmiş ve İslam ordusundan gelebilecek tehlikelerden kurtulacaklarını sanmışlardır. Ancak İslam dininin her yerde yayılması ve yerleştikleri çevrenin Arap kabileleri ile dolu olmasından dolayı birçok örf ve âdetlerini saklamaya mecbur kalmışlardır. Hatta bazıları görünüşte kendisini İslam dinine mensup göstermiştir. Böylece bu dinin eski ayinleri, örf ve âdetlerini zayıflamış ve unutulmuştur⁴³.

⁴² Abdülrazzak El-Hasani, **El-Yezidiyun Fi Hazırahum ve Mazihim**, El-Yakza El-Arabiyye Mektebesi Yay. Bağdat, 1987, s.12-13.

⁴³ El-Hasani, **a.g.e.**, s.11.

Eski Irak taifelerinden biri sayılan Yezidilerin asılları, dinleri, ırkları hakkında birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu taifenin çok eski inanç ve ayinlere bağlı olduklarını söylerken, bazıları da bu taifeyi radikal Müslümanlardan, Mutasavvıflardan kabul etmektedir⁴⁴. Bir grup araştırmacı da semavi varlıklara taptıkları için bunları Zerdüşt olarak kabul etmektedir.

“Yezidi” kelimesinin Farsçada “Tanrı” anlamına gelen Yezdan kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Elazzavi, büyük bir ihtimalle bunların aslı Zitnaye veya Yezinaye aşiretinden gelmektedir ve bunlara Eladaviyye adı da verilir, demektedir. Bazıları ise bunlara “Şeytana Tapanlar” der. Bu görüş farklılıkları bir tarafa, bu taifenin başka komşu taifelerle fazla münasebet kurmadığı, inancı ve dinini yaymadığı bilinmektedir.

Bazı görüşlere göre Yezidiliğin aslı Sabiilerden gelmektedir. Hâlbuki bu iki taifenin inançlarında çok farklılık vardır. Örneğim Sabiiler, akarsuyu kutsal sayıp içinde ayinler yaparken, Yezidiler ise akarsuyu kutsal saydıkları için onda yıkanmayı haram sayar⁴⁵.

Yezidiler Irak’ın kuzeyinde özellikle Musul’un Sencar, Kuş ve Şeyhan ilçesi, Şimal nahiyesi ve İbin Ömer ve Hakkâri adasında yaşamaktadırlar. Yezidilerin bu yerlerde yaşamalarının sebebi; bu yerlerin Musul’un kuzeydoğusundaki Laleş vadisinde bulunan Şeyh Udai (Adday) Bin Misafir’in⁴⁶ mezarına yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Yezidilerin inançları iki ana bölüme ayrılmaktadır. Bunların ilki evrenin ilk güçlerini ve nitelikleriyle ilgilidir. Diğeri ise insan ve sülalesiyle ilgilidir. Yezidilerin bu görüşleri ile diğer milletlerin, resimler hariç yaratılış ve oluşumla ilgili inançları arasında pek de fark yoktur. Tüm bunlardan

⁴⁴ Minuriski, **a.g.e.**, s. 52.

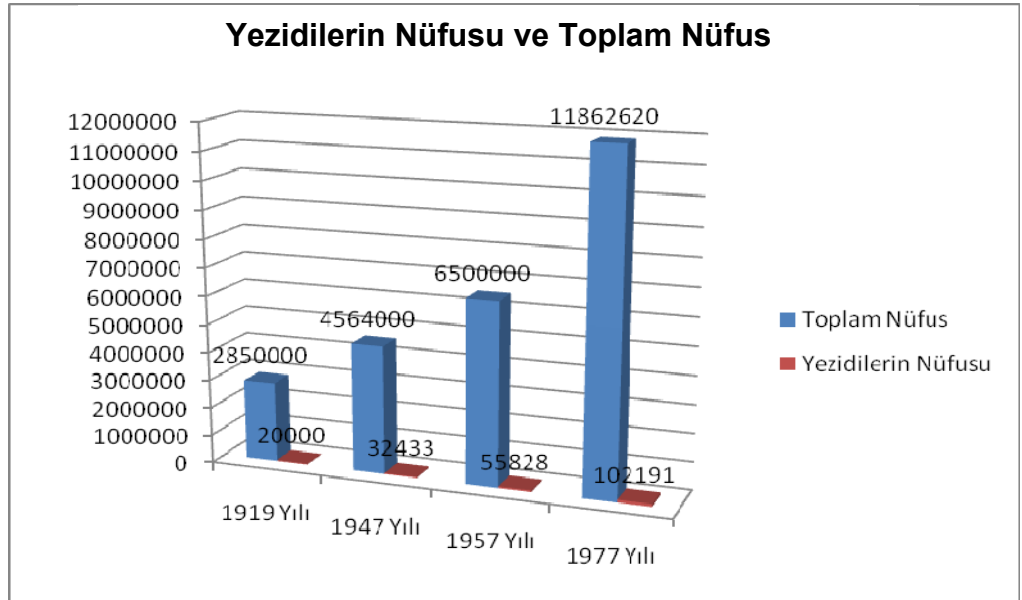
⁴⁵ El- Bedrini, **a.g.t.**, s. 52.

⁴⁶ Bu zatın asıl adı Şerefeddin Abu Al-Fazail Uday Bin Misafir Bin Musa Nin Mervan Bin Al-Hasab Bin Mervan. Daha detaylı bilgiler için Bkz. Al-Hasani, **a.g.e.**, s. 21.

anlaşılmaktadır ki, inançlar ve kuralları doğru bir şekilde belirlenmemiştir. Çünkü bunlar düzensizliklerinin yanında, kendi içlerinde çeliştiler ve anlaşmazlıklar da barındırırlar. Aynı şey kutsal saydıkları Celve ve Mushaf Reş isimli kitaplarında da söz konusudur.

Yezidilerde hayır ve şer düşüncesi eskiden oluşmuştur. Hatta bazılarına göre bu düşünce onlardaki iman ve dindarlığın temel sebebi olmuştur. Birçok tabiat fenomeni ve evren faktörü insanı manevi olarak etkiler; içinde özel bir inanç yaratır ve bu inanç başkalarının inancından farklılıklar gösterebilir. Yezidilerin, bir şer aleti olan şeytanın şerrinden kurtulmak için şeytanı yüceltmeleri, bazı yazarların “Yezidiler şeytana tapıyor.” demelerine yol açmıştır. Oysa Yezidilerde, hataya düşmemek için bir hata ve şer aleti olan şeytana saygı göstermek gerekir, inancı vardır⁴⁷.

Tablo 8: Yezidilerin Nüfusu ve Toplam Nüfus

⁴⁷ El-Bedrani, a.g.t. s. 36-44.

2. IRAK'IN ETNİK YAPISI

2.1. Araplar

Arapların aslı ve kökeni ile uğraşan uzmanların belirttiğine göre Araplar, Sami kökenli bir millettir⁴⁸. Arap Yarımadası'ndan kendi bölgelerine göç edenler olmuştu. Arapların temel yerleşim yeri olan Arap Yarımadası'ndan tarihin çeşitli dönemlerinde göçler olmuştur. Bu göçlerin en önemlileri Irak'a M.Ö. 3500 yılında Akadların, M.Ö. 15000 yılında Amurilerin ve en sonunda M. 20. yüzyılda Müslümanların göçüdür⁴⁹.

Arap ismi, Arap yarımadasında yaşayan Araplar için kullanılmaktadır. Dr. Salih Ahmet Elali'nin belirttiğine göre, bu kelime tarihte ilk olarak M.Ö III. Şilma Nasr dönemine ait olan yazıtlarda kullanılmıştır. Bu tarihten sonra bu kelime Babilliler ile Asurluların yazılarında ve Tevrat'ta da zikrolunmuştur. Bununla birlikte Kayhlos gibi Yunanlı yazarlar tarafından da kullanılmıştır. "Arap" kelimesi çoraklık, verimsizlik ve kuruluk anlamına gelmektedir⁵⁰.

Bazı araştırmacılar ise bu kelimenin eskiden sadece coğrafi bir anlamla kullanıldığını belirtmektedirler. Başlangıçta bu kelime aynı kökene mensup olan kavim ve kabileler için kullanılmamıştır. Eski Iraklılar ilk Sami dillerinde "Arap" kelimesini "batı" yönü anlamında kullanmışlardır. İlk önce Fırat nehri kenarında yaşayan bedevilere Arap denilmiş, daha sonra bu kelime bütün Arap Yarımadası'nda yaşayan veya oradan göç eden insanlara verilen bir isim haline gelmiştir.

Bir grup araştırmacı, Arap kelimesinin M.Ö. 9. yüzyılda kullanıldığını ve İslam ortaya çıkmadan önce yaygınlık kazandığını belirtmektedirler.

⁴⁸ Sami kelimesi, Hazret-i Nuh'un oğlu Sam'dan gelmektedir. Bu terim daha sonra geniş bir anlam kazanmış ve Akadlar, Asurlular ve Kanailer için de kullanılmıştır. Daha detaylı bilgiler için Bkz. Abulvehap Elkeyali ve diğerleri *Al-Mevsua El-Siyasiyye*, Al-Mutevasit Matbaası, Lübnan 1974, s.67.

⁴⁹ Salih Ahmet El-Ali, *Muhazarat Fi Tarih El-Arab*, 1.c. Musul Ün. 1981, s. 11-12.

⁵⁰ El-Ali, *a.g.e.*, s. 15.

Müslüman Arapların fethettikleri bölgelerde, bu fatihleri diğer yerlilerden ayırmak için onlara Arap denilmiştir. Ayrıca Arap kelimesinin sahra anlamında kullanıldığı da anlaşılmaktadır⁵¹.

Günümüzde büyük bir coğrafyada yaşayıp, Arapça konuşan, kitap hazırlayan, medyalarında Arapçayı kullanan insanlara Arap denilmektedir. Arap diline , “Kur’an dili”, “Dat dili”de denilmektedir. Birçok lehçe ve ağız bulunmasına rağmen hepsinin kökeni standart ve eski kabilelerin konuştuğu Arapçadan gelmektedir⁵².

“Halk” ile “kabile” kavramları arasındaki farkı bu yüzden bilmek gerekir. Çünkü halkın geniş bir kitlesi ve anlamı vardır. Kabileler de, aşiretlere, budunlara, öbeklere ve ailelere ayrılmaktadır. Araplar üç bölüme ayrılır:

1. Baidi Araplar: Bu Arapların sadece isimleri duyulmuş ve haklarında efsane ve destan niteliğinde bazı bilgiler elde edilmiştir. Çok eski zamanlarda yaşadıkları için bunlar hakkındaki bilgiler de yeterli düzeyde değildir.

Âd: Yemen’de yaşamışlar. Onlara peygamber olarak Hz. Hut gönderilmiştir.

Bizdî Semdiler: Hicaz ile Şam arasında yaşamışlar. Onlara peygamber olarak Hazret-i Salih gönderilmiştir.

Tısım ise Uman ile Bahreyn’de yaşamışlardır.

2. Elariba Arapları: Bu Araplar Yarub Bin Yeşcib Bin Kahtan neslinden gelmektedirler. Anna kabileleri de Kehlan ve Hamir kabileleridir.

⁵¹ El-Bekri, a.g.t., s. 33.

⁵² Cevat Ali, *El-Mafasıl Fi Tarih El-Arab Kabla El-İslam*, 4.C. Dar ülsaki Matbaası, 2001, s. 2.

3. Müstariba (Araplaştırılan) Araplar (Adnanîler): Bu Araplar Hazret-i İsmail'in neslinden gelmektedirler. Dilleri ve nesepleri Kahtaniler ile karışmıştır. Ana kabileleri Rabia ve Muzır kabileleridir.

El-Aribe Araplarının beşiği Yemen sayılır. Bu Araplardan kabileler ve budunlar çıkmıştır. En önemli kabileleri Kehlan ve Hamir kabilesi olmuştur. Müstariba (Araplaştırılan) Arapların nesebi ise Hazret-i İsmail'in neslinden gelmektedir. Hazret-i İsmail Filistin'de doğmuş, daha sonra annesi ile birlikte Hicaz'a gitmiş, orada evlenmiş ve on iki çocuk sahibi olmuştur. Bu on iki çocuktan on iki kabile çıkmış ve hem yarımada hem de yarımada dışına yayılmışlardır⁵³.

Irak'taki Arap aşiretleri saydığımızda 200'den fazla olduklarını görmekteyiz. Bu aşiretlerin sayısındaki artış, Irak'ın yaşadığı çeşitli tarihî olaylara bağlanmaktadır⁵⁴.

M.Ö. 126'da Irak'ta El-Fasiyye devletiyle birlikte bağımsız prenslikler de kurulmuştur. Bu prensliğin her birisine bir prens atanmıştır. Her bir prens, kendi prensliğinin işlerini yönetmiştir. Bu prensliklerin birisi de Malik bin Fehet Aı-Tunuhî tarafından kurulan Ehira Elarabiyye Prensliğidir. Bu prenslik daha sonra genişletilmiş ve budunları da komşu kabilelerle zenginleştirilmiştir⁵⁵. Bu yüzden Arap Yarımadası'ndan birçok Arap budunu Irak'a gelmiş ve yerleşmiştir. Bu budunlar Ebul-Hasib vadisini kendilerine yerleşim yeri olarak seçmiş ve nehrin kenarlarında yaşamaya başlamışlardır⁵⁶.

Irak halkı "içtimai ve iktisadi" açıdan üç bölüme ayrılmaktadır: Bedeviler, Orta Aşiretleri ve Şehirli gruplar.

⁵³ Haşim Yahya El-Mellah, **Tarih El-Arab Ma Kabla El-İslam**, Al-Camia Matbaası, Musul, 1998, s.15.

⁵⁴ Meki El-Cemil, **Ebedu ve El-Kabail Errahalle Fi El-Irak**, Dar ülrafıdeyin Matbaası, Beyrut, 2005, s. 34.

⁵⁵ El-Hasani, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁶ El-Cemil, **a.g.e.**, s. 34.

Arapların göçebelerine “Bedevi” denir. Bedeviler Irak’ın batısı ve güneybatısındaki sahralarda toplam Irak toprağının %60’ını oluşturan 270.000 km lik bir alana yerleşmişlerdir. 1905’te Irak’ın genel nüfusunda Bedevilerin oranı %17 olarak gösterilmiştir. Bütün göçebe Arap kabileleri daha yakın bir geçmişte Irak’a gelmişlerdir. Göçebe Arap kabileleri miladi birinci yüzyıldan itibaren Irak’a göç etmiş ve yerleşmişlerdir. İlk vatanları sahra olmuştur. Ancak yavaş yavaş Fırat’ın doğusuna gitmiş ve yerleşik hayatlarını göçebe bir hayatla değiştirmişlerdir. 20. yüzyılda Irak’taki bütün göçebe kabileler yeni göç akımları başlatırlar. Fakat yerleşik aşiretler 20. yüzyılın başlarında göçebe kabileler gibi Irak’ın orta ve güney bölgelerindeki nehirlerin vadilerinde yerleşmiş ve nüfusları Irak’ın genel nüfusunun yarısını teşkil etmiştir. Bunların esas işleri tarım ve hayvancılıktır. Arap Gölü yakınındaki köylere yerleşen küçük Arap aşiretleri, aşiretten ziyade köy kültürünü taşımaktadırlar⁵⁷.

Irak’taki aşiret çocukları iki bölüme ayrılır: Birinci bölümdeki çocuklar, dedelerinin, ninelerinin, babalarının, annelerinin örf ve âdetlerini, gelenek ve göreneklerini, fedakârlıklarını, hürriyet sevdalarını günümüze kadar muhafaza etmektedirler. İkinci bölümdeki aşiret çocukları ise sadece bir Arap unsuru olup iktidara gelen Arap ve Arap olmayan hükümetler ile iyi ilişkiler kurdukları ve sürekli şehre gelip şehir kültürü ile iç içe oldukları için eski örf ve âdetlerinin, gelenek ve göreneklerinin birçoğunu unutmuşlardır⁵⁸.

Irak’ta aşiret sistemi son dört yüz yılda daha çok yerleşmiştir. Çünkü Irak, bu açıdan birçok aşiret, budun ve nüfuz yerlerine ayrılır⁵⁹.

Nüfus açısından Irak kabileleri, Kuzey ve Güney Arap kabilelerinden oluşmaktadır.

⁵⁷ Gassan El-Atiyye, **El-Irak Neşet El-Devler 1908-1921**, Dar üllami Matbaası, Londra, 1988, s.37-40.

⁵⁸ Battatu, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁵⁹ Hamut Hammadi El-Saidi, **Dirasat An Aşair El-Irak**, Elintisar Matbaası, Bağdat, 1988, s.5.

Kuzey Arap Kabileleri Dicle nehri kenarı ve Fırat nehrinin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Bunların en önemlileri Şamar Carba, Al-İgidat, Al-Cubur, Ciheyş, Beyat Vati, Al-Duleym Zevbe ve Anze aşiretleridir.

Güney Arap Kabileleri ise Dicle ve Fırat nehri kıyılarındaki tarım alanlarında yaşamaktadırlar. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. Al-Müntefik Kabileleri: Benu Rukab, Al-Azzi, Hafaca, Benu Asat, Hucam, Abuda, Al Hamit ve Elbu Salih aşiretleridir.

2. Orta Fırat Kabileleri: Al Fitle, Al Şibil, Benu Arız, Al-Zavalim, Huceym, Benu Hasan, Elsait, Al-Cubur, Albu Sultan, Zubeyt Cenabileri aşiretleridir.

3. Bağdat'ın çevresinde Beni Temiyim, Al-Azze, Al-Cubur ve Al-ubeyt gibi Arap aşiretleri bulunmaktadır⁶⁰.

2.1.1. Arapların Nüfusu

Irak'ta birçok nüfus sayımı yapılmıştır⁶¹. İlk nüfus sayımı İngiliz İşgali altında 1919'da yapılmıştır. Araştırmacılar Arap nüfusu konusunda değişik görüşler ortaya atmışlardır. Irak genel nüfusunun %70 ile %79 arasında bir oranın oluşturduğu düşünülür Arapların nüfus 2.197.188 olarak gösterilmiştir⁶².

1920'de yapılan sayımda önceki sayımın sonuçlarından yararlanılarak ve Süleymaniye ilinin yüz binlik nüfusu eklenerek Irak sancaklarının nüfus sayısı Tablo 9'daki gibi verilmiştir⁶³.

⁶⁰ El-Cemil, **a.g.e.**, s. 36.

⁶¹ Yukarıda da belirtildiği gibi Irak'ta birçok sayım yapılmıştır. Fakat 1957'den sonra yapılan sayımlar dürüst ve sağlam bir şekilde yapılmamıştır. Biz, birçok araştırmacının yaptığı gibi, 1957'den sonra yapılan sayımlara dair verileri bu çalışmamıza almadık.

⁶² Al-Cemil, **a.g.e.**, s. 36.

⁶³ Nasır Hüseyin Nasır, **Mihnet El-Akseriyye Fi El-Irak**, Dar ülmustafa Matbaası, Beyrut, 2005, s.64.

Tablo 9 : Irak Sancaklarının Nüfus Sayısı

Bağdat Sancağı	38800
Divaniye Sancağı	38000
Musul Sancağı	376000
Elmuntefik Sancağı	320000
Basra Sancağı	280000
Erbil Sancağı	201000
Hilla Sancağı	186000
Diyala Sancağı	164000
Kerkük Sancağı	158000
İmara Sancağı	153000
Süleymaniye Sancağı	72000
Kerbela Sancağı	65000

1929 yılı nüfus sayımına göre Irak genel nüfusunda Arapların oranı yaklaşık olarak %74 olmuştur⁶⁴.

Araştırmacı ve uzmanların nitelikli ve titiz bir şekilde yapıldığı hemfikir oldukları 1947 sayımında Irak'ın genel nüfusu 4.564.000 olarak gösterilmiştir. Bunların %93.3'ünü Müslümanlar, %6.7'sini ise gayrimüslimler oluşturmaktadır⁶⁵.

Araştırmacı Hamit Elhamdani, 1957'de yapılan sayımı Irak'ın en sağlam ve titiz sayımı kabul etmektedir. Bu sayımı Irak'ın genel nüfusu 6.500.000 olarak gösterilmiş, Arapların nüfusu ise 5.018.262 olarak tespit edilmiştir. Yani Irak'ın genel nüfusundaki oranları %80 olmuştur⁶⁶.

Tablo 10: Yıllara Göre Nüfus Dağılımı

Sayım Yılı	1919	1947	1957
Arapların Genel nüfusta sayıları	Irak'ın genel nüfusu 2.728.847, Arapların nüfusu 2.196.188	Irak'ın genel nüfusu 4.564.000 Arapların nüfusu 3.244.000	Irak'ın genel nüfusu 6.500.000 Arapların nüfusu 5.018.262
Arapların genel nüfustaki oranları	%80	%71	%77

⁶⁴ Nasır, a.g.e., s.65-66.

⁶⁵ Batatu, a.g.e., 1. C. s. 60.

⁶⁶ Irak İstatistik Müdürlüğünün resmi belgelerine göre.

• Coğrafi Dağılımları

Bağdat:

H. 136-158'de Abbasi devletinin başkenti olabilmesi için Halife Abu Cafer Elmansur, Bağdat'ın inşa edilmesine emir vermiştir. Bağdat'ın Dar'ül Selam (Barış evi) gibi başka isimleri de vardır. Mevcut tarihi belgelerdeki bilgilere göre Bağdat ismi, eskiden Irak'ta bulunan ve "Had ilahı" anlamına gelen "Bahdad Bakhdad" beldesinden gelmektedir. Dicle nehri Bağdat'ı Karh ve Rusafa olmak üzere iki büyük bölüme ayırmaktadır⁶⁷.

Irak'ta Arap aşiretlerinin dağılımı şu şekilde gösterilebilir:

Bağdat'ın genel nüfusu Araplardan oluşmaktadır. Bunlar Al-Azza, Beni Temiyim, Rabia, Beni Veyis, Elzehriyye Elkurviyye aşiretleridir.

Diyala nehri ve havzası: Hanekin ve Hureysan'da Şammar Toga, Zubeyit, Rabia aşiretleri;

Dicle nehri ve havzası: Aziziye, Kut, Mendeli ilçelerinde Alduleym, Zevbe, Beni Temiyim aşiretleri.

Fırat nehri havzası ve Al-duleym (şimdilik Al-enbar ili) sancağında: Beni Hasan, Al-karit, Al-tufeyl, Al-mesut, Kışam, İmara budunlarından Anza, Albu Sultan, Alcubur, Beni Yasar, Almuamra, Alcenabi, Hafaca, Alşibl, Al-ziyat, Al-abaut, Al-huzaa, Beni Zark, Al-zavalım, Albu Hassan, Beni Hâkim, Al-berekat, Al-safvan, Elaacib, Elciyyaş, Elbedir, Dağarra aşiretleri.

⁶⁷ Selim Mutar- Ali Siyuni, Nsrat Merdan; **Mevsuat El-Mudun El-Irakiyye**, Bağdat, 2005, s. 109–110.

Orta Fırat Bölgesi Kербela ve Divaniye sancağında: Al-hindiyye, Elşamiyye, Al-semave, Divaniye ilçelerinde Afak aşireti.⁶⁸

Basra vilayeti, Fırat nehri havzası ve Al-muntefik sancağının Nasriye'deki Al-garraf nehri çevresi ve Al-şatra'da Al-muntefik aşireti ve Fırat nehrinin güney batısındaki Al-zafir aşireti.

Dicle nehri havzasında Beni Lam, Albu Muhammet, Al-budarrac, Al-savaıt, Al-sudan, Al-Eziric aşiretleri⁶⁹; bununla birlikte İmara sancağında özellikle Amare gölleri etrafında hükümetin otoritesinden bağımsız bir şekilde yaşayan Midanlar denilen bir grup vardır⁷⁰.

Al-cubur aşireti Dicle nehri, Ubeyt aşireti ise Kerkük'teki Al-uzeym nehri havzasında oturmaktadırlar. Bu aşiretlerin kökeni Kahtani ve Adnani Araplardan gelmektedir. Irak'a Arap Yarımadası'ndan, farklı yıllarda bazen İslam-Arap kurtuluşu hareketinden önce gelmiş ve yerleşmişlerdir.

Zübeyt kabilesi ise iki bölüme ayrılır. Büyük Zübeyt ve birimleri Albu Sultan, Hilla, Divaniyye ve Kut arasında bulunan Al-şomeli isimli alana yerleşmişlerdir. Yayıldıkları alan yaklaşık olarak 6000 m'dir⁷¹. Bununla birlikte Büyük Zübeyt aşiretine Al-ammār, Benu Zeyt, Albu Muhammet ve Savait aşiretleri de girmektedir.

Küçük Zübeyt aşiretine gelince, bu konuda Düleym aşireti üzerinde özellikle durmak gerekir. Düleym aşireti, doğuda Tikrit'ten güneyde Hasibe'ye; Hazır şehrinin güneyinden Alşamiyye adasının sonuna kadar ilerleyerek Bağdat'a yerleşmişler. Bilgilere göre Düleym aşireti Arap Adasının ortalarında olan ve içinde su kuyuları bulunan bir yerden gelmişlerdir. Bu

⁶⁸ Muhammet Ahmet Mahmut, **Ahval El-Aşayır El-İrakiyye ve İlakatuha bil Hukuma 1872–1918**, Bağdat Üniv. 1980, s. 9.

⁶⁹ El-Bedrani, **a.g.t.**, s.19.

⁷⁰ Mahmut, **a.g.t.**, s.9.

⁷¹ Abut Al-Haymas, **Zikrayat ve Havatır An Ahdas İrakiyye Fi El-Mazi El-Karib**, Bağdat, 1991, s.24–25.

yerde kuyulara Dölümiyat denilmiştir. Buna nispeten bu aşirete Dölüym adı verilmiştir. Irak'taki büyük dedelerinin adı Samir idi⁷². Yukarıda belirtilen yerde hâkim unsur olarak yaşadıkları için, buraya önceleri Dölüym sancağı (şimdiki Elanbar ili) adı verilmiştir⁷³.

Musul ilinde de 18 büyük Arap aşireti bulunmaktadır⁷⁴. Bu aşiretlerin birçok boyu da vardır. Bu aşiretlerin en önemlileri, Şammar Carba, Tayy, Elubeyt, Al Cihîş, Eligaydat (Elakidat), Elbu Mitevut, Elbu Bedran⁷⁵, Elcubur, Elbu Hamat, Elbu Hüseyin, Elhadid, Elbu Selman ve Anza⁷⁶ aşiretleridir.

Tablo 11: Irak'ta Arap Aşiretlerinin Bulundukları İl ve İlçeler

İl Adı	Bulunan Aşiretler
Bağdat	Tarımıyye, Abu Garib, Elmahmudiyye, Elyusufoyye, Belt, Eldiceyl, Elazamiyye, Elkarrada Elşarkıyya, Süleyman Beg, Eldora ve Elkazımıyye
Elanbar	Hit, Hadisa, Ana, Elkaim, Elfelluca
Babil	Hilla, Elmahavil, Elmuseyyeb, Elhindiyye, Elhaşımıyye
Basra	Elzubeyr, Elfau, Ebu Ehasib
Kerkük	Elhavice
Diyala	Halis ve Emukdadiyye
Zikar	Nasırıyya, Rufai, Şatra, Elçibayış
Selahattin	Eldor, Samarra, Elşurkat, Belet, Elzuluiyye, Elishaki, Elfaris
Elkadisiyye	Eldivaniyye, Afak, Abu Sahir, Elşamiyye, Elhamza
Kerbela	Elhindiyye, Ayn Tamır, Elhayrat, Elhur, Elcedvel Elgarbi
Elsamava	Elrumeysa, Elhazar, Elselman, Sabi Nevahi, Elverka, Elmect, Elnecmi, Elhilal, Elderraci, Elsuveyra ve Elbisa
Elimara	Kalat Salih, Elkahla, Duveyric (Tuveyric), Ali Egarbi, Ali Elşarki, Elmicar Elkebir, Elmicar Elsahir
Necef	El kufa, Elşamiye, Ğamaz,
Nineva/Musul	Hadar, Rabia, Baaj, Hamam Ali
Kuzey Irak'taki iller: Süleymaniye, Erbil ve Duhok	Bu illerde Arap aşiretleri bulunmamaktadır.

⁷² El-Azavi, a.g.e., 3.C. s.53.

⁷³ El-Azavi, a.g.e., s.60.

⁷⁴ Musul büyük bir şehir olup çok eski bir tarihi vardır. Daha detaylı bilgiler için Bkz, **Mevsuat El-medain El-Irakıyye**, Bağdat, 2005, s. 468.

⁷⁵ Süleyman Sanıĝ, **Tarih El-Musul**, 1.C., Beyrut 2001 s. 53-54.

⁷⁶ Zahir Sadettin Şit, **Vilayet El-Musul Aban El-Harb El-Alemiyye El-Ula 1974-1918**, Musul, 2001, s.76-77.

- **Arapların Dili(Arapça)**

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan araçtır. Dünyanın en yaygın dillerinden biri sayılan Arapça, Sami dilleri arasında en çok konuşulan dildir. Müslümanlar için Arapça ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammet sünnetleri Arapça yazılıdır. Arapça 29 harftir ve sağdan sola doğru yazılır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Arapça Sami dilleri grubundandır. Genel olarak bütün Sami dillerinin müşterek özellikleri vardır. Diğer dillerden en önemli farkları, kelimelerinin yapısının, “Z,ض,” R,ر,” B,ب” örneğinde olduğu gibi, çoğu zaman üç sessiz harften oluşmasıdır.

Sami dilleri arasında Arapçanın nasıl bir dil olduğunu ve bulunduğu gruptaki diğer dillerden ne gibi farklı özelliklere sahip olduğunu öğrenebilmemiz için bu gruptaki dillerin nasıl oluştuğunu bilmemiz gerekir. Bu dilleri önce Doğu ve Batı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Doğu grubu dilleri Asurca ve Babilcedir. Batı grubu ise Kuzey ve Güney olmak üzere yine iki alt gruba ayrılmaktadır⁷⁷.

Güney Arapçası:

Bazı bilim adamları Güney Arapçasına, Eski Yemence veya Kahtani, bazıları da kimi lehçelerinden hareketle Hamiri veya Sebei adını vermektedir.

Güney Arapçasının gramer, üslup ve ses yapısı açısından Kuzey Arapçasından çok farkı vardır. Güney Arapçası birkaç bölüme ayrılır:

1. Maini Lehçesi: Arapların en eski devletini kuran ve Yemen'in güneyinde yaşayan Mainilerin konuştuğu lehçedir.

⁷⁷ Suphi El-Salih, **Dirasat Fi Fıkıh El-luğa**, Dar ülilim Lilmelayın, Beyrut, s.50.

2. Sebei Lehçesi: Maini memleketinin enkazları üzerinde yeni bir memleket kuran Sebeilerin konuştuğu lehçedir. Marab şehri bu memleketin başkentiydi⁷⁸.

3. Hazari Lehçesi: Bu lehçe eskiden Hazra Mevt devletinde konuşulan bir lehçeydi. (Hazra Mevt, günümüzde Musul iline bağlı bir ilçedir.)

4. Elkutbaniyye Lehçesi: Yemen’de Adan’ın kuzeyindeki kıyı bölgesinde kurulan Kutban memleketinde konuşulan lehçedir⁷⁹.

Kuzey Arapçası iki bölüme ayrılır:

Kenaniler: Arap ülkelerinin güneybatı kısmından göç eden ve Filistin, Suriye ve Atlantik Denizi’nin bazı adalarına yerleşen kabilelerdir. Bu kabilerin mensupları şu lehçeleri kullanmaktadır:

Elecritiyye Lehçesi: Kenani grubunun en eski ve en yaygın lehçelerindendir.

Muabiyye Lehçesi: Hazret-i İbrahim’in kardeşinin oğlu Lut’un neslinden gelen Muabilerin konuştuğu lehçedir.

Elfinikiyye Lehçesi: Bazı yazılar yolu ile bize ulaşmıştır.

İbranice: Kenani grubunun en önemli lehçelerinden sayılır⁸⁰.

Aramca ise Eskiden yaygın olan dillerin arasında da çok önemli bir dil sayılmıştır. Çeşitli tarih safhalarında Arami dilinin (Aramca) çok önemli bir

⁷⁸ Hatam Salih El-Zamin, **Fıkıh Elluğa**, Camia Matbaası, Bağdat, 1970, s.33–34.

⁷⁹ El-salih, **a.g.e.**, s.52-53.

⁸⁰ El-zamin, **a.g.e.**, s.40.

yeri olmuştur. Miladi dördüncü yüzyıl ile yedinci yüzyıl arasında Asur, Babil ve Fars imparatorluğu dönemlerinde devletin resmi dili olmuştur⁸¹.

2.2. Kürtler

Kürtlerin kökeni ve bulundukları yerlere değinmeden önce Kürt kelimesinin ne anlama geldiği üzerinde durmak daha uygun olacaktır.

Araştırmacılar “kürdî” kelimesinin kökeni hakkında farklı görüş ve teoriler ileri sürmüşlerdir. Birinci teori veya görüşe göre, Kürt kelimesi, Koto kelimesinden gelmektedir. İkinci görüş veya teoriye göre, Kürt kelimesi Kirti kelimesinden gelmektedir.

Birinci teoride Kürtler, Koto halkına bağlanmaktadır. Kotolar, Diyala nehri ile Küçük Zab arasında Dicle nehrinin sol yakasında kurulan Koytam’da yaşamışlardır⁸².

Tiodur’un ileri sürdüğü görüşe göre Kirti kelimesi ilk önce Kotro kelimesine daha sonra Kirt kelimesine dönüşmüştür. Driver ise Noldoga’nın Kürtlerin köken olarak Kiritlilere bağlanması görüşüne katılmakla birlikte bu kelimenin aslının, Babilce Kardo kelimesiyle müşterek bir kökten gelen Farsça Kürt kelimesi olduğu görüşünü tercih etmektedir. Kürt kelimesi Farsçada ilk olarak Behlevice yazılmış bir kitapta geçmiştir⁸³. İleri sürülen görüşler ne olursa olsun Kürtler Sasanilerin döneminden (M. 226–647) itibaren bu adla tanınmaktadırlar.

Kürtlerin asıllarını araştırmak tarihçilerin dikkatini çeken konulardandır. Çünkü Kürtlerin belli bir asılları yoktur⁸⁴. Sümerlilerin en eski belgelerindeki

⁸¹ **Irak Dillerinin Ortak Kökeni Sempozyumu**, Arap ve İslam Folkloru Dairesi, Bağdat, 1998, s.137.

⁸² Muhammet Reşit **El-Feyl, El-Ekrat Fi Nazar El-Alam**, Necef Matbaası, 1965, s.17.

⁸³ Şakır Hasabak, **El-kurt ve El-mesele El-Kurdiyye**, El-Rabit Matbaası, Bağdat, 1959, s.4.

⁸⁴ F.F. Minorsky, **El-Akrad, Mulahazat ve İntibaat**, El-Nucum Matbaası, Bağdat, 1968, s.20.

bilgilere istinaden, M.Ö. 2000 yılında Koto veya Koti isminde bir kavim varmış ve Asurlular onları Kırti olarak adlandırmıştır. Bu kavim Dicle havzasının ortasında Putan ve Cudi Abir Bizade dağı (Araplar bu dağa Ceziret ibn Umar yani Ömeroğlu adası adını vermişlerdir.) ile Zagros dağlarının doğusunda yaşamışlardır⁸⁵.

Eski tarihî anıt ve yazıtlar konusunda uzman olan İngiliz Sedni Shmith; Kürtler, Hint ve İran kavimlerinden olup İranlılar İran'a, Midyalılar Midya'ta geldikleri sırada kuzey Irak'a gelmişlerdir, görüşünü ileri sürmüştür. Shmith, tarihi M. 650 yıl öncesine kadar uzanan ve Asurlulara ait olan kazı yazıtlarına dayanarak bu görüşü ileri sürmüştür. Ancak yazıtlarda Kürtlerle ilgili bilgi bulunmamaktadır⁸⁶.

Kürtlerin kökenleri hakkında Minosky, şu görüşü ileri sürmektedir: "Klasik yazarlar Kürdistan'ın yerlerini araştırırken Kürt telaffuzu ile birçok isimler kullanmış, hatta yakın bir zamana kadar Kürtlerin Kardohin⁸⁷ çocuklarından oldukları söylenmiştir. Kaznofal, on binlerce Yunan askerine komutanlık yaptığında Kardohinleri görmüş ve M.Ö. 401 yılında onlarla irtibat kurmuştur. Ancak bu görüş son zamanlarda çağdaş bilim adamları tarafından değiştirilmiş ve milletler, zikredilen isimlerine göre bölünmüştür; özellikle Kardohinlilerin Ari kavimlerinden olmadıkları bunun yanı sıra Kardohinlerin kuzeyinde yaşayan Kornihinlerin Ari kavimlerinden geldikleri dolayısıyla bunların Kürtlerin ataları sayılabilecekleri görüşü yaygınlık kazanmıştır"⁸⁸.

Arap coğrafyacıların kitaplarında da Kürtlerin kökenlerine değinilmiştir. Mesudi'nin Muruc Al-zahab ve Mâdin Al-cevher isimli çalışmasında Kürtlerle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Kürtlerin asılları ve çeşitleri konusunda değişik

⁸⁵ Abdülsattar Tahir Şerif, **El-kavmiyye El-kurdiyye Min Vesaik El-hizib El-sevri El-kurdistanî**, Bağdat, 1975, s.5.

⁸⁶ Emin Sami Elgarbavi, **Kıssat El-Ekrad Fi Şimal El-Irak**, Dar ülnahza El-Arabiyye, Kahire, 1967, s.15.

⁸⁷ Kardohinler, Kürdistan bölgesinde yaşayan bir millettir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Basil Niketen, **El-Akrad**, Dar ülravai, Lübnan.

⁸⁸ Minorsky, **a.g.e.**, s.21.

görüşler vardır. Kimisine göre bunların aslı Rabia bin Nazar bin Mat bin Adnan'dan olup kimseye tenezzül etmemek için eskiden dağ ve vadilerde yaşamış ve Acem ile Fars kavimlerine komşulukları olmuştur. Dolayısıyla asıl dilleri değişmiş ve Acem diliyle konuşmaya başlamışlardır. Her Kürt grubunun kendine has konuştuğu bir lehçesi vardır”⁸⁹.

Kürtlerin kökenleri konusu oldukça çetrefilli bir durumdadır; Haklarında ileri sürülen görüşlerde fikir birliği sağlanamamıştır, Dolayısıyla bu konuda araştırma, teori ve incelemelere ihtiyaç vardır. Nitekim şimdiye kadar Kürt ırkının nereden geldiği de aydınlatılamamıştır. Kürtler Müslümanlığı kabul etmeden önce tarih boyunca belirli bir özelliğe sahip olan bir millet olarak görülmemişlerdir. Müslümanlığı kabul ettikten sonra Kürtler, Arap ve İslam dinine hizmet eden büyük insanlar yetiştirmişlerdir⁹⁰.

Bilindiği gibi Kürtler yerleşik ve göçebe olmak üzere iki gruba ayrılır ve bu iki grup birbirleri ile bağlantılı bir şekilde yaşamaktadırlar. Göçebe kabileler çoğunluk olarak iki nehir (Fırat ve Dicle) arasının kuzey bölgesinde yaşarlar.

Kuzey Irak'ın kuzeydoğu dağlık bölgesinde yaşayan Kürt kabileleri iki bölüme ayrılırlar:

Kuzeyli Kürt Kabileleri: Musul, Zaho, Akra, Duhok ve Amadiyye’de yaşayan Kürtler.

Güneyli Kürt Kabileleri: Süleymaniye, Erbil ve Kerkük sancağında yaşayan Kürtler⁹¹.

⁸⁹ Almesudî, **Muruc El-Zahab ve Madin El-Cevher**, Derül Erfean, 1980, 2.C. s.122–123.

⁹⁰ El-Keyali, **a.g.e.**, s.67.

⁹¹ El-Cebel, **a.g.e.**, s.36.

2.2.1. Feyli Kürtler

Feyli Kürtler, Irak - İran sınırlarındaki doğu bölgelerde yaşayan Irak halkının bir grubudur. Tarihçilerin belirttiğine göre, bu grup yani Feyliler, Kürtlerden olup asılları Hint - Ari kavimlerinden Feyliler, Irak ve İran'da İslam fütuhatının başlangıcındaki hareketlerde Müslüman olmuş ve daha sonra Caferi (Şii) mezhebini kabul etmişlerdir.

Feyli veya Feyliyye isminin nereden geldiği ile ilgili birçok rivayet vardır. Yakut Elhamavi Mucam, Elbuldan isimli çalışmasında, Feyliler için şunu söylemektedir: Feyliler, Irak ile İran sınırlarını ayıran yüksek tepelerde yaşayan bir kavim olup iri vücutlu olduklarından file benzetilmiş ve onlara Feyli ismi bu nedenle verilmiştir. Henry Fleed ise Feyli kelimesinin “isyancı” anlamına geldiğini belirtmiştir. Hama Eyzit Benna, *Asar ve Tarih Loristan* isimli çalışmasında, Feyli kelimesinin, “Fehle” veya “Behle” kelimelerinden türemiş olabileceğini belirtmiştir. Bu görüş Dr. Eyzidi tarafından hazırlanan “Eldelil Elmuvez Lilakrad (1992, Londra)” isimli çalışmada da kabul edilmiştir. Bir başka araştırmacı grubu, “Bu grup Kürtlerin yaşadıkları bölgede zamanında Feyli isminde bir vali varmış ve onun ismine istinaden Feyli ismini almışlardır.” görüşündedirler⁹².

2.2.2. Kürtlerin Nüfusu

Arap kaynaklarına ve yabancı kaynaklara baktığımızda, Kürtlerin nüfusu hakkında değişik ve çelişkili rakamlar buluruz. Dr Ahmet Elbedrani'nin tespitine göre Irak'ın genel nüfusu 2.728.847'dir ve bunun 494.007'sini Kürtlerin nüfusudur. Yani Irak'ın genel nüfusu içinde Kürtlerin oranı %16'dır. Mehmet Emin Zeki, “*Hulasat Tarih Elakrad fi Kurdistan*” isimli çalışmasında Kürtlerin nüfusunu 496.050 olarak göstermiştir. Nasır Hüseyin Hasan, *Mihnat Elaksariyye Fi Al-Irak* isimli kitabında şu bilgileri vermektedir: Kürtlerin nüfusu

⁹² Falih Abdulcebbar ve Haşim Davut, *El-Esniyye ve El-Devle*, Strateji Araştırmaları Enstitüsü Yay, Bağdat, 2006, s.219; *Mevsuat Savt Al-Irak*, “*Tarih El-Akrad Efeyliyye Fi El-Irak*” maddesi, s.2-5.

1929 yılında yapılan sayıma göre 999.200'dü yani Irak'ın genel nüfusunun %18'i idiler. Tarihçi Hanna Batutu, *Eltabakat Elictimaiyye* isimli kitabında 1947 yılında yapılan sayıma dayanarak Kürtlerin nüfusunu yaklaşık olarak 840.000, Irak'ın genel nüfustaki oranlarını da %18 şeklinde göstermektedir.

1957 yılında yapılan sayıma göre Kürtlerin nüfusu 1.042.774, yani Irak'ın genel nüfusunun %16'sı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 12: Kürtlerin Nüfus Dağılımı.

	1919	1947	1957
İstatistiklerde Kürtlerin Nüfusu	Irak'ın genel nüfusu 2.728.847, Kürtleri nüfusu 494.007	Irak'ın genel nüfusu 4.564.000 Kürtlerin nüfusu 840000	Irak'ın genel nüfusu 6.500.000 Kürtlerin nüfusu 1.042.774
Oranları	%18	%18	%16

2.2.3. Kürtlerin Coğrafi Dağılımı

Kürtler dünya coğrafyasında genel olarak üç bölgede yaşamıştır. Bunlar Türkiye'nin güneydoğusu, Irak'ın kuzeydoğusu, Ermenistan ve İran'ın batısıdır.

Kürt kabileleri, savaşlı-otoriteli ve genel sınıf olmak üzere iki ayrı sınıfa ayrılırlar. Birinci sınıf savaşlı ve otoritelidir; asıl işleri çobanlık olup gerektiğinde savaşlar ve diğer sınıfı korurlar; ikinci sınıf ise geneldir; tarım ve hayvancılıkla ilgilenir.

Kürt kabileleri Süleymaniye sancağının Irak - İran sınırlarındaki Akra ve Hac Umran arasında bulunan dağlık ve yarı dağlık bölgelerine yayılmış

durumdadırlar. Bu grup kışın dağlarda kar yağdığı için düzlük alanlara ve vadilere iner, diğer mevsimlerde ise asıl yerlerine dönerler.⁹³

Genel olarak Irak'ta yaşayan Kürt kabileleri iktisadi ve içtimai düzenleri açısından Göçebe ve Yerleşik olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar. Irak'ta Kürt aşiretleri beş sancakta yaşamaktadırlar:⁹⁴

1. Süleymaniye Sancağındaki Aşiretler: Bunlar üç temel kabiledir: Caf, Reşidir, Mahmavand. Bu temel aşiretlerle birlikte 10'a yakın ikincil aşiretler vardır. Bunların en önemlileri İsmail, Azizi, Hanbaki, Havrasan, Havari gibi aşiretlerdir.⁹⁵

2. Erbil Sancağındaki Aşiretler: Bu aşiretlerin adı şöyledir: Dezei, Kurdi, Mavand, Şeyh Mavand, Şeyhani, Şeyh Bezini, Hoşnav, Varzani, Herki, Haylani, Balki, Şervani, Surci, Bervavt ve Meknur⁹⁶.

3. Musul Sancağındaki Aşiretler:

a. Akra'daki aşiretler: Zebar, Barzan, Herki, Surci, Şark, Zengene; Duhok'taki aşiretler; Doski, Suleyfani, Mezuri, Benani ve göçebe Haclan aşireti:

b. Ammediyye ilçesindeki aşiretler: Bervay Bala, Bervayzır, Tire, Retkan, Doski.

c. Zaho ilçesindeki aşiretler: Sendi, Keli, Suleyfani aşiretleri⁹⁷.

⁹³ Hatloon, **El-Tarik İla Kurdistan**, (Çev. Cercis Fethullah) Erbil, 1999, s.68.

⁹⁴ Ammar Yusuf Abdullah El-İgaydat, **El-Siyasa El-Biritaniyye Ticah El-Irak**, Musul Ün. Musul, 2002, s.11.

⁹⁵ Feysal Hamat El-Erhim, **Tatavurat El-Irak Tahta Hukum El-İtihadiyin**, Matabi Elcunhur, Musul, 1975, s.85.

⁹⁶ Al-Hasani, **a.g.e.**, s.235-236.

⁹⁷ Mahfuz El-Abbasi, **İmaret Behdenan El-Abbasi**, Cumhuriyet Matbaası, Musul, 1969, s.85.

4. Kerkük Sancağındaki Aşiretler: Caf, Talabani, Doda, Kakai, Salihi, Şuvan, Şeyh Bezini, Havand.

5. Diyala Sancağındaki Aşiretler: Hanekin ilçesindeki aşiretler: Surremeyli, Caf, Arkavazi, Talabani, Bacalan, Berzenci, Tai⁹⁸, Feyli aşiretlerinden Ali Şirvan aşireti ve bu aşiretten türeyen Cırağ Vendi, Dara Vendi, Hapru Vendi, (bu aşiretlerin hepsi Ali Şirvan'ın çocuklarıdır); Melk Şay, Cabiri, Ansari, Kelher, Şuhan, Zuri, Elek, Musa, Hazal ve Irak'ın birçok yerine özellikle Bağdat, Diyala, Kut, İmara ve Basra'da yayılan Kutbi aşireti. Bu aşiretin bireyleri daha çok şehirlerde yaşamaktadırlar ve Şii mezhebine bağlı olduklarından diğer Kürtlerden biraz farklıdırlar⁹⁹.

2.2.4. Kürtlerin Dili (Kürtçe)

Bir araştırmacı Kürtçenin kökenini, kaç lehçeye ayrıldığını, diğer komşu dillerle ilişkilerinin ne olduğunu araştırma ve incelemeye kalkarsa, bilim adamları ve seyyahların ileri sürdüğü birçok değişik görüşle karşı karşıya kalmaktadır¹⁰⁰.

Kürt lehçelerinin dağılımı, çizilen siyasi bölünmeleri yakından takip etmiştir.

Bilimsel açıdan lehçeler Kuzey ve Güney lehçeleri olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Kuzey Lehçeleri, Güney Urümye gölünden Büyük Zap'ın güneydoğusundan güneybatısına yön değiştirip daha sonra Dicle'ye kadar devam eden çizginin kuzey ve batı kısmında yer alan ülkelerin lehçelerini içermektedir.

⁹⁸ Basil, **a.g.e.**, s.15-21; Numa Bura, **Lamha An El-Akrad**, (Çev. Şerif Osman), Numan Matbaası, Necef, 1973, s.9.

⁹⁹ El-Azzavi, **a.g.e.**, **2.C**, s. 186.

¹⁰⁰ Fuat Hama Hurşit, **El-Luğa El-Kurdiyye ve El-Tevzi El-Cuğrafi**, Ressam Matbaası, Bağdat, 1983, s.88.

Güney Lehçeleri ise, yukarıda belirtilen çizgi ile Kürdistan diye adlandırdıkları bölgenin güney kısmı arasında yaşayan Kürtlerin konuştuğu lehçeleri içermektedir¹⁰¹.

Kürtçe, Hint - Avrupa dillerinden sayılır; M. 5000 yıl önce varlığından söz edilen ve uzmanlar tarafından Hint- Avrupa dili diye adlandırılan bu dil grubu, tarihi gelişmelere uğramıştır¹⁰².

Kürtçe, İran dilleri ailesindendir. Bilindiği gibi Farsça, Afganca ve diğer yeni ve eski lehçelerden oluşmaktadır. Kürtçenin değiştirilmiş bir Farsça olmadığı; bağımsız, kendine özgü fonetik ve sentaks kuralları olan, bununla birlikte Farsça ile güçlü bir bağı bulunan bir dil olduğu iddia edilmektedir¹⁰³.

İran Hint dil ailesi içinde birçok dil vardır:

1. Kuzey Batı İran Dilleri
2. Güney Batı İran Dilleri
3. Doğu İran Dilleri

Kürtçe birinci gruba girerken Farsça ikinci gruba girer. Kürtçenin temel lehçelerinin ise şunlar olduğu ifade edilmektedir:

1. Kuzey Kırmançası
2. Orta Kırmançası
3. Güney Kırmançası
4. Goranice¹⁰⁴

¹⁰¹ S.g. Admonz, **Arap ve Yurk ve Kurd** (Çev. Cercis Fethullah), 2.bsksı, Dar Naris, Erbil, 1999, s.14.

¹⁰² Moris, Williams “**The Heritaye illustrated dirctionary of the Engilish Language**”, Nowyork, 1973.

¹⁰³ Minorsky, **a.g.e.**, s.37.

¹⁰⁴ Hurşit, **a.g.e.**, s.17, 26-27.

Tablo 13: Kürtlerin Mensup Olduğu Diller

Temel Lehçe	İkincil/Yerli Lehçeler
Kuzey Kırmançası	Bayazidice, Hakkarice, Putanice, Şemdinice, Behdenanice, Batı Lehçesi
Orta Kırmançası	Mukrice, Soranice, Ardalanice, Süleymanice, Germiyanice
Güney Kırmançası	Asılı Lurice, Bahtiyarice, Mamasanice, Kohkloca, Elekice
Goranice	Asıl Goranice, Havramanice, Bacalanice, Zazanice

2.2.5. Kürtlerin Mensup Olduğu Din

Irak'ta yaşayan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Müslüman'dır ve Kürtler, İslam dininin emir ve yasaklarına en çok iltizam eden milletlerdendirler¹⁰⁵. Kürtlerin çoğu Sünni'dir ve Şafii mezhebine bağlıdırlar¹⁰⁶.

Kürtler arasında geçerli din düşüncesi, dervişler camiasındaki tasavvuf düşüncesidir. Akaidi (inanç) açıdan bu düşünce din adamları tarafından resmi bir şekilde vurgulanmamış, içtimaî açıdan ise bölgeye uymuştur¹⁰⁷. Özellikle Nakşibendilik (Muhammet Bahaüddin Nakşibend tarafından kurulmuş bir tarikattır.)¹⁰⁸ Ve Kadirîlik (Şeyh Abdülkadir Geylani tarafından kurulmuş bir tarikattır.) tarikatları Kürtler arasında en yaygın tarikatlardan sayılır. Bu tarikatin şeyhleri Kerkük'teki Kesnezani ve Talabani ailesindendirler. 1811'de Halit Nakşibendî tarafından Irak'a getirilen Nakşibendilik tarikati, Kuzey Irak'ta bir tasavvuf devrimi yaptırmıştır¹⁰⁹. Burada hemen şunu belirtmeliyiz ki Kürtlerin bir grubu Şii mezhebine bağlıdır, yukarıda da belirtildiği gibi bunlara Feyli Kürtler denilmektedir. Bunlar Irak – İran sınırlarındaki illerde yaşamaktadırlar. Eski rejim tarafından birçok zulme uğramış ve göç ettirilmişlerdir.

¹⁰⁵ Muhammet Reşit, **a.g.e.**, s.48.

¹⁰⁶ Henry Flead, **Cunup El-Kurdustan**, Bağdat, 1980, s.25.

¹⁰⁷ Flead, **a.g.e.**, s.25.

¹⁰⁸ Aziz Elseyyit Casim, **Mutasavvufat Bağdat**, Elmuna Şerikası Yay. Bağdat, 1986, s.37.

¹⁰⁹ El-Bedrani, **a.g.t.**, s.37.

2.2.5.1. Hristiyanlık

Irak Kürtleri arasında Hristiyanlık M. 5. yüzyılda yayılmış; Kürtlerin bir kısmı bu dine mensup olmuş, kilise ve çeşitli ibadet yerleri kurmuşlardır. Günümüzde Süleymaniye ve Musul'un bazı ilçelerinde Hristiyan Kürtler bulunmaktadır¹¹⁰.

2.2.5.2. Musevilik

Museviler, Nineva düşüşünden sonra Kürt bölgelerine gidenlerin nesillerinden olup Elsamira düşüşünden sonra da bölgenin asıl sakinleri olmuş, bölgenin çeşitli yerlerinde yaşamış ve ticaret, sanayi işleri ile uğraşmışlardır¹¹¹.

2.3. Türkmenler

Türkmenler nüfus olarak Irak'ın üçünü büyük milleti sayılırlar. Tarihe baktığımızda Türkmenlerin, İslam fütühatının başlangıcında Irak'a geldiklerini ve İslam dinin korunmasında ve savunulmasında büyük bir rol oynadıklarını görmekteyiz.

Tarihçiler Türkmen kelimesi hakkında net bir görüş birliği sağlayamamışlardır. Ancak Türkmenlerin, Türklerin bir boyu olduğu konusunda hemfikirdirler.

M. 8. yüzyılda Çinlilerin *Tunç Tin* adlı ansiklopediklerinde Türkmen kelimesi "Tükümenk" şeklinde geçmiştir. Fars tarihçileri ise Türkmen kelimesini, H. 5. yüzyıl yani M. 11. yüzyıldan itibaren Farsça çoğul ekini de ekleyerek "Türk manen" şeklinde kullanmışlardır¹¹².

¹¹⁰ Reşit El-Fil, **a.g.e.**, s.50.

¹¹¹ Wolter Neshil, **Elyahut Kurdistan Kabla Miat Am**, Niyork, 1949, s.50.

¹¹² Şakır Sabır Zabit, **Mucez Tarih El-Turkuman Fi El-Irak**, 1.C, Maarif Matbaası, Bağdat, 1960, s.

Bazı tarihçilere göre Türkmen kelimesi, “Türk” ve Farsça “manend” kelimelerinin birleşiminden oluşan Türk’e benzer anlamına gelen “Türkmanend” doğmuştur. Bu görüşü benimseyenlere göre, Müslümanlığı kabul eden Türkler bu adla anılmışlardır¹¹³.

Abu Fida’ya göre Osmanlı İmparatorluğunun batı kısmında yaşayan ve Müslümanlığı kabul eden Türklere “Tercüman” denilmiştir. Çünkü bunlar Müslüman Arapların dilini iyi bildikleri için İslam fatihleri ile henüz Müslüman olmayan Türkler arasında tercümanlık yapmışlardır. Tercüman kelimesi zaman geçtikçe dillerde Türkmen şekline dönüşmüştür¹¹⁴.

Bazı görüşlere göre Türkler, 11. yüzyılda Ceyhun nehrini geçtikten sonra Müslümanlığı kabul etmiş ve Türkmen veya Türküman kelimesini Oğuz ismi yerine kullanmaya başlamışlardır¹¹⁵.

Necip Asım ise Türkmen sözünün, Türk insanı veya Türk savaşçısını ifade eden (Türk Man) kelimelerinden oluştuğunu ileri sürmüştür.

Önem kazanan diğer bir görüş ise J. Deny tarafından ileri sürülmüştür. Türk gramerine dayanılarak ortaya atılan bu görüşte “men” veya “man” takısının yücelik, ululuk veya sonsuz çoğunluk ifade ettiği üzerinde durulmuştur. Kısacası birleşik bir kelime olan Türkmen’in asil veya saf kan Türk insanını ifade ettiği savunulmuştur¹¹⁶.

Bizce Türkmen kelimesi, Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin aslı “Türk+man” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.

¹¹³ Hasan Özman, *Alturkuman Fi El-Irak ve Hukuk El-İnsan*, 1.baskı, Ankara, 2002, s.14; Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yay. İstanbul, 2003, s.15.

¹¹⁴ El-Şhuada El-Turkuman, *Türkmen Şehitleri Koruma ve Belgelendirme Dairesi*, Darul Eledelir, s.35.

¹¹⁵ Zabıt, *a.g.e.*, s.32.

¹¹⁶ Erşat Hürmüzlü, *El-Turkuman ve El-Vatan El-Iraki*, Kerkük Vakfı Yay. Kerkük, 2003, s.17–18.

2.3.1. Türklerin İlk Yerleşimleri

Türklerin bölgeye yerleşmelerinin tarihsel sürecine bakarsak Emevi, Abbasi, Tolun, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu devletleri ile Atabeylikler ve Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri Türklerin bölgedeki yerleşiminden söz edebiliriz.

Türkler Irak'a ilk kez (H. 54) M. 674 yılında yerleşmişlerdir. Ubeydullah bin Ziyad emrinde 20.000 kişilik bir ordu ile Emevi halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilmiş ve Buhara'ya yapılan şiddetli saldırıların ardından sulh akdedilerek Irak'a dönmüştür. Ancak Ubeydullah, Irak'a dönerken yanında getirdiği 2000 kadar Türk askerini de Basra'ya yerleştirmiştir.¹¹⁷

694 yılında Kufe valisi Haccac Bin Yusuf da, Türklerden kendisine özel bir ordu kurmuş ve onları Vasıt vilayeti yakınlarındaki Bedre kasabasına yerleştirmiştir.¹¹⁸

Emeviler'le başlayan bu yerleşim, Abbasiler döneminde de devam etmiş, Horasan valisi Abdullah bin Tahir, halifenin emri üzerine Türkistan'ın çeşitli şehirlerinden her yıl Irak'a 2000 Türk savaşçısı göndermiştir. 755 yılında Fazl bin Yahya el-Bermeki, 20.000 Türk askerini Abbasi ordusuna alınmak üzere Horasan'dan Irak'a getirmiştir.

754 yılında Halife Cafer El-Mansur, Türk askerlerinden bir alay oluşturmuş, 789 yılında da halife Harun El-Reşit, muhafız birliğini Türklerden kurmuştur.¹¹⁹

Tolunlular, İslam halifeliği toprakları içerisinde Abbasi halifesine bağlı olarak Musul ve Kerkük şehirlerinin de dâhil olduğu bölgedeki ilk Türk devletidir. Oğuz Türklerinden Ahmed b.Tolun tarafından kurulmuştur.

¹¹⁷ El-Tabari, **Tarih El-Ummam ve El-Muluk**, 4.C, Al-Kahire, 1939, s. 221.

¹¹⁸ Fazıl Demirci, “Bir Dramın öyküsü”, **Irak Türkleri, Kuzey Irak ve Türkiye**, Ankara, 1996.s.7

¹¹⁹ Abdüllatif Benderoğlu, **El-Turkuman Fi Irak El-Savra**, Dar ül Huriye iltiba, Bağdat, 1973,s.29

Türkmenlerin Yaşadıkları Bölge

Irak'a yoğun bir şekilde, IX. ve XI. yüzyıllarda gelerek yerleşen Türkler, Irak'ın kuzeybatısından güneydoğusuna doğru uzanan, Araplarla Kürtler arasındaki bölgede yaşamışlardır¹²⁰

Osmanlı imparatorluğu döneminde (1918 yılına kadar) Musul vilayeti ile Kerkük, müstakil mutasarrıflık halinde idare edilmiştir. Erbil şehri Kerkük'e, Hanekin şehri de Bağdat'a bağlı birer kara merkezi konumunda idi.

Türkmenlerin Irak'ta yerleştiği bölgeler, Irak'ın kuzeyinin dağlık alanları ile orta ve güney bölgeleri arasındadır. Türkmenlerin yaşadıkları bölge, kuzeydoğudan güneybatıya kadar bir şerit şeklinde, Irak'ın kuzeybatısındaki Telafer'den kuzeydoğusundaki Mendili'ye kadar uzanmaktadır. En önemli bölgeleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Musul

Musul, Dicle nehrinin geçtiği, Irak'ın ikinci en büyük ili sayılan en önemli merkezlerden biridir. Musul bir Arap, Türkmen ve Asurî şehridir. Ninava olarak bilinen doğu Musul 'da 250.000 Türkmen yaşamaktadır.

Musul'un sekiz ilçesi bulunmaktadır. Bunlar, Telafer, Sincar, Hazar, Tilkef, Ba'aj, Hamadiye, Şihkhan ve Akra'dır. Musul'un merkezinde ve çevresinde pek çok Türkmen köyü bulunmaktadır. Bunlar Şebekler, Arapciye, Gökçeli, Toprak, Zehra, Hatun, Karatepe, Faziliye, Seyyitler, Şeh İbrahim, Hurme, Termi, Butepe, Arfi ve Mastah'dır¹²¹.

¹²⁰ Aydın Beyatlı, “Siyasi Konjonktürde Irak Türkmenleri”, **Kerkük Dergisi**, S. 6 , s. 9-10.

¹²¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 9-10.

Telafer

Telafer, Türkmenlerin en önemli yerleşim bölgelerinden biri sayılmaktadır. Telafer, Musul'dan 70 km uzaklıktadır ve Irak'ın en büyük ilçelerinden biridir. Telafer nüfusunun neredeyse tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır.

Erbil

Erbil şehri, Türkmenlerin eski yerleşim merkezlerinden biridir. Irak'ın kuzeyinde bulunan Erbil'in adı, Asurîlerin dört tanrısının adı olan Erbaillo'ya adına dayanmaktadır.

Erbil'de 110 tepe ve tarihi bölge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Taş Devrin'ne ve İslami Fetihler dönemine kadar uzanmaktadır. Erbil'deki en önemli kalıntılar; Erbil Kalesi, Seyyid Ahmet Tepesi ve Muzafer Minaresi'dir. 1190 yılında Muzaferrettin Kukebri tarafından inşa edilen Büyük Cami, Türkmenlerin Erbil'deki en önemli tarihî kalıntılarından biridir¹²².

Kerkük

Türkmenlerin en önemli yerleşim bölgesi sayılmasının yanı sıra, Türkmenlerin sembolü olarak da kabul edilmektedir. Kerkük şehri, Irak'ın kuzey ve orta bölgeleri arasındadır. Kuzeyden Musul ve Erbil, doğudan Süleymaniye, batıdan Selahattin ve güneyden de Diyala şehri ile çevrilidir. Tarihte “Kerhini” ve “Kerhine” adlarıyla da anılmıştır. İslam tarihine Hicret'in beşinci yüzyılında girmiştir.

¹²² Özman, **a.g.e.**, s. 87-88.

Kerkük'teki en önemli yerleşim yerleri Kale, Hamam, Ağalık ve Meydan'dır¹²³.

Tuzhurmatı

1970 yılına kadar Kerkük'e bağlı bir ilçeydi. Ancak bu tarihten sonra Tuzhurmat, Selahattin iline ilhak edilmiştir. İçinde bazı önemli aşiretler bulunmaktadır. Bunlar Bender, Çayır, Kanbe Ağa, Kara Nas ve Assafi aşiretleridir.

2.3.2 Türkmen Ağızları

Türk dili Orta Asya'da doğmuştur. Batıya göç eden Türk veya Türkmen boyları bu dili beraberlerinde taşımışlardır.

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce iki yaygın lehçeleri vardır, bunlar Göktürk ve Oğuz lehçesidir. Müslümanlığı kabul ettikten sonra Göktürk lehçesine Batı lehçesi, Oğuz lehçesine de Doğu lehçesi denilmeye başlanmıştır¹²⁴.

Türkmenlerin asıl lehçeleri Oğuz lehçesinden gelmektedir. Bu lehçe ilk önce İran'a daha sonra Küçük Asya'ya ve daha sonra da Selçuklular yolu ile Irak'a gelmiştir.

Türk veya Türkmen lehçesine baktığımızda bu dilin oluşumunda ve gelişiminde Arapça ve Farsçanın etkisini açıkça görebiliriz. Selçuklu İmparatorluğu yıkıldıktan ve Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra bu lehçe Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olmak üzere iki lehçeye bölünmüştür. Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran'da yaşayan Azeri Türkler tarafından konuşulmaktadır. Irak Türkmen Türkçesi ise

¹²³ Mazin HASAN, *Dünden Bu Güne Irak Türkmenleri*, Ankara, 2007, s. 9.

¹²⁴ İbrahim Dakuki, "El-lehce El-Turkumaniyye" Kardaşlık Dergisi, Bağdat, 23 Ocak 1986. s.55-56

bu iki lehçenin arasında ortak bir lehçe mahiyetini almakla Türkiye Türkçesine Azerbaycan Türkçesinden daha yakın görülmektedir¹²⁵.

Yirmi dokuz harften oluşan Türkçe veya Irak Türkmen Türkçesinde erkek ve kız için ayrı zamirler kullanılmamaktadır. Kelimelerin okunuşu ise harflere göredir ve her harfin bir sesi vardır. Yani kelimeler Arapçada olduğu gibi şedde, fetha ve kesre ile okunmaz¹²⁶.

Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; Irak Türkmenleri bütün Türk dünyasındaki Türkler ile herhangi bir zorluk çekmeden rahatlıkla konuşur ve anlaşabilir.

Irak Türkmenleri, edebiyat ve kültür dili olarak kendilerine Kerkük ağzını seçmişlerdir. Irak Türkmen Türkçesi birkaç ağza bölünebilir:

1. Kerkük ve Dakuk ağzı
2. Tuzhurmatu ağzı
3. Telafer ve köyleri ağzı
4. Kifri ve Karatepe ağzı
5. Hanekin ve Kızlarbat ağzı
6. Erbil ve Altunköprü ağzı¹²⁷.

2.3.3. Türkmenlerin Dinî Durumu

Irak'ta yaşayan Türkmenlerin çoğu Müslüman olup %40'ı Sünni mezhebine ve %60'ı da Şii mezhebine bağlıdır. Sünni Türkmenlerin bir kısmı Hanefi bir kısmı da Şafi mezhebine bağlıdır. İnanç açısından Türkmenlerin değişik mezheplere mensup olmaları, Irak'ta yaşayan diğer etnik gruplarla iyi ilişkilerin kurulmasını ve kardeşlik bağının oluşturulmasını sağlamıştır. Bu

¹²⁵ Benderoğlu, a.g.e., s.31-32.

¹²⁶ Tarih Şuhada El-Turkuman a.g.e., 36-37.

¹²⁷ Benderoğlu, a.g.e., s.32.

konuda özellikle Şii Türkmenlerin, Irak'ta çoğunluğu teşkil eden Şii Araplarla kurduğu ilişkiler dikkat çekmektedir¹²⁸.

Sünni ve Şii Türkmenler arasında her zaman kuvvetli bir bağ olmuştur. Türkmenlerin hemen her evinde bir kardeşin Şii, diğerinin Sünni olduğunu görmek mümkündür ve bu gayet tabî bir durumdur. Şii ve Sünni Türkmenler arasındaki bu ilişki, Türkmenler için her zaman bir güven faktörü olmuştur. Bu güven ile Türkmenler, bütün dünyaya, Irak'ta azınlık ve zayıf bir millet olmadıklarını ve Irak'ın güçlü bir unsuru olduklarını kanıtlamışlardır¹²⁹.

2.3.4. Türkmenlerin Nüfusu

Son zamanlarda Türkmenlerin yaşadıkları bölgelerde demografik değişiklik yapmak amacıyla, başta Araplaştırma politikası olmak üzere birçok baskı politikaları uygulanmıştır. Bu yüzden Türkmenler Irak'ta kalabilmek ve yaşamak için resmi belgelerde milli kimliklerini değiştirmeye mecbur kalmışlardır.

Telafer'de alan araştırması yaptığımız sırada birçok aşiret reisi ile görüştük. Bu görüşmeler sırasında, eski rejimin kendilerine, çocuklarını üniversiteye almama, aldıkları mülk, arsa ve evlerin tapusunu adlarına devretmeme ve doğrudan tehdit etme gibi baskı politikalarının uygulandığını belirttiler. Bu yüzden resmi nüfus belgelerinde milli kimliklerini değiştirmeye kalkışmışlardır.

Şunu da belirtmekte fayda vardır: 1921 yılından bu yana sadece Türkmenler için değil, bütün Iraklılar için dikkatli, derli toplu ve titiz bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Ancak, kusurları bulunmasına rağmen 1957 yılında yapılan sayımı diğerlerine göre iyi yapıldığını belirtmekte fayda vardır. Irak'ta

¹²⁸ Tarih Şuhada El-Turkuman, **a.g.e.**, s.19.

¹²⁹ Özmen, **a.g.e.**, s.17.

1921'den bu yana sekiz nüfus sayımı yapılmış ve hiçbirisinde Irak'taki etnik grupların kimlikleri dikkatlice tespit edilmemiştir.

Ahmet Fekkak Elbedrani'nin doktora tezinde, 1919'de İngiliz işgali altında yapılan sayımda Irak'ın genel nüfusu 2.728.847 olarak gösterilirken, Türkmenlerin nüfusu 38.652 olarak gösterilmiştir¹³⁰.

Lozan Antlaşması'nda Türkiye hükümetinin sunduğu raporda 433.730 kişilik Musul nüfusundan 146.960'ının Türkmen olduğu belirtilmiştir. İngilizler ise Türkmenlerin nüfusu 65.895 olduğunu söylemişlerdir. 1919'da yapılan İstatistiğin sonucunda Türkmenlerin nüfusu 38.652 olarak gösterilmiştir. Çelişen bu rakamlar, bu sayımların yanlışlıklarını ortaya koymaktadır¹³¹. Bunun kanıtı da 1920'de İngiliz İçişleri Bakanlığının raporunda görülür. Raporda Musul'daki Türkmenlerin nüfusu 120.000 olarak gösterilmiştir¹³².

Hanna Batut'un *Al-Tabakat Al-İctimaiye* isimli çalışmasında 1947'de yapılan sayıma göre Irak'taki Türkmen nüfusu 92.000 olarak gösterilmiştir. Buradan, Irak'ta Türkmen nüfusunun nasıl düştüğünü açıkça görülmektedir.

1957'de yapılan sayımın sonucunda genel Irak nüfusunda (5.018.262) Türkmenlerin nüfusu 136.806 olarak tespit edilmiştir¹³³. Bu istatistik kraliyet döneminde yapılmıştır. 13 Temmuz 1958'da Cumhuriyet dönemi başladığında, 1959'da düzeltme kararı çıkmıştır. Bu karara Cumhurbaşkanı Abdülkerim Kasım, Irak'taki etnik gruplar hakkında yaptığı konuşmada şu şekilde işaret etmiştir:

“Göstermiş oldukları sabırdan dolayı Türkmen kardeşlerimi kutluyor; onlara destek olmaya çalışacağıma söz veriyorum. Çünkü bu zamana kadar

¹³⁰ El-Bedrani, **a.g.t.**, s. 35.

¹³¹ Fazıl Hüseyin, **Muškilat El-Musul**, Esat Matbaası, Bağdat, 1967, s.82–83.

¹³² El-Bedrani, **a.g.t.**, s.37; Kitap ve Belgeler Dairesi; Kraliyet Dönemi Dosyası/ Türkiye ve Musul Meselesi ve Sınır, Belge numarası 5/4/01

¹³³ Nasır, **a.g.e.**, s.74.

*Türkmen çocukları diğer Iraklılarla birlik beraberlik içerisinde hareket edip bundan sonra da ayrım yapmayacaklardır". "Ülkemiz, arı/saf Araplardan, Kürt kardeşlerimizden, Türkmen kardeşlerimizden ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır. Bütün bu etnik gruplar da kardeşçe sevgi ve saygı içerisinde yaşamaktadırlar"*¹³⁴.

Kasım'ın bu iki ifadesinde Türkmenlerin azınlık bir millet olmadıkları, Arap ve Kürtlerden sonra Irak'ın üçüncü aslî unsuru olduklarını belirtilmiştir. Bu yüzden Kasım 1957'de yapılan sayımın doğru olmadığını ilan etmiş ve düzeltilmesi için komisyonlar kurmuştur. Düzeltme komisyonları tarafından, yaklaşık olarak beş milyon civarında olan Irak'ın genel nüfusundan Türkmenlerin nüfusu 567.000, yani Irak'ın %13'ü olarak düzeltilmiştir. 1957 istatistiğinde nüfusları 35.000 civarında olan Telafer Türkmenleri, bu düzeltmelere alınmamıştır. Çünkü bu Türkmenler 1957 sayımında Aafire/Aferliler olarak sayılmışlardır¹³⁵.

Tablo 14: Irak'ın Genel Nüfus ve Türkmenlerin Nüfusu

Türkmenler	1919	1947	1957
İstatistiklerde Türkmenlerin Nüfusu	Irak'ın genel 2.728.847 Türkmen Nüfusu 38,682	4.564.000 Türkmen 92,000	6.500.000 136,806
	%1,4	%2	%2,1

2.3.5. Şebekler

"Şebek" Arapça'da kelime olarak, "bir nesneyi kenetlemek, bağlamak veya karıştırmaktır". "Meselenin şebeklenmesi" ise "karışması, birbirine

¹³⁴ Zabıt, a.g.e., s.5.

¹³⁵ Bağdat Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Genel Nüfus belgelerinden- 1957- 1.Cilt, s.45 ve 2. cilt'in 285., **Mevsuat Savt Elirak**, "Irak'ta Türkmen Sayımı" maddedi, Hazırlayan Asif Sert, 4 ocak 2003.

girmesi, bağlanması, kenetlenmesi” demektir. Bir şeyi şebeklemeğe de “şebeke” denilir.

Butrus Al-Bustani'nin *Muhit Al-Muhit* isimli eserinde şebek kelimesi için şu izaha yapılmıştır yapılmıştır: Şebek, bir nesneyi kenetlemek, bağlamak veya karıştırmak, demektir. Meselenin şebeklenmesi ise karışması, birbirine girmesi, bağlanması, kenetlemesi anlamındadır¹³⁶.

Arap dilinde şebek kelimesinin anlamı ve kullanımı ile ilgili birkaç örnek göstermek faydalı olur: “Sözünden parmaklarımı kenetledim (şebekledim)” yani parmaklarım bağlandı birbirine girdi, demektir. Ayrıca şebek, karıştırmak ve birbirine girmektir. “Biriniz namaza kalkarsa parmaklarınızı Şebeklemeyin” örneği de yukarıda belirtildiği gibi parmaklarınızı birbirine girişirmeyiniz, bağlamayınız anlamındadır. Bu hareket, saçı örülü topuz yapılması, suyun kirletilmesi gibi mekruhtur. Teşbik yani sarılmak uykuyu getirdiği ve tahareti bozduğu için yasaklanmıştır. Hatta elin, kenetlenmesi veya bağlanması kavgalara, çekişmelere ve husumetlerin olacağına bir belirti sayılır¹³⁷.

Şebeklerin aslını bilmek için bazı bilgilerden emin olup dikkatlice incelemek gerekir. Çünkü kaynaklarda Şebeklerin kökeni hakkında çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin bir kısmı Şebeklerin aslını Kürtlere bağlamış, bir kısmı Güney İran'dan geldiklerini belirtmiş, bir kısmı da Türkmen olduklarını savunmuştur¹³⁸. İleri sürülen üçüncü görüşün birkaç ihtimali vardır. Birinci ihtimale göre, Şebekler, H. 447'de Selçuklu Sultanı Tuğrul zamanında Irak'a gelmiş ve yerleşmişlerdir. İkinci ihtimale göre, Şebekler Akkoyunlu ve Karakoyunlulardan gelmektedir. Üçüncü görüşe göre, Şebekler, Sultan Dördüncü Murat'ın Türkiye'den getirdiği ve kuzey Irak'a

¹³⁶ Butrus Elbustani, *Muhit El-Muhit*, Lübnan Mektebesi Yay. Lübnan, 1977, s. 429.

¹³⁷ Zuheyr Kazım Abut, *El-Şebek Fi El-Irak*, Süleymaniye, Serdem Elarabi Yay. 2006, s. 20.

¹³⁸ Şakır Hasbak, *El-Irak Al-Şimali Dirasa Linavahii Altabiyye ve El-Beşeriyye*, Bağdat, 1973, s.216.

yerleştirdiği Türklerden. Dördüncü ihtimale göre ise, şebekler, Safaviler döneminde inanç gereğince Irak'a gelen Trklerdendir¹³⁹.

Iraklı tarihi Abbas Alazzavi “Tarih *Al-Irak Beyne Al-İhtilaleyin*” isimli çalışmasının üçüncü cildinde; Türklerin Moğollardan nce Irak'ta bulunduklarını, Iraklılarla ilişkilerini yüzyıllarca sürdüklerini, ancak otoriteyi ele geçirdikleri zaman bile sayılarının az olduğunu ve Moğollar zamanında sayılarının çoğaldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Irak'a tarih boyunca birçok kabile ve millet gelmiş, ancak bunlar çeşitli illerde yavaş yavaş halkla karışıp kaynaşmış veya kendilerine has kurdukları köylerde yaşamışlardır.

Irak'ta yaşayıp çeşitli bakanlıklarda ve çeşitli illerde birçok resmi görev yapan İdmons'un aslı şebek Trkmenlerindendir.

Araştırmacı Elumari, Elhisar Eiktisadi ve Eldamar Elşamil Fi Elirak isimli çalışmasında, şebeklerin şii mezhebine bağlı Türkmenlerden olduklarını belirtmiştir. Yazar Mustafa Elşebibi ise, şebeklerin Türkmen aşiretlerinden oluştuklarını, daha sonra Haydar İbin-i Cüneyt liderliğinde Safavi tarikatına mensup olan Bektaşi tarikatının takipçilerinden olduklarını, aslı Azerbaycan Türklerinden olan liderlerinin emri üzere on iki katlı kırmızı sarıklarını başlarına bağlayarak Türkçe bir isim olan “Kızılbaşlı” ismini aldıklarını belirtmiřtir¹⁴⁰.

Yapılan araştırmalardan ve tarihî kaynaklardaki bilgilerden anlaşılacağı üzere şebeklerin aslı Türkmen'dir. Yaşadıkları yerlerin “Dervışler, Karatepe, Baırbua, Bavize, Toprak, Hazne Tepe, Minare şebek, Tilyare, Ali Reş, Topzava, Köy Gariban, Kibarlı, Başbişe Tezharap, Yengice, Haraba Sultan, Bedne, Bashıra, şeyh Emir, Bavize” gibi isimlerine baktığımızda da bunların Türk isimlerinden olduğu açıkça grlmektedir¹⁴¹. şebeklerin kendilerine has

¹³⁹ Ahmet Hamit El-sarraf, “**El-şebek**”, Kardaşlık Dergisi, S.1-2, 1 Haziran 1985, s.35.

¹⁴⁰ Abut, **a.g.e.**, s.22-23.

¹⁴¹ Abut, **a.g.e.**, s.36.

ve Türkçeye çok yakın olan, Şebek Türkçesi ile yazılmış dinî kitapları vardır. Bu kitaplara “Menakıp” veya “Buyruk” denilir.

Musul’da Şebeklerin varlığını ispat eden ilk tapu belgesi M. 1575 yılına aittir. Bu tarihten sonra Şebeklerin Şii bir İslam grubu olup Musul çevresindeki köylerde yaşadıkları bilinmeye başlanmıştır¹⁴².

Şebekler, kendi aralarında Türkçe ve Farsçanın etkisi açık bir şekilde görülen farklı bir Kürtçe ile konuşurlar. Ama Kürtçe konuşan halklar eğer Şebek değillerse, şebeklerin konuştuğu dili anlamamaktadırlar. Bilindiği gibi dil sosyal hayatın çeşitli safhalarında başka dillerden etkilenir ve bazı orijinal kelimelerini kaybeder. Irak’ta Şebeklerin dili hakkında çok değişik görüşler ortaya atılmasına rağmen, gerçek budur ki bu dil karışık veya kusurlu bir dil değil, belirli temellere sahip olan bir dildir.

2.4. Farslar

Irak’ta Farsların varlığı çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Yani onlar yakın bir geçmişte Irak’a gelmemişlerdir. Farslar Irak’ta birkaç devlet kurmuştur. M.Ö. 539’da Farslı Kroş, Kildların kralını devirdikten sonra Kinanlı Fars devletini kurmuştur. Bu devlet M.Ö. 331’e kadar devam etmiştir. Bu yılda Büyük İskender, Kokamılan’da Dara Elfarisi’yi mağlup etmiş ve bu devlete son vermiştir. M. 226’da Vardişir Bin Babık, büyük bir devrim yapmış; yeniden Irak’ı işgal etmiş ve Farsların Sasani Fars devletini kurlmalarında yardımcı olmuş ve etkin bir rol oynamıştır. Bu devlet 743 sene hüküm sürmüştür. Bununla birlikte H. 917, M. 1507’de Safavilerin Irak’ı işgal etmeleri, üçüncü defa Irak’ta bir Fars devletinin kurulmasına yol açmıştır. Farsların lideri Şah İsmail Elsafavi’nin, Irak’ta çoğunluk teşkil eden Şiilerin (oniki imamlık) mezhebine mensup olması bu devletin kurulmasına yardımcı bir faktör olmuştur. Irak’ta Şiilerin oniki imamından altısının yatırı bulunmaktadır. Bu yüzden günümüzde bile Farslar Irak’a gelip bu yatırıları

¹⁴² Uruba Cemil Mahmut, *El-Hayat El-İctimaiye Fi El-Musul*, Musul, 2006, s.110–111.

ziyaret etmektedirler. Çoğu zaman bu yatırımların kutsallığı onların ülkelerine geri dönmeyip Irak'ta kalmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte H. 334, M. 946'da Al Buye'nin hüküm sürdüğü zamanlarda da binlerce Deyalmi Fars Irak'a gelmiş ve yerleşmişlerdir. Aynı olay H. 656–738, M. 1258-1338'de İlhanlı Türk Devleti zamanında da gerçekleşmiştir.

Irak'taki Fars nüfusunun tam olarak ne kadar olduğunu tespit etmek mümkün imkân olmamıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır: Irak'ta birçok Fars vardır ve sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü bunlar imamların ziyaretine geldikleri zaman Irak'ta kalmayı tercih etmektedirler. Araştırmacı Dana, Farsların nüfusunun yaklaşık olarak 80.000 civarında olduğunu belirtmektedir. C. H. Kramda'nın ileri sürdüğü görüşe göre, Farslardan çok sayıda tutsak alınmış, bu tutsaklar Irak ve diğer Arap ülkelerine götürülmüş; bunlar artık götürüldükleri devletin vatandaşı olmuştur bu Farsların çocukları da bugün ticaret, sanayi ve ziraat işleri ile uğraşmaktadırlar¹⁴³.

1979'da Irak'taki Farsların büyük bir kısmı eski rejimin emriyle yurtdışına göç ettirilmiş ve vatandaşlıktan çıkarılmışlardır.

2.5. Asurlular

Irak'ta Asurlular, doğudan Dicle nehri, güney ve batıdan ise sahralarla çevrili olan Asur isimli bölgede yaşamaktadırlar.

Asur ismi Asurluların Tanrısı Asur'dan gelmektedir. Bu yüzden ilk başkentleri de bu isimi taşımıştır.

Tarihçiler, Asurluların Sami kavimlerinden olduklarını, Arap Yarımadası'nda yaşadıklarını, yaklaşık olarak M.Ö. 3000 senesinde Irak'a gelip yerleştiklerini ve Sümerlilerin uygarlığından küçük bir devlet kurduklarını

¹⁴³ El-Hasani, a.g.e., s.38-39.

belirtmişlerdir. Ancak tarihçilerden birisi, bu bölgede yaşayan insanların köken olarak Sami kavimlerinden olmadıklarını söylemektedir¹⁴⁴.

Bugün Asuriler olarak adlandırılan bu etnik grubun kökeni, M.Ö. 2500 yıllarına dayanmaktadır. Kuzey Irak bölgesinde ve Musul çevresindeki topraklarda kurulan Asur Devleti, yine M.Ö. 14. yüzyıl ve sonrasında Ortadoğu'nun en büyük imparatorluklarından birisiydi. Birinci Asur İmparatorluğunun kurucusu Asur-uballit, son büyük Asur Kralı da Asurbanipal idi.¹⁴⁵

Kerkük şehri Asurlular tarafından kurulmuş, Musul ise yine bu medeniyetin dinî merkezi olmuştur.

Bugün ise, Asurîler Irak'ta nüfus bakımından dördüncü konumundadırlar. Bu etnik grup, "Asurî" olarak adlandırılmakla birlikte Süryani olarak da bilinmektedir. Hatta bu konuda "Asur'cular" ve "Süryani'ciler" şeklinde adlandırılmış iki ayrı görüş de bulunmaktadır.

Süryani kelimesi, Pers kralı (M.Ö. 559-529) Keyhüsrev'in (Kyrus, Sirus) isminden gelmektedir.

Süryani adı, bugünkü Lübnan'ın güney sahilinde bulunan Sur (Try; Süryanince de Sur) kentinden kaynaklanmaktadır. Bu isimler, Asur ve Asurya kelimelerinden gelmektedir.

Yunanlılar da Dicle kıyısında yaşayanlara Asur, nehrin batısında kalanlara ise bu sözcüğün değişime uğramış şekli olan "Süryaniler" demişlerdir.

¹⁴⁴ El-Keyyali, **a.g.e.**, s.333.

¹⁴⁵ - Akseli, Kemal, **Kuzey Irak Bölgesinin Etnik Yapısı ve Yer Altı Zenginlikleri**, Ankara, 1999, s.59.

Bir başka teze göre ise, Süryanilerin (bölge halkının) kökeni eski Mezopotamya, da yaşayan Aramiler'e dayanmaktadır ve İskender'den sonra işgal edilen bu toprakların adı Suriye olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁶

Günümüzde Asurluların konuştuğu, yazdığı, dinî ayinlerinde kullandığı dil Sami Dilleri ailesine mensup bir dildir. Çok eski bir geçmişe sahip olan bu dil, en eski Sami dillerinden birisi sayılır. Asurî İmparatorluğunun 2000 yıl düşmesinden önce eski Asurluların konuştuğu dildir¹⁴⁷. Kiliselerde icra edilen dinî ayinlerin dili, Aram Bin Sam'a ait olan Arami-Asurî dildir.

Bu dil, Doğu ve Küçük Asya'dan Ermenistan'ın kuzeyine ve Arap Denizi'nin güneyinden kızıldeniz'in batısı ve Mısır'a kadar geçen bölgelerde kullanılmıştır¹⁴⁸.

Asurlular M.Ö 7. yüzyılda, ticari ve resmi belgelerin kaydedilmesinde bu dili kullanmışlardır. Günlük konuşma dillerinde ise Akadca'yı kullanmışlardır. Asurluların günümüzde konuştukları ve "Savadi" ismini verdikleri dil ise Aramca ve Akadca kelimelerin karışımından meydana gelmiştir. Bununla birlikte bu dile Arapça, Türkçe ve Kürtçeden yabancı kelimeler girmiştir. Bu kelime alışverişi, Asurluların bu milletlerle bir arada yaşamalarının sonucunda gerçekleşmiştir. Günümüzde Aramcanın zor bir dil olduğundan ve birçok insan tarafından anlaşılmamakta ve sadece dini ayinlerde kullanılmaktadır. Asurlu edebiyatçı ve düşünürler ise yeni dili yani "Savadi" dilini, yabancı kelimelerden arandırıp sadeleştirerek ve eski Aramca ve Akadcan kelimeler ekleyerek eserlerinde kullanmaktadırlar¹⁴⁹.

Arvahai (Elraha) ve civarında bulunan bölgelerde Asurîler tarafından kullanılan Aramca, diğer bölgelerde kullanılan Aramcadan daha sade ve yabancı kelimelerden daha uzak duran bir dildir. Çünkü bu bölgede

¹⁴⁶ Ziya Kanun, **El-Halaka El-Mafkuda Fi Tarih El-Asuriyin**, 1997, s.124-125.

¹⁴⁷ L. K. Tefeef, **Tarih El-Asuriyin**, (Çev. Usama Numan), I. C. Bağdat, 1970, s.88.

¹⁴⁸ Cercis Cebraail Humi, **El-Kavmiyat El-Irakiyye**, Erşad Matbaası, Bağdat, 1958, s. 32.

¹⁴⁹ Kanun, **a.g.e.**, s.125-126.

yaşayanların batılı insanlarla pek ilişkileri olmamıştır. Oysa Asur ve Babil’de yaşayan Asurîler, altıncı yüzyıldan itibaren Farsların hükmü altında, Suriye’de yaşayan Asurîler de Roma işgali altında yaşadıkları için konuştukları dile birçok yabancı kelime girmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan Asurîler, dillerini yabancı kelimelerden koruyamamışlardır.

Günümüzde Asurîlerin konuştuğu dil yani “Savadi” dilinde Yunanca, Farsça, Arapça, Türkçe ve Kürtçe kelimeler bulunmaktadır.

Standart Asurca ise arındırılmış, sadeleştirilmiş Savadi dilinden oluşur. Edebiyatçı ve düşünürler bu standart dili ellerinden geldiği kadarıyla sadeleştirmeye ve yabancı kelimelerden arındırmaya çalışmaktadırlar. Nitekim bu dilin kendine has gramer kuralları vardır¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Kanun, a.g.e., s.126-128.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK'TA DİNÎ TEMELE DAYALI SİYASİ OLUŞUMLAR

2. İSLAMÎ HAREKETLER

İngiltere, mandası altındaki Irak'ta 1921'de Irak devletini kurmuş ve devletin yönetimini, Irak nüfusu içinde azınlık durumunda olan Sünni kesimi vermiştir. Çünkü İngilizlerin, Necef ve Kerbela şehrindeki Şii kesimin din adamlarına ve liderlerine karşı güvensizliği vardı ve onlara aşırıya mezhepçi bir kesim olarak yaklaşıyordu. Dolayısıyla İngiltere bu aşırı kaçan mezhepçi kesimin diğer düzenli laik kesimi olumsuz etkilememesi için durdurulmalarına karar vermiş; böylece Irak devletinin yönetimini, Kral Faysal'ın liderliğindeki Sünni kesime ve yine eski Osmanlı ordusundaki Sünni kökenli subaylara devretmiştir. Bu subaylar Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye'de Kral Faysal'a katılmıştır. Bu kesim 1958 senesine kadar Irak'ı yönetmiştir¹⁵¹.

Bilindiği gibi Irak'ta yaşayan Sünni Araplar, kapalı bir kesim olan Şii Araplara nazaran daha açık bir kesimdir. Çünkü mensup oldukları mezhebin kurallarını belirleyen veya yöneten bir din adamın otoritesine bağlı değildirler. Sadece şeriata bağlıdırlar.

Irak'ın orta bölgesinde çoğunluk olarak yaşayan Sünni Arap kesimi, Irak'ın genel nüfusunun %17'sini teşkil etmelerine rağmen çağdaş Irak tarihî boyunca ülkede yönetici bir kesim olmuşlardır. Osmanlıların desteğiyle Sünni kesim, Irak'ın siyasî ve içtimai hayatını kontrol etmiştir. Hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu yıkılmasına rağmen Irak'taki Sünni kesim, kendi mevkiini ve otoritesini muhafaza etmeyi başarabilmiştir. Sünni kesimin toplumda sahip olduğu bütün bu ayrıcalıklar ve avantajlar, peş peşe kurulan bütün Irak hükümetleri ile sıkı bir ilişki içerisinde olmalarını ağlamıştır. Bununla birlikte Arap dünyasında Sünni kesim çoğunluk teşkil ettiği için

¹⁵¹ İshak Nakkaş, *El-Muçtama El-Iraki*, Stratejik Araştırmaları Enstitüsü Yay, Beyrut, 2006, s.221.

Irak'taki Sünni Araplar da laik Arap milliyetçiliği felsefesine çok önem vermiş ve siyasetlerini bu düşünceye göre yürütmüşlerdir¹⁵².

Irak'ta yaşayan Şii Araplar, Sünni Araplar gibi aynı asıldan olup kökenleri Arap'tır. 18. yüzyılın sonlarına kadar Irak'taki Şii Araplar Necef, Kerbela, Kazımya ve Samara gibi kutsal¹⁵³ sayılan şehirler ve bu şehirlere bağlı ilçe ve kasabalarda yaşamaktaydılar. Ancak bu kesim, yirminci yüzyılın başlarından itibaren ülkede çoğunluk haline gelmiştir. Şunu da belirtmemeliyiz ki iktidarı ele geçirmek için yaşanan siyasî çatışmalara rağmen Sünni ve Şii kesimler, Irak'ta kültürel ve sosyal açısından sıkı ve ortak bir ilişki içerisinde yaşamıştır. Yani Irak'ta bu iki kesimin arasında yaşanan gerginliğin ve çekişmenin kültürel ve etnik bir çekişme değil, siyasî bir çekişme olduğu pek çok delille ispatlanmıştır.

Şii ve Sünni kesimleri arasında yaşanan gerginliğin ve çekişmenin en önemli sebeplerinden biri de ulusallık veya milliyetçilik tanımı olmuştur. Şii kesim Irak'ın ulusal bütünlüğü ve ülke milliyetçiliğinden yanayken Sünni kesim Arap milliyetçiliğini kendine temel bir ideoloji olarak tanımış ve bu yüzden siyaseti Arap milliyetçiliğinden yana yürütmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Şii kesimin Irak ulusallığı ve milliyetçiliğinden yana olması, Sünni kesime göre hükümet tarafından desteklenen ve Irak sınırını aşacak şekilde kurulması düşünülen Birleşik Arap devletin anlayışına karşı bir duruş sayılmaktadır¹⁵⁴.

“Mercilik” Kavramı

Fıkıh bilgilerinde Mercilik/Merci kavramı, dininin kurallarına uygun olarak bütün bilim alanlarınca uzman kabul edilir bir merciin, hangi şariat hükmünün doğru olduğu hangisinin yanlış olduğu bilgisini kazanmasıdır. Merci, uzmanlık

¹⁵² Feybi Mar, *Tarih El-Irak El-Muasır, El-Aht El-Meleki*, Elmektebe Elasriye Yay., Bağdat, 2006, s.21-22.

¹⁵³ Necefte Hz. Ali Kerbelada Hz. Hüseyin, Hz Abbas, Kazımyada Hz. Musa, Samurada Hz. Hasan El Askeri.

¹⁵⁴ Nakkaş ,*a.g.e.*, s.222-223.

alanında gösterdiği başarılar ve ortaya koyduğu yeni içtihatlar sayesinde halkın saygısını ve güvenini kazanmış olur. Çünkü bu normlar sayesinde gözlemcinin varlığında ve yokluğunda Allah'ın insanlardan yapmaları istediği davranışları kontrol altına alınır. Bununla birlikte bu normlar, Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kulun davranışlarını doğruya yönlendirir. Bu yüzden insanlar merci olan kişiyi bir yönlendirici saymaktadır.

Bu alandaki fakih veya âlime “müçtehit” denilir. Müçtehit, şariatın kaynaklarına istinaden vacip, müstehap, mekruh, mubah gibi şariat hükümlerini bulup çıkaran kişidir. Şariatın temel kaynakları iki çeşittir; esasî kaynaklar Kur'an-i Kerim, Sünnet, Akıl, İcma; ikincil kaynaklar istishap, ihtiyat, ihtiyar etme ve berat gibi ilmi usullerdir. Müçtehit, ibadet ve diğer işlerde fetva almak için insanlar tarafından kendisine müracaat edilirse merci sayılır.

Seyyid Fazlullah¹⁵⁵, İslam'ın kurallarına aykırı sayılan çağdaş davranışlara karşı sağlam bir şekilde ayakta durabilmek ve İslam'ın gerçeğini mükemmel bir şekilde ortaya koymak için bütün bu temel ilkeler arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Bununla birlikte İslam'ın çeşitli oluşumlarının önündeki engellerin kaldırılmasını ve etkisiz bir hale getirilmesini hedeflemiştir. Seyyid Fazlullah'a göre, Merci piramidin zirvesi değildir; insanlar bu merciden emir alma ve emri yerine getirme düşüncesinden kurtulmalıdır. Ayrıca Mercilik müessesesi yüzyıllarca devam eden geleneksel Havza niteliğinden ayrı tutulmalıdır. Çünkü Mercilik müessesesi fakih, âlim ve diğer din adamlarının toplandığı bir müessese değildir. Mercilik, dünyada yaşanan kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerin karşısında hayatın zorluklarını basitleştirmek ve sağlam bir şekilde uygun çözümler bulmak için İslam dinî çerçevesinde insanları yönlendirmelidir.

¹⁵⁵ Seyyit Muhammet Hüseyin Fazlullah, Seyyit Muhammet Bakır Al-hakim'den etkilenecek Mercilik Müessesesini kurmaya çalışmıştır. Buna göre İlmi Havza, birkaç müçtehit tarafından idare edilecek; bu müçtehitlerin birisi yüksek merci olacaktır. Müslümanların sorunlarını ve işlerini halletmek için komisyon ve heyetler oluşturulacaktır. Ayrımcılığı gidermek, Müslümanları birleştirmek, dinin temellerini güçlendirmek, düşmanlara karşı sağlam önlemler almak ve paraları daha iyi bir şekilde finans etmek gibi düşünceleri içerdiği için mükemmel bir düşünce sayılmaktadır.

Geçmiş senelerde hükümet ve devletin yönetiminde İslam Fıkhnın İslamî-Siyasî teorisinin gelişmes göze çarpmaktadır¹⁵⁶. Çünkü İslam toplumunu çevreleyen siyasal ve toplumsal konjonktürler ve İslam topluluklarını tehdit eden zorlukların büyümesi, merci'in etrafında bir heyet mahiyetin de olan mercilik sisteminde temel bir değişikliğin yapılmasını gerektirdi. Bununla birlikte organizeli kurucu özelliği taşıyan yeni yöntemlerin geliştirilmesi de gerekliydi. Çünkü mercilik, merci olan kişinin malı mülkü değildir. Ayrıca merci, İslam'ın büyük hedeflerini gerçekleştirmek için sahada bulunan bütün İslamî unsurların hareket ettirilmesinde ve yönlendirilmesinde büyük bir sorumluluk üstlenmektedir¹⁵⁷.

Merciliğin toplumdaki önemini ve rolünü araştırmaya başlamıştır. Havza'nın¹⁵⁸ başına Seyyid Muhsin El-Hâkim ve Şehit Seyyid Muhammet Bakır Al-Sadr geçtikten sonra Merciliğin rolü eskisine nazaran daha da artmıştır. Adı geçen Seyyidler sömürgeci ülkelere karşı sert tepkiler göstermişlerdir. Necef'te bulunan büyük Mercilik günümüzdeki Irak'ın siyasetinde de önemli bir rol oynamaktadır; Mercilik bu siyasetin temel ilkelerini kurmuş, ona destek vermiş ve gelişmelerini yakından takip etmiştir. Dolayısıyla Mercii'nin, Irak'ı işgalden kurtarıp Irak'ın birlik ve beraberliğini, bütünlüğünü muhafaza etmekte, bağımsız bir otoriteyi gerçekleştirmekte büyük bir katkısı olmuştur. Bu katkılar, devletin müesseselerini yeniden açtırmak, insanların kanuna bağlı kalarak hareket etmelerini teşvik etmek, adalet ve eşitlik ilkelerini uygulatmak ve anayasa hazırlatıp seçim yaptırarak hükümetin kurulmasına destek vermek şeklinde sağlanmıştır. Bu noktalar üzerinde daha sonra detaylı bir şekilde durulacaktır¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Seyyit Muhammet Al-hairi, **Mercilik ve Liderlik Ayetullah**, Ensauallah, Kum, 2004, s.19.

¹⁵⁷ Adil Al-kazi, **Mevki El-Beyan**, Seyit Fazlullah, 12.04.2003.

¹⁵⁸ Havza, Şiilerde fıkıh okunan yer anlamında kullanılmaktadır

¹⁵⁹ Hamit Ehaffaf, **El-Nusus El-Sadira An Samahat El-Seyit El-Sistani Fi El-Mesele El-Irakiye**, Elmuarih Elarabi Yay. Beyrut, 2007, s.5.

2.1. Birinci Dünya Savaşından 1950'li Yıllara Kadar Yaşanan Olaylara Karşı Koymakta Mercii'nin Rolü

On İki İmam mezhebi, çağlar boyunca İslam'ın diğer mezheplerinden farklı olarak içtihat¹⁶⁰ kapısını açık tutmuştur. On ikinci İmam'ın (İmam Muhammet Bin Hasan Al-Askeri) gaybetinden sonra Mercilik, gaybdan önceki dönemde olan yönetim şeklinden farklı bir yönetim kurmak istemiştir. Çünkü kayıptan gayb önceki dönemde liderlik masum olan imamın kişiliğinde mahsur olmuştur. Müslümanlar düşüncesel, toplumsal ve kültürel konularda imama müracaat etmiş ve onun tavsiyelerine göre hareket etmişlerdir. Yani dinî müessesenin piramidinin zirvesini imam temsil etmiştir. Şii mezhebine bağlı Müslümanlar, onun çağında tek bir imamın varlığına inandıkları için görüşlerine itiraz etmez, onunla tartışmaz, görevlerine karışmazlardı ve kimse onunla ortak olmazdı. Bu mezhebin bir başka özelliği de "taklit" yani birine bağlı kalmaktır. Taklit, şariat ahkâmına dair yeterli bilgisi olmayan insanların ibadet ve diğer işlerinde şariatın hükümlerine uygun, din hükümlerinden taviz vermeyen ve herhangi bir resmî veya siyasî otoriteye bağlı kalmadan karar veren; aynı zamanda kendisini sırf insanlara göstermek, meşhur olmak, maddi kazanç elde etmek gibi olumsuz niyetleri olmayan müçtehit kişiye müracaat etmek, demektir. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki; Şii kesimi arasında müçtehidin fetva ve bilgi karşılığında ücret alması yasak ve haram sayılır¹⁶¹.

Şiilerin bağımsız ve laik olmalarının en önemli nedeni; Şii havzalarının, iktidarın politikalarına bağımlı olmaması ve diğer mezheptekilerden farklı olarak, liderlerinin devletten ya da hükümetlerden maddi destek almamasıdır. Sünni mezhebine mensup olan din adamı ise herhangi bir resmî devlet

¹⁶⁰ İctihat: Şiilere göre çaba sarf ederek orijinal kaynaklardan bilgiyi elde etmek ve onu Allah'ın bir emaneti gibi muhafaza etmektir. Çünkü müçtehit Allah'ın huzuruna gidince Allah, emanetinin hesabını ondan soracaktır. Daha geniş bilgiler için Bkz. Muhammet Bakır El-Hakim, **Mevsuat El-Ahvza El-İmliye ve El-Mercciye**, 2.Cilt, s.44.

¹⁶¹ Hüseyin El-Şami, **El-Mereiye El-İdinîye Min El-zat İla El-Muasasa**, Beyrut, 2003 s.33.

daireesinde çalışan diğer memurlar gibi, camide namaz kıldırmak ve hutbe okumak karşılığında devletten maaş alır¹⁶².

Nitekim Şii mezhebine bağlı olan Müslümanlar, paralarından beşte birini¹⁶³ (Humus) bir dinî görev olarak, bağlı oldukları mercilere veya bu mercilerin vekillerine verirler. Bu para ile İmam'ın yönetiminde ve bilgisi dâhilinde havzanın işleri idare edilir.

Irak'ta İslamî işler, yeni Irak devletinin tarihi ile kaynaşmış ve olumlu biçimde etkilenmiştir. Dinî Mercii'nin bu önemli ve esasî rolü Irak devletinin kuruluşundan günümüze kadar açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Dinî Mercii, İslam dininin bayrağını savunmak maksadıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında işgalcilere karşı direnişte büyük görevler yapmış ve bizzat savaflara katılmıştır.

M. 1918/H. 1329 yılında Seyyid Al-Yezdi'nin vefatından sonra mercilik bölünmüş ve aynı dönemlerden birden çok merci olmuştur. Bu mercilerin en önemlileri 1920 Ayaklanmasının lideri olarak bilinen Mirza Muhammet Taki Al-Şirazi¹⁶⁴, Şeriatın Şeyhi adı ile tanınan Şeyh Fathullah Al-Asfahani¹⁶⁵, Şeyh Enaibi¹⁶⁶, Seyyid Abu Al-Hasan Al-Asfahani¹⁶⁷ ve Şeyh Mehdi Al-Halisi¹⁶⁸ gibi isimlerdir.

İngilizler, Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmaya başlarken, İmparatorluğun zayıf olan yönlerini de tespit etmeye çalışmışlardır. Bu

¹⁶² El-Şami, **a.g.e.**, s.86.

¹⁶³ Allah, zenginlerin yoksul ve muhtaçlara dağıtılmak üzere yıllık kazançlarının %20'sini vermelerini emretmiştir. Şiiiler buna "Beşte Bir" derler. Beşte Bir, vergiye benzeyen dinî ve aşirat bir görevdir. Daha detaylı bilgiler için Bkz. **Seyyit Hui'nin Şarai Elislam Lilmuhiik Elhali ev Minhac Elsalihin** isimli eserine.

¹⁶⁴ Asıl adı Muhammet Taki Bin Muhip Ali Bin Muhammet Ali Kılşen Elhairi Elşirazi, Hicri 1384 yılında İran'ın Şiraz şehrinde doğmuştur.

¹⁶⁵ Şeyh Fathullah Elsfahani 12 Rebiül Evvel, Hicri 1255'te İran'ın Asfahan şehrinde doğmuştur.

¹⁶⁶ Asıl adı Şeyh Muhammet Hüseyin Bin Şeyh Abdurrahim Elgarravi El Naibi olup 20 Zilkada Hicri 1284'te İran'ın Nain şehrinde doğmuştur.

¹⁶⁷ Asıl adı Seyyid Hasan Bin Seyyit Abdulhamit Elsfahani olup Hicri 1284'te İran'ın Asfahan şehrinin bir köyünde doğmuştur.

¹⁶⁸ Al- Şami, **a.g.e.**, s. 36.

bağlamda Osmanlıların Şii kesime yönelik olumsuz politikasını istismar edip Şiilerin Osmanlılara karşı tavır göstermeleri için çeşitli provokasyonlar yapmışlardır.

19. yüzyılın sonunda Samara şehrini ziyaret eden Mirza Taki Al-Şirazi, ziyareti sırasında Sünni mezhebine mensup olan bir şahıs tarafından kötülenmiş ve aşağılanmış. Bunun üzerine Bağdat'ta bulunan ve durumdan faydalanmak isteyen İngiltere konsolosu imama bu konu ile ilgili hizmetlerini ve yardımlarını sunmak istemiştir. Ancak Taki Al-Şirazi bu teklife karşı gayet hikmetli ve isabetli bir karar almış ve bir elçi ile ona: "Bizler Müslümanlarız, sizin aramıza girmenize gerek yoktur." cevabını göndermiştir¹⁶⁹.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında İslam ülkeleri hristiyan Batı ülkelerinin işgaline maruz kaldığında Şii Mercilerinin tarihî bir tutumu olmuştur. Necef, Kerbela ve Kazımiya'da bulunan Merciler, işgalci kâfirlere karşı cihat ve mücadele etmenin gerektiğine dair fetva çıkarmıştır. Müslümanlar bu fetvayı iyi karşılamış, üstelik fetvayı veren din adamlarının cihat meydanına inip işgalcilere karşı bizzat savaşp cihat ettiklerini görünce daha da coşmuş ve savaşa katılmışlardır. Bu savaşların sonucunda Sömürgecilerin Irak'ı ve diğer İslam ülkelerini işgal etmelerine rağmen dinî merci onlara hiç teslim olmamış, silahlı mücadeleden hiç vazgeçmemiş; onların siyasetlerine ve projelerine karşı mücadele etmeye devam etmiştir. Merci, işgalcilere karşı sergilediği bu tutumu arası arenanın, uluslar arası arenanın ve İslam dünyasının her yerinde yaptığı boykotlarla ve verdiği fetvalarla dile getirmiştir¹⁷⁰.

Bunun en büyük delili çağdaş Mercilerin en önemli simalarından biri sayılan Al-Mirza Şeyh Muhammet Taki Al-Şirazi'nin 1920 ayaklanmasının

¹⁶⁹ Yunus El-Samarai, **Fi Tarih Medinet Samara**, 2. Cilt, Bağdat, 1971, s.178.

¹⁷⁰ El-Samarai, **a.g.e.**,s.77-78.

başlaması için çıkardığı fetva olmuştur. Bu ayaklanmadan sonra İngilizler Irak Hükümetinin kurulmasına mecbur kalmışlardır¹⁷¹.

O senelerden 1940'a kadar dinî ve siyasi işlerde soğukluk yaşanmış ve merciler yaşanan siyasî konjonktürlere karşı barışçı bir tutum sergilemişlerdir. Bu yaşananlardan dolayı mercilik içinde Fakihin Veliliği ve Fakihin Mutlak Veliliği konusunda ihtilaflar yaşanmış ve bölünmeler meydana gelmiştir. Fakihin Veliliği düşüncesini ilk olarak H.1254 yılında vefat eden ve Şiilerin önemli âlimlerinden sayılan Şeyh Ahmet Al-Narraki¹⁷², daha sonrada Sünni âlimlerinden olan ve H. 478'de vefat eden Abdulmelik Al-Cuveyni savunmuşlardır. Bu düşünce, 1979'da İran'da İslami devrim başarı ile sonuçlandıktan sonra Seyyid Humeyni tarafından uygulanmıştır. Bu ihtilaftan sonra bu düşüncayı destekleyen ve uygulayan mercilere Devrimsel ve Siyasal Merciler; bu düşüncayı savunmayan veya uygulamayan, genel veya özel Velilik düşüncesini savunan mercilere ise Geleneksel (Taklidi) Merciler veya Siyasî Olmayan Merciler adı verilmiştir¹⁷³.

2.2. Velayeti Fakihlik ve Siyasî Bakışı

'Velayeti Fakihlik' düşüncesine yönelik en önemli tenkit şudur: Bu düşünceye göre belli bir özelliğe sahip olan bir şahs; toplum, hükümet ve devleti kontrol altına alma yetkisine sahiptir. 'Veli' veya 'fakih' bu yetkileri, sahip olduğu dinî birikimine istinaden elde etmektedir. Dolayısıyla bu şahsın alacağı kararlara itiraz etmek veya uymamak İslam dinine itiraz etmek ve uymamak anlamına gelmektedir. Yani bu imkânsız bir şeydir. Bu mutlak yetkiler sadece bir diktatörlüğü yaratmayacak; aynı zamanda devlet, yasallığını, otoritesini ve yetkilerini bu şahsın onayını ve imzasını almadan uygulayamaz ve kullanamaz bir konuma gelecektir. Kısaca söylemek gerekirse, devlet hepten bir şahsa bağlı kalacaktır. Aslında Fakihin veliliği düşüncesi ile kurulan İslamî devlet; gerek iktidara ulaşma, gerek kendisine

¹⁷¹ Ali El-Verdi, *Lamahat İçtimaiye Min Tarih El-Irak El-Hadis*, Beyrut, 2005,c.5, s. 144.

¹⁷² Adil Rauf, *El-Sadir Beyne El-Diktatoreyn*,1.baskı, Dimaşk, 2001, s. 346.

¹⁷³ Rauf, a.g.e., s. 69.

verilen yetkileri kullanma, gerekse de fakihin kendisine tanıdığı Allah'ı yeryüzünde temsil etme hakkı açısından teokratik bir devlet sayılır. Seyyid Muhammet Bakır Al-Sadr gibi birçok İslam âlim ve düşünürü, bu isimlendirmeyi ve yeryüzünde Allah'ı temsil etme hakkı ilkesini uygun göremeyip reddetmektedirler. Ancak otoritenin Allah'ın yasalarına uyma anlamına geldiği ve İslamî hâkimin, yetkilerini ilahi kaynaktan aldığı, bu yetkileri, Hz. Muhammed'e, daha sonra Masum imamlara ve Fakih veya İmam yardımcılara geçtiği konusunda mutabakat vardır. Yani fakihin varlığında kurulan devlet hâkimine verilen yetkiler dinî bir özellik taşır ve temsil ettiği görev şeriata bağlı olduğundan bir fakih veya bir imam yardımcısı niteliğinde sayılır. Dolayısıyla dinî temellere istinaden saygınlığını ve, kutsallığını insanlara kabul ettirir.

Sadr, “zorunlu yetki verme” teorisini reddedip “seçmeli yetki verme” teorisini kabul eder. Ona göre; “şahadet çizgisi merci'nin sorumluluğunu taşır; çünkü bu çizgiye göre merci peygamberliğin ve imamlığın bir uzantısı sayılır. Şehidin mercii, belli özellik ve nitelikleri, yukarıda belirtilen şehitliğin bütün genel şartları ile Allah tarafından belirlenmiştir. Halk, sorumluluğu taşıyabilecek dinî potansiyele sahip olan şahsı (fakihi) seçebilir.” Sadr, İslamî hâkime ve fakihe ilahî bir gözle bakar ve ona göre bu hâkim veya fakih veliliği yapabilecek potansiyele sahip olduğu için Allah tarafından uygun görülüp tayin edilmiş gibidir.

Humeyni ise fakihe masumluk derecesine kadar mutlak yetkiler verir ve ona 'Hüccet-ül Allah' adını verir. Humeyni, *“Müslümanların işlerini idare etmek için Allah tarafından tayin edilen Hüccet-ül Allah'ın, söyledikleri ve yaptıkları Müslümanlara bir hüccettir; uygulanmalı ve göz ardı edilmemelidir .”* demektedir. Yani kısacası Mutlak yetkiye sahip olan Fakihin yaptıkları ve söylediklerine kesinlikle itiraz edilmemelidir. Bununla birlikte Humeyni, fakihin yetkilerini daha da genişleterek *“Eskiden Hz. Muhammed Allah tarafından insanlara hüccetlik yapmak üzere gönderildiği gibi günümüzde de Fakihler, insanlara hüccettir. Fakihler hayatın bütün safhalarında insanların*

mercileridir. Dolayısıyla; hükümet, siyaset, harcama, vergi verme vb. konularda fakihlere yetki vermiş, yaptıkları ve söylediklerinden insanları sorumlu tutmuştur. Fakihin söylediklerine ve yaptıklarına uymayanlar, Allah'a hesap verecek ve Allah tarafından cezalandırılacaktır.” demektedir.

Bu metin cahiliye döneminde yazılmış olsaydı, Sultanın hükümlerini ve mevkiini savunan, destekleyen ve ona ilahî bir nitelik veren sultanların fakihleri tarafından yazılmış olacaktı ve bugün, dönemin dinî siyai şartları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde makul karşılanacaktı. . Ancak bu metin 20. yüzyılın altmışlı yıllarında kaleme alınmıştır. Buna rağmen Seyyid Humeyni masum olmayan fakihi bile Hz. Muhammed ve masum imamların yerine koymaktadır. Onun emirlerine ve söylediklerine uymayanlar Allah'ın emirlerine ve söylediklerine uymamış ve isyan etmiş sayılır. Fakihe karşı işlenen bir günah Allah'a karşı işlenmiş sayılacak ve Allah bu günahın hesabını soracaktır. Yani kısacası söylemek gerekirse Seyyid Humeyni, *“Fakihe itaat Allah'a itaattir.r”*, düşüncesindedir. Fakihin devlet ve toplum işlerinde büyük ve önemli roller üstlendiğini savunan Seyyid Humeyni, *“Devletin ve hükümetin kuruluşu bir adil, âlim fakihin emri ile yapılırsa Hz. Muhammed'in mevkiinde sayılır. İnsanlar bu fakihin söylediklerini dinlemeli ve emirlerini yerine getirmelidir. Bu fakih, Hz. Muhammed ve ondan sonra Hazret-i Ali'nin siyasî, idari vb. konularda sahip olduğu bütün yetkilere sahipti.r”* demektedir. Burada fakihin veliliği hilafet dönemindeki halifelerin sahip olduğu bütün yetkilere ve İslamî hareketlerinin savunduğu düşüncelere benzemektedir. Biz, dinî temellere dayanarak fakihe büyük yetkileri verip insan, kanun ve devletten üstün bir mevkie getirilmesi düşüncesini uygun bulmuyoruz¹⁷⁴.

Fakih, bu düşünceyi uygun bulmayarak siyaseti siyasetçilere bırakma düşüncesini uygun gören kesimden birçok zorluk ve itiraz görmüştür. Bu” Siyaset fakihin uzmanlık alanı değildir ve siyaset yapmak bir din adamına

¹⁷⁴ Salah Abdurrazak, Elislah Elsiyasî İnda Elmufekkirin Elİslamîyin, **Nur Dergisi**, s. 177, 28 Çarşamba 2008.

göre olmadığı için fakihe yalaşmaz.” Düşüncesini savunmaktadır. Böylece bu kesim, “Fıkıh ve fakihin kendilerine has alanları mevcuttur ki bu alanlara toplumu siyasi anlamda idare etme ve toplumun liderlerine karşı koyma gibi konular girmemektedir.” Düşüncesinde olduklarını ifade etmektedir. Bu kesime göre. *İnsanların durumunu iyileştirmek ve ıslah etmek ise büyük gıybette olup gelecekte zuhur edecek olan imam'ın işidir*¹⁷⁵.

Bütün bunlardan maksat, gelecekte zuhur edeceği düşünülen İmam Mehdi Al-Muntazar'ın zuhuruna kadar siyasete karışmamak ve hatta onun zuhurunu hızlandırmak düşüncesiyle fesat, düzensizlik, kargaşa ve karışıklığı olduğu gibi bırakmaktır¹⁷⁶. Böylece imamın zuhurundan önce, yani büyük gıybeti esnasında yapılan bütün devrim ve ayaklanmalar doğru sayılmaz ve başarısızlığa mahkûmdur¹⁷⁷. 10. yüzyılda on ikinci imamın gıybetinden sonra veraset yolu ile intikal eden imamlık son bulmuş ve Şii kesimin liderliği “müçtehit” namı ile bilinen âlimlere devredilmiştir.

Sonunda Şiilik, çok bariz bir akım veya kesime dönüşmüş, siyasî ilkelere sahip olduğu için de gizli bir muhalefet hareketi konumuna gelmiştir¹⁷⁸. Şii liderleri, otoriteyi Sünni liderlerden almayı başaramadıkları için iktidardaki hükümetler tarafından baskı, asimilasyon ve zulümlere maruz bırakılmışdır. Bu asimilasyonlar ortaya çıkan bütün Şii hareketlerinin karşılaştığı sonuçlar olmuştur. Bunun sonucunda Şiiler, azınlık, baskı gören, toplumdan uzak duran, sürekli baskı ve zulme maruz kalan bir kesim haline gelmiştir. Bütün bunlar günümüze kadar devam ederek bu kesimin belirleyici özelliklerinden olmuştur.

Irak'ta 16. yüzyıldan itibaren büyük bir imparatorluk kuran ve Sünni olan Osmanlı idaresi, Şii kesimine karşı soğuk davranmış ve bu soğuk davranış İngiltere Mandasının başlangıcına kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde

¹⁷⁵ Buradaki imamdaki maksat, İmam Mehdi Elmuntazar'dır.

¹⁷⁶ El-Hairi, **a.g.e.**, s.19–20.

¹⁷⁷ El-Hairi **a.g.e.**, s.21.

¹⁷⁸ Mar, **a.g.e.**, s.19.

Şiiler, idarî ve askerî görevlerinden, eğitim müesseselerinden uzak tutulmuş ve Osmanlı kanunlarında Şii veya başka bir adı ile Caferî fıkına önem verilmemiş, göz ardı edilmiş ve yasal mahkemelerde ona itibar edilmemiştir. Durum böyle olunca Şiiler isyan etmiştir; öğretmenlerin birçoğu Sünni kesimden olduğu için Şiiler bu müesseseden yani Osmanlı okullarından uzak durmuş, mahkemelerin birçoğunda Sünni mezhebine bağlı yargıçlar tayin edildiği için Şiiler davalarını bu mahkemelere taşımamışlardır¹⁷⁹.

Seyyid Muhsin Al-Hâkim'in merciinin en önemli özelliği genel olarak İslam toplumu ve özel olarak da Ehl-i Beyt Şiasını derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşından sonra kurulmasıdır. Seyyid Muhsin Al-Hâkim toplumun sızlayan yarasını tespit edip sarmaya ve yaşadıkları sorunlara uygun çözümler bulmaya çalışmıştır. İnsanların, toplumda kendilerine layık roller üstlenmelerini sağlamak ve sorumluluk bilinçlerini geliştirmek için çaba sarf etmiştir.

Merciler, ellili yılların sonları ve altmışlı yılların başlarında, Abdülkerim Kasım'ın¹⁸⁰ hükümeti gibi çeşitli ladinî akımlar Irak'ı kontrol altına almaya çalıştıklarında tarihe geçecek kader önemli tutumlar sergilemişlerdir.

2.3. Irak'ta İslamî Hareketlerin Ortaya Çıkışı

Necef'te 30.10.1917 tarihinde İslamî Kalkınma Derneğinin kurulması, çağdaş Irak tarihinde Şiilerin siyasî anlamda ulusal ve İslamî hareketlerinin başlangıcı çok önemli bir olay olmuştur. Derneğin en önemli kurucusu Muhammet Cevat Al-cezairi sayılır. Al-cezairi, derneği kurduktan sonra başkanlık görevini üstlenmiş ve Seyyit Muhammet Ali Bahrül Ulum da onun

¹⁷⁹ Mar,a.g.e., s.20.

¹⁸⁰ Abdülkerim Kasım 1915'te doğmuş çeşitli görevler yapmış, 14.07.1958'de Cumhuriyeti kurmuş ve cumhurbaşkanı olmuştur. 08.02.1963 tarihinde gerçekleşen devrim sonucunda 09.02.1963'te idam edilmiştir.

yardımcılığını yapmıştır. İslamî merciler tarafından destek gören bu dernek, işgali kınayan ve işgalcilere karşı direnen İslamî bir örgüt olmuştur¹⁸¹.

Şeyh Muhammet Cevat Al-cezairi, Seyyid Muhammet Ali Bahrül Ulum ve Necef'teki birçok din adamı ve önemli kişiler tarafından kurulan bu dernek, savaş esnasında Irak'ta kurulan ilk siyasî İslamî örgüt kabul edilir¹⁸². Çünkü Savaşın önce reformcu, milliyetçi, muhafazakâr ve bağımsızlığı savunan parti ve örgütler, siyaset meydanını kontrol altına almıştır¹⁸³.

İslamî hareketler, büyük merci Şeyh Muhammet Taki Al-Şirazi'den de destek görmüştür. Al-Şirazi, işgalcilere karşı *"Müslümanlar seçimlerde Müslüman olmayanlara oylarını veremez ve onları seçemezler."* şeklinde bir fetva çıkarmıştır¹⁸⁴.

Aynı dönemde 01.07.1918 tarihinde Necef'te Gizli Necef Partisi kurulmuştur. Parti, Şeyh Cevahiri, Ayetullah Hilli, Abdulhüseyin Matar, Muhammet Ali Kasım gibi İslamcılar tarafından kurulmuş, partiye toplumun büyük kişileri ve Şalan Ebi Al-con, Alvan Al-yasari, Kazım Al-avadi gibi aşiret reisleri de katılmış ve parti Mirza Muhammet Taki Al-Şirazi gibi merciler tarafından desteklenmiştir. Parti, Orta Fırat bölgesinde büyük bir tabana sahip olmuştur¹⁸⁵.

Kerbela'da ise Kasım 1918'de Şeyh Mirza Muhammet Taki Elşirazi'nin oğlu Şeyh Muhammet Rıza tarafından İslam Derneği kurulmuştur. Bu derneğe Seyyid Hibetüldin Al-Şehristani ve Seyyid Ali Al-Kuzvini gibi birçok din adamı ve ünlü kişiler katılmıştır¹⁸⁶. Kazımiya'daki İslam Derneği ise 1918 yılının sonlarında Kerbela'dan Kazımiya'ya gelen Seyyid Abu Al-Kasım Al-kaşani tarafından kurulmuştur. Dernek Şeriat Şeyhi Ayetullah Al-Asfahani

¹⁸¹ Salah Mehdi El-Fadli, *El-Seyit El-Şehit ve Eserhu Fi Tarih El-Irak*, Bağdat, 2003 s.30.

¹⁸² Abdulhalim El-İbrahimi, *Tarih El-Haraka El-İslamiye Fi El-Irak*, Beyrut, 1988, s.168.

¹⁸³ Hasan Şibir, *Tarih El-Irak El-Siyasî El-Hadis El-Muasır*, 1.Cilt, Beyrut, 1983, s.130.

¹⁸⁴ Abdulrazzak El-Hasani, *Tarih El-Irak El-Siyasî El-Hadis*, 2.Cilt, 2.baskı, Beyrut, 1983, s.130.

¹⁸⁵ Şibir, *a.g.e.*, s.130.

¹⁸⁶ Şibir, *a.g.e.*, s.108.

tarafından desteklenmiştir. Al-Kaşani, Al-Asfahani'nin isteği üzerine Kazımiya'ya gitmiş ve derneği kurmuştur¹⁸⁷.

Şubat 1919'da Muhammet Al-Sadr, Şeyh Muhammet Bakır Eşebibi, Yusuf Al-uvedi, Cafer Abu Al-Timman, Ali Bazirgan ve Sami Şevket liderliğinde Bağımsız Muhafızlar Partisi kurulmuştur. Aralık 1918'de Necef'te kurulan Bilim Heyeti, Kazımiya'daki gizli İslam Derneğini destekleyen şeriat şeyhi Asfahani tarafından oluşturulmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Kazımiya'daki gizli İslam Derneği Seyyid Abu Al-kasım Al-kaşani tarafından kurulmuştur. Kerbela'daki Ulusal İslam Derneği ise Şeyh Muhammet Taki Al-Şirazi tarafından kurulmuş, oğlu Muhammet Rıza derneğin liderliğini yapmış ve Muhammet Hibetüldin Al-Şehristani ile Allama Hüseyin Al-kuzvini ise derneğin idaresinde yardımcılık görevini üstlenmişlerdir. Bu derneğin amacı, işgale karşı mücadele etmek, Irak'ı işgalden kurtarmak ve bağımsız bir hükümet kurmak olmuştur¹⁸⁸.

Yukarıda da belirtildiği gibi İslamî Siyasî hareketler kırklı yılların sonlarına kadar dondurulmuştur. Ancak İslam Kalkınma Derneğinin liderlerinden olan mücahit Muhammet Cevat Al-cezairi'nin oğlu Şeyh İzzettin Al-cezairi'nin desteği ile siyaset sahnesinde İslamî hareketler yeniden ortaya çıkmış ve aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Şeyh İzzettin Al-cezairi, o dönemdeki Marksist ve Milliyetçi akımları durdurmak amacıyla İslamî bir örgüt kurmak istemiştir. 1940'ta Müslüman Gençleri Örgütü'nü kurmayı düşünmeye başlamıştır. Düşünce tamamlandığında örgüt üyelerinden oluşan komisyonlar teşkil edilmiştir¹⁸⁹. Kendisi başta olmak üzere beş üyeden yola çıkılarak 1951'de kurulan örgütün gerçek temelleri o yıllarda atılmıştır¹⁹⁰. Hasan Al-Şibr'in naklettiğine göre örgüt 1953'te kurulmuş, ancak Kerbela'daki milliyetçilerin karşı çıkması ve üyeler arasında yaşanan bölünmeler sonucunda pasif, etkisiz bir duruma düşürülmüş ve faaliyetlerine son

¹⁸⁷ Şibir, a.g.e., s.109.

¹⁸⁸ Şamran El-Aceli, *El-Harita El-Siyasiye Lilmuaraza El-Irakiye*, Londra, 2002, s.77.

¹⁸⁹ El-Fadli, a.g.e., s.69.

¹⁹⁰ Salah El-Hurasan, *Hizib El-Dava El-İslamiye Hakaik ve Vesaik*, Dimaşk, 1999, s.12.

verilmiştir¹⁹¹. Bir sene sonra Şeyh Al-cezairi, “Akaidi Müslümanların Örgütü” isminde bir örgüt daha kurmuştur. Belki de ilk kurulan örgütün performansı zayıf olduğu için Al-cezairi, bu yeni örgütün kurulmasına yönelmiştir.¹⁹²

2.4. Irak'ta Çağdaş Siyasal İslamî Hareketler

2.4.1. Caferî Partisi

Organizel, ve sistemli bir parti çalışması yapmak üzere bir grup din adamı, Müslüman Gençler Örgütü'nü kurmak için izlenen yolun aynısını izleyerek 1952'de Caferî Partisi adı ile bir parti kurmuştur.

Bu partinin kurucularından Seyyid Hasan Şibir, parti hakkında şunları söylemektedir: *“Bu patinin kökeni Necef'te 1915 yılına kadar uzanmaktadır. O dönemdeki platformda bana Allah'ın rahmetine kavuşan şehit Abdulsahip Dâhil geldi ve Necef'in kutsallığından söz etti. Bu kutsal kentin din âlimleri tarafından yönetilmesi gerekir; çünkü bu âlimler, yerli seçimi oluşturur, kuralları belirler, suç işleyenleri cezalandırır, şehrin güvenliğini sağlar, diye anlattı.”* Bununla birlikte Seyyid Şibir, Rahmetli Sadık Al-kamusi gibi diğer Havza âlimlerine nasıl gittiklerini ve resmî olarak 1952'de partiyi nasıl kurduklarını anlatmıştır.

Necef sahasında bu parti sahip olduğu düşünceler ile ilgili broşürler hazırlamış ve insanlara dağıtmıştır. Kurucular Hazret-i Ali'nin sahsında (Yatırın avlusu) bir Hüseyinî meclisi düzenlenirken İslamî düşünceye karşı olan bir kesim, bu partiye karşı tavır göstermiş, insanları kuşkulandırmış, kışkırtmış ve “Müslümanlar Kardeş” örgütünden olduklarını iddia etmişlerdir. Şehit Abdulsahip Dahil mecliste bulunan ve kabileler halinde Necef'e gelen

¹⁹¹ Rauf, a.g.e., s.46.

¹⁹² Bu konuda Bkz; Muhammed Mehdi El-Halisi, **Betal El-İslam**, Merkez vetayik imam Halisi, Tahran, 2007.

insanlara hitap etmiştir. Bunun sonucunda parti pasif duruma düşmüş, planladığı projeleri gerçekleştirememiş, dolayısıyla çözülmüştür¹⁹³.

Bu örgüt, küçük bir örgüt olmasına rağmen çağdaş Şii kesimin siyasî hareketlerinde parlayan bir ışık haline gelmiştir. Bu partinin başarısız olmasının en önemli sebebi dinî Mercilerden destek alamaması olmuştur.

Dr. İbrahim El Caferî, şunları söylemektedir: *“Halkın siyaset sahnesine çıkan ve evlatlarımızın birçoğunun da karıştığı bu siyasî akımların özüne baktığımızda, siyaset seviyesine ulaşmış İslamî bir akımın olmadığını görmekteyiz. Bu ve başka etkenler ile halkımızın yaşadığı zorluklar gözler önüne serilmektedir. Bu zor durumlar karşısında akidenin tabanını oturtmak için genel olarak İslam’ın düşüncesini ve felsefesini anlatabilecek, toplumsal hayatı düzenli kılabilen, ilmi bir programa göre hareket edebilecek, Allah’ın emirlerini şeriata uygun bir şekilde insanlara anlatabilecek güce sahip olan bir İslamî lidere ihtiyaç duyulmuştur”*¹⁹⁴. *“Halkımız, beklediği emsalsiz bir liderin doğumu ile karşılaştı. Bu liderin akli, kültürü, bilinci, ahlaki değerleri emsalsizdi. Bunlara ek olarak tutum ve davranışları da fevkalade mükemmel sayılırdı. Hatta onun ismi anıldığı zaman, sözü, tutumu ve ahlakı ile benzersiz bir insan akla gelir. Bu mükemmel lider Seyyid Muhammet Bakır Al-Sadır’dır”*¹⁹⁵.

3. MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ

Müslüman Kardeşler hareketi Mısır’da 1928’de Şeyh Hasan Al-Benna tarafından kurulmuş ve daha sonra birçok Arap- İslam ülkesi gibi Irak’ta da yayılmıştır. Irak’ta bu örgütün ilk çekirdeği Şeyh Abdullah Al-Nima’nın idaresinde Musul’da oluşturulmuş ve buradan gruplar halinde Bağdat’a ve

¹⁹³ El-Fadli, a.g.e., s.71

¹⁹⁴ El-Fadli, a.g.e., s.71.

¹⁹⁵ **Beyan Gazetesi**, S.6, Nisan 2004, s.5.

Irak'ın Kuzey ve Orta bölgelerinin bazı illerine intikal etmiştir¹⁹⁶. 1948'de bu cemaatin kurucu heyeti Şeyh Muhammet Mahmut Al-Savvaf, Tahsin Abdulkadir Al-Fahri, Ali Fatın, Abdurrahman Al-Şeyhli, Münib Al-Dirubi, Abdulgani Şendele, Muhammet Ferec Al-Samarai'den oluşturulmuştur.

1952'de Müslüman Kardeşler Cemaati tarafından "İslâmiyet Kardeşliği/Al-İhva Al-İslamiye" adı ile bir dergi çıkarılmış, ancak dergi bir süre sonra kapatılmıştır. Bununla birlikte cemaat o dönemin ilk İslamî gazetesi sayılan Al-Hisap gazetesini çıkarmıştır. Cemaatin genel koordinatörü Şeyh Muhammet Al-Savvaf, Komünist kesimin baskısından kurtulmak için 1959'da Irak'ı terk edip Suudi Arabistan'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir¹⁹⁷.

3.1. İslâmiyet Kardeşliği Derneği

Dernek ilk olarak 1951'de çalışma izni alarak bu isimle tanınmış, Şeyh Emcet Al-zzahavi yönetiminde çalışmalarına başlamış ve merkezi Bağdat'ın ortasında bulunan Kışla'daki Süleymaniye Okulu olmuştur. Bu dernek birçok toplantı ve seminer düzenlemiştir. Haftalık toplantılar ise her cuma gününün akşamında Kışla'nın karşısında yer alan Kral Gazi Camiinde yapılmıştır. Daha sonra derneğin merkezi, dernek tarafından satın alınan Cafer Al-Askeri'nin evine taşınmıştır. Dernek yeni merkezine yerleştikten sonra "İslâmiyet Kardeşliği" isminde bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Dergi, Şeyh Al-İbrahimi Al-Cezairi, Al-kali Al-Tunisi. gibi ünlü İslam düşünür ve yazarları tarafından desteklenmiştir. Derneğin faaliyetleri 1954'e kadar devam etmiştir. Bir süre sonra derneğin ve derginin çalışma izinleri iptal edilmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Emumin Ali, *Senevat El-Camir (Mesiyret El-Haraka El-İslamîye Fi El-Irak 1957-1986)*, Darül Mesire Yay. Londra, 1993, s.23.

¹⁹⁷ Alhurasan, **a.g.e.**, s.39.

¹⁹⁸ Kazım Ahmet Elmutanaji, *Tarih Naşat El-İzib Al-İslamî El-Iraki*, Dar Elrakim Yay. 2005, 1.baskı, s.9-10.

3.2. İslami Kurtuluş Partisi

İslamî Kurtuluş Partisi, Müslüman Kardeşler hareketinden ayrılan bir ekol olup 1952'de Kudüs'te Şeyh Takieddin Al-Nibahi tarafından kurulmuş ve daha sonra Katar'da ikamet eden Ürdünlü ve Filistinli öğrenci ve öğretmenler aracılığıyla Irak'a intikal etmiştir.

Parti 1954'te İçişleri Bakanlığına resmî çalışma ruhsatı almak için başvuru yapmıştır. Ancak bu istek reddedilmiştir. Parti 14 Şubat 1958 devriminden sonra yine çalışma ruhsatı almak için başvuru yapmıştır. Bu istek İçişleri Bakanlığınca tekrar reddedilmiştir. Zaman partide birçok bölünme yaşanmıştır; ilk olarak 1958 devriminden önce Şeyh Takieddin Al-Nibahi parti ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucunda görevinden azledilmiştir. Bununla birlikte Şeyh Abdulaziz Al-Bedri gibi parti kadrosundan önemli kişiler de partiden çekilmiştir¹⁹⁹.

3.3. İslamî Dava Partisi

Ellili yıllarda Irak'ta yaşanan siyasî ve fikrî çekişmeler, Necef'teki Havza talebelerini ve onlarla aynı fikri taşıyan bir grup genci; yeni bir İslamî hareket oluşturmak, İslam devleti projesini gerçekleştirmek ve bu vesile ile İslam'ın ilkelerini doğru ve sağlam bir şekilde yaymak dibi büyük bir etken amaca yönlendirmiştir. Ancak akla şu soru gelmektedir: "O dönemdeki siyaset sahnesinde mevcut olan İslamî örgütler neden bu kesimi kendi çatıları altına almamıştır?" Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: Müslüman Gençleri Hareketi, Müslüman Kardeşler Hareketi ve İslamî Kurtuluş partisi gibi örgüt ve partiler daha önceden kurulmuşsa da faaliyet ve boyutları küçük ve sınırlı idi. Müslüman Kardeşler Hareketi ve İslamî Kurtuluş Partisi Sünni kesim arasında her ne kadar büyük bir nüfuza sahip olsa da Şii kesim arasında da uzantısı vardı²⁰⁰.

¹⁹⁹ El-Hurasan, a.g.e., s.41.

²⁰⁰ El-Hurasan, a.g.e., s.45.

Teorik ve pratik açıdan İslamî Dava Partisi'nin kurulması için temeller kurulduktan sonra birçok toplantı ve görüşme yapılmıştır. Kerbela'da H. 17 Rabiülevvel 1377, M. 1957 tarihinde İmam Seyyid Muhsin Al-Sadun'un evinde gerçekleşen tarihî toplantı sonucunda İslamî Dava Partisinin kurulmasına karar verilmiştir. Partinin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi; bu grubun, insanları Allah'ın hak yoluna destek vermeye ve İslam'ın yandaşlarından olmaya davet etmeyi amaç edinmesidir. Bu partiye katılan en önemli âlimler, Seyyid Muhammet Bakır Al-Sadr ve Seyyid Mehdi Al-Hâkim sayılır. Parti kurulduktan sonra halk ve din âlimlerinin desteği ile Irak'ta en önemli ve güçlü İslam partisi haline gelmiştir. Parti, Komünist Partisi'ni ladinî bir parti ilan edip ona katılmanın haram sayıldığı fetvasını çıkararak ona karşı mücadele etmiştir. Aynı mücadeleyi Baas Partisine karşı da sürdürmüştür. Dolayısıyla yetmişli yılların sonunda ve seksenli yılların başında partinin faaliyetleri yasaklanmış ve parti kurucularından Seyyid Muhammet Bakır Al-Sadr ve birkaç lideri idam edilmiştir. Bu yüzden diğer parti mensupları yurt dışına kaçmışlardır²⁰¹.

3.4. İslamî Irak Partisi

Üstat Al-Savvaf Irak'tan göç edip yurt dışına gittikten sonra Irak Hükümeti 6 Ocak 1960 tarihinde 1 numaralı Cemiyetler kanununu çıkararak İslamî Irak Partisi'nin kurulmasına izin vermiştir. Müslüman Kardeşler Hareketinin liderleri toplanmış ve Siyasî Laik partilere karşı İslamî Irak Partisinin kurulması düşüncesini ortaya koymuştur. Kurucular, cemiyetin tanınmamış üyelerinin ilan edilen partinin koluna katılmaması, sadece tanınmış üyelerin bu açıklanan parti koluna katılması, bununla birlikte açıklanan parti kolunun liderlerinin gizli kalan kolun liderlerine bağlı kalması düşüncesini önermiştir²⁰².

²⁰¹ Şibir, a.g.e., s.114.

²⁰² El-Mutanaji, a.g.e s.12.

4. DİN ÂLİMLERİNİN TOPLUMA ETKİSİ

Gerek Sünni gerek Şii mercilerinin, cami ve hüseyniyeler²⁰³ yolu ile topluma çok etkileri vardır. Irak'ta yaşanan olayların bazı konularında görüşleri arasında mutabakat sağlanırken bazı konularda ise ihtilaf yaşandığını görmekteyiz.

Mercilerin rolü adil bir devleti oluşturan genel ilke ve temellerle sınırlıdır. Diğer teferruatlı alanlar ise halkın sorumluluğundadır. Halk, zulme, ezilmeye maruz kalmamak için kendi geleceği ile ilgili kararları kendisi verir²⁰⁴.

Herkesin bildiği gibi Şii Mercilerin rolü siyaset sahnesinin her düzeyinde oldukça aktif ve etkilidir. Sünni âlimlerin rolü ise pasif ve etkisizdir. Çünkü tek bir mercileri ve tek bir heyetleri yoktur. Bununla birlikte Irak devletinin kurulmasından bu yana Sünni kesimin iktidarda olması da bu pasifliğin ve etkisizliğin önemli bir etkeni sayılabilir.

Bu hususta göze çarpan büyük farklar bulunmaktadır. Şii mercileri “Müslümanların, seçimlerde gayrimüslimleri seçmeleri haram sayılır.” şeklinde fetvalar çıkarırken Musul'da Sünni mezhebine mensup bazı âlim ve ünlü kişilerin, Namık Efendi Al-Kasım Ağa evinde toplanıp Hâkim Ahmet Efendi Al-Fahri'nin el yazısıyla İngiltere hükümetine şu mektubu yazdıklarını görmekteyiz:

“Türklerden ve yok olup gitmekten bizleri kurtardığı, özgürlüğe, adalete kavuşturduğu, ticaret, ziraat ve diğer alanlarda ülkemizi kalkındırmaya yönelik çalışmaları yaptığı, ülkemizin her yerinde güvenliği sağladığı için yüce Britanya'ya şükranlarımızı sunuyoruz. Umarız ki bizleri korumak için daha da fazla önlemler alacaktır. Bu dileklerimizi sayın kral yüce Jorj'e arz etmek için

²⁰³ Şiiler camiden küçük olan yere” hüseyniye diyorlar”.

²⁰⁴ Ammar El-Bagdadi, **El-Havza El-İmliye ve Asaruha Fi Bina El-Irak El-Hadis**, Huda Araştırmaları Yay. Bağdat, s.6–7.

*istirham eder, saygılarımızı sunarız*²⁰⁵. Bu mektup ulusalcılar, milliyetçiler ve Musul şehrindeki yurtseverler tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır.

1920 ayaklanmasından sonra Şii kesimin dinî mercii Kerbela’da ikamet eden Al-Mirza Taki Al-Şirazi şahsında sınırlı kalmıştır. Al-Şirazi bu ayaklanmanın yapılması için destek vermiş ve ayaklanmanın tam ortasında 17.08.1920 tarihinde vefat etmiştir. Al-Şirazi vefat ettikten sonra Mercilik “Şeriat Şeyhi” lakabı ile tanınan Şeyh Fathullah Al-Asfahani’ye devredilmiştir. Al-Asfahani, son günlerine kadar ayaklanmaya destek olmuş ve aynı yıl Allah’ın rahmetine kavuşmuştur.

Al-Asfahani’nin vefatından sonra mercilik görevi için üç müçtehit aday vardı; bunlar, Seyyid Abu Al-Hasan Al-Asfahani, Al-Mirza Hasan Al-Naini, Şeyh Mehdi Al-Halisî idi. Yaş olarak Al-Halisî diğer iki müçtehitten büyük olduğu, siyaseti dinin bir parçası görüp ona fazla önem verdiği, ülkeyi kâfilerden kurtarmaya çalıştığı ve Müslüman olduklarından Türklerin iktidarını İngilizlerin iktidarına tercih ettiği için mercilik makamı ona devredilmiştir²⁰⁶.

Necef’te Şeriat Şeyhi Al-Asfahani, Abdulkarim Al-Cezairi, Cevat Al-Cevheri, Mehdi Kâşif Al-Gita gibi büyük Şii mercileri, seçilen bir yasama meclisi ve anayasaya bağlı bir Müslüman Arap prensi başkanlığında İslamî Arap devletinin kurulması için bir tutanağa imza atmışlardır. Kerbela’da ise Mercî Muhammet Taki Al-Hairi ve Al-Şirazi’nin yandaşlarından oluşan bir grup müçtehit, Irak halkının yapısına uygun yasaların çıkarılması için Irak halkından oluşan bir meclisin kurulması için bir tutanak hazırlamışlardır.

Bu tutanaklarda, açık bir şekilde devletin işlerini düzenli kılan bir anayasanın hazırlanması, hükümet ve kralın işlerini kontrol etme görevini üstlenecek ve halk tarafından seçilecek bir yasama meclisinin kurulması istenmiştir. Bu da bize 20. yüzyılın başlarında Şii mezhebine mensup bu

²⁰⁵ El-Hasani, a.g.e., s.130-131.

²⁰⁶ El-verdi, a.g.e., 6.C, s.44

liderler ve din âlimlerinin ne kadar aydın, kültürlü, anayasa ve demokrasi ilkelerine inanmış ve benimsemiş olduklarını göstermektedir. Şii fakih ve din âlimlerinin böylesi demokratik- siyasî bir sistemin kurulması yönündeki isteklerinin, o dönemdeki diğer milliyetçi ve düşünür kesimler için geçerli olduğu söylenemez. Kişisel çıkarlarını düşünerek İngiltere'nin iktidarda kalıp hüküm sürmesinden yana olan kesime karşı merci Muhammet Taki Elşirazi, *"Müslümanların, seçimlerde gayrimüslim olan adayları seçmeleri haram sayılır."* fetvasını çıkarırken 17 din âlimi tarafından desteklenmiştir. Bu fetva, siyasî tutumun şeriatın hükümlerine bağlı olmasına ve milletin ulusal bir istek etrafında toplanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte fetva, daha önceden Irak'ta hiç görülmeyen dinî ve ulusalcı kesimleri aynı çatı altında birleştirdiği için halkta siyasî bilincin geliştirilmesine önemli bir etken olmuştur. Irak bağımsızlık hareketlerini savunan Şii fakihlerin ve din âlimlerinin sundukları ve gerçekleştirmeye çalıştıkları siyasî projelerin salt bir dinî muhtevası yoktu; aksine bu projeler, siyasî programların ulusalcılığı, İslam'ı ve Arap'ı savunan, işgale karşı mücadele eden, anayasayı ve parlamentarizm sisteminin getirilmesini isteyen bir özelliğe sahiptir.

1921'de Irak vatandaşlarına iş verme ve tayin olma kapısı açıldığında Şeyh Halisî *"Bu görevlerde yer almayın, bu görevlerde yer alanlar kâfirlerle işbirliği yapmış olur ve işbirlikçi sayılır."* diye bir fetva çıkarmıştır. Dolayısıyla birçok insan bu görevlere yaklaşmaktan korkmuş ve uzak durmuştur.

İngiltere büyük elçilik temsilcisi Kokos, önü açılan bu tayinlere Şiilerin katılmasını çok istemiştir. Kokos, Şeyh Halisî ile görüşmek için Kâzımıya Belediye Başkanı Cafer Al-Atiye'den araya girmesini talep etmiştir. Halisî namaz kılmak için camiye girerken Kokos'un adını duyar duymaz, bir şey söylemeden ve arkasına dönüp bakmadan abasını başına sararak hızlı bir şekilde camiye girmiştir²⁰⁷.

²⁰⁷ El-Verdi, a.g.e., s.45.

Kral Faysal, bir demecinde “*Dinî Mercilerin onayı olmadan ben Irak’ın kralı olamam.*” şeklinde bir açıklamada bulunarak dinî ve siyasî sahada mercilerin önemine, büyük rol ve etkilerine işaret etmiştir. Gerçekten de, Ayetullah Şeyh Halisî, bir fetva çıkararak kral Faysal’a destek verdiğini açıkladıktan sonra Iraklılar da krala destek olmuşlardır. Fetva’nın metni şöyledir:

“Allah’a hamd olsun ki halkın başında bir sancak kurmuştur. Şeref ve izzet sahibi muta kralın zaferi ile desteklemiştir. Bizim görevimiz, Allah yiğitliğini daim etsin, yüce Kral Birinci Hüseyin’in oğlu kralımız Faysal’a muti olmaktır. İktidarını destekleyin, ona muti olun, onun lehine tezahürat yapın, hükmüne itaat edin, biz de bunları yapan insanlardanız. Biz seçilmiş bir parlamentoya bağlı olması ve başkasının otoritesine bağlı olmaması, bağımsız bir şekilde karar vermesi şartıyla onun kral olmasını hem açıklıkta hem gizlilikte mubayaa eder ve destekleriz. Buyruk da Allah’ındır.”

Uzun boğanak siyasî konjonktürlere uğramasına rağmen, İslamî-Siyasî bilincin çizgisi köklenmeye devam etmiştir. Aşiret reisleri ve Şii fakihlerin liderliğinde gerçekleşen 1920 ayaklanması başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Şii Mercilerin birçoğu sürgün edilmiştir. 26 Haziran 1922 tarihinde birçok aşiret reisi ve muhalefet gruplarının başkanları Kazımiya’da bulunan Şeyh Mehdi Halisi’nin evinde toplantı yapmıştır. El Halisî, toplantı esnasında “*Krala verdiğiniz destek, iptal edilmiş sayılır. Çünkü kral Irak’ın bağımsızlığını korumak gibi şartları ihlal etmiştir.*”²⁰⁸ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Ertesi gün Bağdat ve Kazımiya’da gerginlik yaşanmış ve Kokos’a “*Muhalefet liderleri büyük bir yürüyüş yapacaklar.*” şeklinde haberler gitmiştir. Ancak o gün herhangi bir yürüyüş düzenlenmemiştir. Dolayısıyla Kokos insanları tehdit ile korkuttuğunu zannetmiştir. Bu sırada muhalefet tarafından çıkarılan gazeteler, İngiltere mandasına karşı yazılar yayımlamıştır.

²⁰⁸ El-Verdi, a.g.e., s.176.

İngiltere'ye, Kral Faysal'ın dört gazeteye destek verdiği, dört yandaşının da Necef'e gidip mandaya karşı imza topladıkları haberi gitmiştir. Üstelik o günlerde kral, antlaşmaya imza atmayıp Arapça ile yazılan formülünde bazı tadilatların yapılmasını talep etmiştir.

Bu döneme kadar din âlimlerinin rolü, siyaset işlerine müdahale etmelerini gerektirmediğinden, aşiretler ve halk arasında din ile siyaset arasındaki ilişkiler sürekli tartışma konusu olmuştur. Müslümanlar, ulemayı genellikle toplumun önderleri olarak kabul etmişlerdir. Bu taklit mercii olan müçtehitler, otoritelerini taklit mercii olmayan müçtehitler ve Müslüman halkın bağlı olmak zorunda olduğu “yaşayan bir müçtehidî taklit” prensibine dayandırmışlardır. İslam şeriatı, bu bağlamda, taklit merciine Müslüman halkın üzerinde bir otorite kurma gücü sağlar. Yani sıradan bir Müslüman'ın bir müçtehidî taklit etmeme gibi bir şansı ve özgürlüğü yoktur. Müçtehidin otoritesinin cevherinde gerek siyasî gerek dinî konularda fakihin emirlerine ve fetvalarına gönüllü olarak itaat etmek vardır. Şu halde bir siyasetçi din adamı ve din adamı da bir siyasetçi konumuna yükselmektedir. Bu karışma İmam Abu Al-Hasan Al-Musevi Al-Asfahani gibi din âlimlerinin fetvalarında açık bir şekilde görülmektedir. Sözgelisi Irak hükümetinin gerçekleştirmek istediği seçimler ile ilgili İmam Abu Al-Hasan Al-Musevi Al-Asfahani'n şu fetvasında:

“Evet, hâlihazırda seçimlerin yapılmaması için tarafımızdan bir fetva çıkarılmıştır. Hazır olan ve olmayan bütün insanlar bilsin ki bu seçimlere katılmakla Allah'a, peygambere ve evliyalara karşı bir suç işlenmiş sayılır.” demiştir. Bu ifadeler benzer bir şekilde Şeyh İmam Muhammet Hüseyin Al-Nanini ve İmam Muhammet Mehdi Al-Ahlisi'nin çıkardığı fetvalarda da rastlanmaktadır. Bütün bu fetvalar 5 Ekim 1922 tarihinde çıkarılmıştır²⁰⁹.

Müçtehide “yasal hâkim” ismi ile işaret ediliyordu. Bunun sonucunda fakihlere toplum arasında komutanlık ve liderlik yapma görevi verilmiş gibiydi.

²⁰⁹ Abdalcabbar Muhammet, *Zaman Gazetesi*, 01.01.2002, s.15.

Bu rol bireyin kişisel işlerinde sınırlı kalmamıştır, aynı zamanda devletin siyasî meseleleri gibi bütün toplumsal işlerine uzanmıştır. Sanki birey ve toplum din âlimlerinin liderliğinde yabancı güçlere, işgalci otoritelere ve bu güçlerin bir ürünü olan yerli hükümetlere karşı hareket ediyordu.

O dönemin başbakanı Al-Sadun bütün bu fetvalara ve tepkilere rağmen seçimlerin yapılması için ısrar etmiştir. Seçim hazırlıkları yapmak için memurlara talimat verilince özellikle kutsal sayılan şehirlerde insanlar seçimi boykot etmiş ve büyük tepkiler göstermiştir.

Bu boykot sadece Şiilerin yaşadığı şehirlerle sınırlı kalmayıp Irak'ın birçok yerine uzanmıştır. Musul'da seçimleri boykot etmek için çeşitli broşürler duvarlara yapıştırılmış ve halk seçim hazırlıkları yapan memurlara karşı sert eleştiri ve tepkilerde bulunmuştur. Bu boykota Hristiyan kesim de katılmıştır. Musul'da belediye duvarların yapıştırılan bir broşürde *"Hristiyan din âlimleri, Irak'ın birlik beraberliğini, ortak değerlerini ve Müslümanlarla tarih boyunca eski ilişkilerini muhafaza etmek için seçimleri boykot ediyorlar"*, şeklinde yazılar yazılmıştır. 28 Aralık'ta Musul mutasarrıfı, *"Denetim komisyonu, Musul'da çalışmalarına son vermek istiyor, çünkü çıkarılan fetvanın akıbetinden endişeleniyor."* Şeklinde, İçişleri Bakanlığına hitaben bir yazı yazmıştır²¹⁰.

İngiltere'de bulunan Kokos, 31 Mart 1923 tarihinde yanına antlaşmayla ilgili yeni bir protokol de alarak Bağdat'a geri dönmüştür. Yeni protokole göre antlaşma süresi yirmi senden dört seneye indirilmiştir. Bu yeni protokol kral ve bakanları sevindirmiştir. Şeyh Mehdi El Halisî'yi ikna etmek ve seçimlere katılmanın yasak olduğu yönündeki fetvasından vazgeçtirmesi için Kral, Alvan Al-Yasiri ve Kati Al-Avadi'yi ona göndermiştir. Ancak bu iki kişi El Halisî'yi ikna etmede başarısız olmuştur. El Halisî, seçimlere katılmanın yasak olması ile ilgili daha önceden çıkardığı fetvayı insanlara hatırlatmak ve

²¹⁰ El-Verdi, a.g.e., s.208-209.

onu vurgulamak amacıyla Kâzımıya'daki sahnın duvarlarına 17 Mayıs'ta yeni broşürler yapıştırmıştır. Bu broşürlerde şu ifadeler yer almaktadır: *“Hükümet antlaşmanın yeni protokolüyle halkı aldatmak, kandırmak ve müçtehitlerin çıkardığı fetvaları göz ardı edip bu fetvalara karşı seçimleri gerçekleştirmek istiyor. Söylediklerine inanmayın, aldanmayın, kanmayın ve gerçekleri görün ey anlayışlı insanlar (Uli Al-Elbab)”*.²¹¹

Müçtehit ve din adamları seçimlere karşı olan tavırlarında ısrar etmiş; bu yüzden de çözüm bulmaya çalışan İngilizlerin ve başbakan Muhsin Al-Sadun'un sabrı tükenmiştir. Al-Sadun, korkmadan ve tereddüt etmeden müçtehitlere karşı şiddet uygulamak istemiştir. Müçtehitlerin ve din adamlarının birçoğu Irak vatandaşı olmayıp İran vatandaşı olduğu için Al-Sadun bu noktayı istismar edip faydalanmayı düşünmüştür. Bu müçtehitlerin bir kısmı aslen İran kökenli iken bir kısmı da Osmanlı döneminde mecburi askerlikten kurtulmak için İran vatandaşı olmuştur²¹².

Al-Sadun, bu noktayı tespit edip resmî olarak 9 Haziran 1923 tarihinde Bağdat'ın ceza kanununda değişiklik yaparak hükümete, işledikleri suçlardan dolayı yabancı asıllıları sürgün etme hakkını vermiştir. Batılılaştırma siyasetini destekleyen gruplar tarafından çıkarılan gazeteler bu kanunu alkışlamış ve hoş karşılamıştır. Al-Asıma gazetesinin neşrettiği bir makalede Irak'ın yabancılardan arındırılmasının gerektiğine işaret edilmiştir. Bununla birlikte makalede Iraklı olmayan ve Irak'ın içişlerine karışan yabancıların kolunu kesmek için hükümete seslenilmiştir. Daha sonra aynı gazetenin neşrettiği bir başka makalede seçimlere katılmanın yasaklanması ile ilgili fetvaların Arap milliyetçiliği ve Irak'ın bağımsızlığına karşı olup Farsların çıkarlarına ve düşüncelerine uygun olduğu belirtilmiştir. Gazete, hükümetten ülkeyi karıştıran, yemeğine zehir katan, Irak'ın Araplığını yok etmeye çalışan bütün kanlı ve suçlu kolların kesilmesini istemiştir. Daha sonra hükümet tarafından yapılan resmi bir açıklamada müçtehitler yerilerek “ecnebi” diye

²¹¹ El-Verdi, a.g.e., s. 215.

²¹² El-Verdi, a.g.e.,s.218

adlandırılmış; müçtehitlerin Arap davasına karşı oldukları ve Irak halkının geçek çıkarlarından yana olmadıkları vurgulanmış; kamuayunu aldatıp seçimleri iptal ettirerek halkın bağımsız bir otoriteye kavuşmasını engellenmek amacıyla, İslam şeriatına bağlı olduğunu iddia etmelerine rağmen aslı olmayan fetvalar verdikleri belirtilmiştir.

Bu tutum, daha sonra hükümetin, din âlimlerini sürgün edeceği adımı için bir zemin hazırlamıştır. Abdulmuhsin Al-Sadun, siyaset ile yakından ilgisi en bariz olan din âlimi Şeyh Mehdi El Halisî'yi çocukları ile beraber tutuklayıp Irak'tan uzaklaştırmak maksadıyla sürgün etmiştir. Irak tarihinde bu icraat, din âlimleri hakkında uygulanan ilk cezai icraat olmuştur. Çünkü daha önce din âlimleri hakkında tutuklama, sürgün etme gibi icraatlar yapılmamıştır. Necef, Kerbela ve Kâzımıya'daki din âlimleri Osmanlı döneminin son yıllarına kadar iktidardan bağımsız olarak hareket etmiş ve tarih boyunca iktidardaki hükümetler din âlimleri hakkında bu gibi icraatın yapmasına cesaret etmemiştir. Al-Sadun'un attığı bu adım, daha sonraki dönemlerde Irak'ta iktidara gelen hükümetlere, din âlimleri ve müçtehitlerin bağımsızlıklarını ve manevi dokunmazlıklarını ihlal etme cesareti vermiştir. Ayrıca Al-Sadun'un bu adımı, batılılaştırma siyasetinden yana olan gazetelere, din âlimleri ve müçtehitler dolaylı olarak yeren uzun makalelerin yayınlaması cesaretini vermiştir. Bu makalelerde müçtehitler devleti yıkan, sınırlı, kısıtlı düşünceye sahip olan insanlar olarak vasıflandırılmıştır. Yazar Süleyman Şeyh Davut müçtehitler hakkında sert bir makale yazmıştır. Makalede, müçtehitler yaşadıkları toprağa karşı vefasızlık, nankörlük ederek mübarek Arap hareketlerini yok etmeye çalıştıkları, dolayısıyla Birleşik Arap devletinin yok olmasına ve şehirlerinin yıkılmasına neden olan ecnebi bir devlete hizmet ettikleri belirtilmiştir.

Sonunda, müçtehit ve din âlimlerinden siyasete karışmayacaklarına dair bir taahhüt alan işgalciler, yerli hükümet ve batılılaştırma politikasından yana olan gruplar; müçtehit ve din âlimlerine yok edici bir darbe vurmuştur. Taahhüde göre müçtehit ve din âlimleri *“dinî siyasetten ayrı tutma”* ilkesine

bağlı kalmaya mecbur olmuştur. İngiltere hükümeti bu taahhüdü Irak hükümeti için büyük bir zafer saymıştır.

1924'te Necef'in büyük müçtehitlerinden Seyyid Abu Al-Hasan Al-Asfahani el yazısıyla krala yazdığı bir mektupla konuyla ilgili yazılı bir taahhütte bulunmuştur. Mektupta *"Biz daha önceden söz verdiğimiz gibi siyasî işlere karışmayacak ve Iraklıların bütün isteklerinden uzak duracağız. Halkımızın sorumluluğundan ve siyasetinden biz değil, siz sorumlu olacaksınız"* denilmektedir²¹³.

Bu mektup, Seyyid Al-Asfahani ile birlikte Seyyid Hasan Al-Naini, Abdülhüseyin Al-Tabataba ve Abdulhasan Al-Tabataba tarafından imzalanarak krala gönderilen dört mektuptan biridir. Bu mektuplar, Irak'ta İslamî akımların genel konulardan, devlet işleri ve siyasî meselelerden uzak duracağına bir işaret sayılmıştır. Bu çekilme ve uzaklaşma süreci 1950'li yılların sonuna kadar devam etmiştir.

Ancak bu çekilme işi; müçtehitlerin, Irak'a dönebilmek için hükümete verdikleri, siyasetten uzak duracaklardır dair iki maddelik taahhütnamenin dışında kalan konuları etkilememiştir. Hükümete verilen taahhüt şu şekildedir.:

1. Siyaset işlerine karışmama tutumunu devam ettirmek ve daha önceden Şeyh Kâşif Al-Gita ve oğulları baba El Halisî'nin siyasî işlere karışmalarını tekrarlamamak.

2. Yerel hükümetle olumlu ilişkiler kurmak ve onun siyasetine karşı çıkmamak. Bu tutum kısa bir dönem başbakanlık görevini yapan Seyyid Muhammet Al-Sadr tarafından da uygulanmıştır.

²¹³ Abdülcabbar Muhammet, *Zaman Gazetesi*, 01.02.2002, s.15.

Şii mezhebine mensup müçtehit ve din âlimleri uzun bir süre siyasetten uzak durmuş ve siyaseti sadece uzaktan izlemiştir. Ancak altmışlı yıllarının başlarında merciliğin başına Seyyid Al-Hâkim geçtikten sonra merciliğin heybeti ve yıldızı tekrar parlamaya başlamıştır. Merci, tekrar siyasî işlere karışmaya, haklar iddia etmeye ve Komünist Partisi gibi ladinî düşünceye sahip olan partilere karşı mücadele etmeye başlamıştır.

Kral Faysal, Krallık kürsüsünde on sene oturup, bölücü ve ayırıcı faaliyetlere karşı koymada başarısız ve aciz kaldıktan sonra, Aralık 1931’de Irak toplumunun siyasi anlayışı ve derin görüşünü anlattığı bir anı yazmıştır. Anıda şu satırlar bulunmaktadır: *“Irak, birçok ülkede olduğu gibi toplumsal hayatın en önemli unsurları sayılan dinî, ve fikir birlik konusunda eksikleri olan bir devlettir. Durum böyleyken siyaset meydanındaki hareketler arasında bölünme ve dağılmalar meydana gelmiştir. Siyasetçilerin güçlü birer, tedbirli hâkim olması, herhangi bir etnik grubun veya mezhebin tarafını tutmayıp kişisel menfaatlerini düşünmeden bağımsız bir şekilde adaleti ve eşitliği sağlaması; cahil, gerici, ırkçı, bölücü, ayrımcı ve mezhepçi düşüncelerden etkilenmemesi gerekir. Kalbim acılarla dolup üzümlere şunu söylemek isterim ki kanaatimce Irak’ta bir Irak halkı yoktur; ulusal düşünceden yoksun olan halk kitleleri vardır. Bu kitleler arasında herhangi bir birleştirici bağ bulunmamaktadır. Ben de böyle bir halkın oluşturulması görevini üstlenmişim.*²¹⁴”

²¹⁴ Abdulkerim El-Ezrî, **Muşkilet El-Hukum Fi El-Irak**, Londra, 1991, s.361–367

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK'TA MİLLİYET TEMELİNE DAYALI SİYASİ OLUŞUMLAR

3. IRAKTA MİLLİ HAREKETLER

Milletin lügat anlamı, “aralarında belirli bir bağ bulunan gruptur”. Siyasî olarak ise milliyetin kavramı millete bağlıdır; yani belirli bir millete mensup olan, bireyler arasında müşterek ve özel bağlar bulunan ve diğer milletlerden farklı olarak bireyleri tarih, ortak çıkarlar, inanç gibi ruhsal ve bilinçsel bağlara sahip olan cemaattir, gruptur.

18. yüzyılda Fransızlar tarafından yenilen Almanların edebiyatçı, şair ve düşünürlerinin, bu yenilgiye bir refleks olarak Alman Romantik hareketini başlatmaları ile birlikte “Milliyet” kavramı yayılmaya ve dünyayı etkiletmeye başlamıştır. Bu, aynı zamanda tarihî zamanlama açısından daha önceden feodal itibarlara veya aile mülkiyetine göre bölünen Avrupa ülkeleri arasında çizilen sınırlara karşı devrimsel bir refleks sayılır. Böylece milliyet, siyasî güçler için bir radikal hareket olmuş ve sayesinde sömürgeci imparatorluklar dağılıp Almanya ve İtalya ile Balkan ülkeleri birleşmişlerdir. Ancak bu devletler, kendi temellerini sağladıktan, siyasal ve ekonomik yapılarını oluşturduktan sonra sınırlarını genişletmek, başka ülkelerin egemenliğine ve bağımsızlığına tecavüz etmek için milliyeti kullanmaya başlamışlardır.

Kavramın etkisi, milletlerin çıkışı ve birleşmesinin gerçekleştiği 20. yüzyılda Asya ve Afrika'ya uzanmıştır. Bu uzanma, özellikle 1919'da gerçekleşen Barış kongresinde milletin kendi geleceğini saptaması hakkına sahip olması ilkesi üzerinde anlaşıldıktan sonra daha da etkili olmuştur. Arap Milliyetçiliği Hareketi ise, üçüncü dünya adı ile bilinen ülkelerin kurtuluş hareketlerinde esasî bir rol oynayan çağdaş bir milliyetçilik hareketidir²¹⁵.

²¹⁵ Abdul Vahab El-Keyeli, *El-Mavsua El-Siyasiye*, Bağdat, 1970, s.427-426.

Milletlerin ve dinlerin çeşitliliği ile örnek bir ülke sayılan Irak'ta siyasî hayat üzerinde milliyetçiliğin etkisi açıktır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Irak'ta yaşayan bütün etnik gruplar arasında milliyetçilik duygusu artmıştır. Irak'ın genel nüfusunda Araplar çoğunluğu teşkil ettiği için Irak Cumhurbaşkanının Arap olmasının istekleri çoğalmıştır.

Diğer etnik gruplar ise yasal haklarından mahrum bırakılmış, yok sayılmış ve etnik temizliklere maruz kalmıştır. Dolayısıyla ülkede bölünmeler meydana gelmiş; herkes mensup olduğu milletin milliyetçiliğini yapmış ve milletin amacını gerçekleştirmek için hareket etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak Irak'ın siyaset meydanında çeşitli etnik grupların siyasî hareketleri ortaya çıkmıştır.

3.1. Arapların Milliyetçi ve Siyasi Örgütleri

Arap Milliyetçiliği, Arap ülkelerinin bağımsızlığını gerçekleştirmeyi, Arap medeniyetini her yere yaymayı, Arap halkları arasında birlik ve beraberliği sağlamayı hedefleyen siyasî-milliyetçi bir harekettir. Hareket, bu vesile ile insanlık medeniyetine katkı sağlayıp özgürlük ve adalete dayanan bir dünyanın oluşturulmasına yardım edecektir. 20. yüzyılın başında başlamış ve 1948'de İsrail devleti kurulduktan sonra faaliyetleri daha da artmış olan bu hareket, halkları sömürge altına alan, genişletme siyasetini uygulayan Şovenizm Batı milliyetçiliğinden farklı olarak asil Arap medeniyetini tekrar dünya sahnesine çıkarmaya çalışan, dünyanın her yerinde kurtuluş hareketlerine destek vermeye çaba gösteren, okyanustan körfeze kadar yaşayan Arapların dilek ve temennilerini dile getiren bir harekettir²¹⁶.

1918 – 1920 yılları arasında gerçekleşen barış antlaşması sonucunda yıllarca uğrunda çok mücadele verilen Bağımsız Arap Devletinin kurulması gerçekleştirilemedikten sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında ve özellikle de akabinde Arap dünyasının siyaset sahnesinde çok destek gören yeni bir Arap

²¹⁶ El-Keyeli, a.g.e., s.427.

milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Bu yeni milliyetçilik anlayışına göre, Arapların ortak milli folklorlarının tespiti yeniden yapılarak aralarında Irak, Suriye ve Filistin'in de bulunduğu bir Arap milletin varlığını ortaya koyabilmek için çaba gösterilecek ve mücadele edilecektir. Irak'ın özel durumunda ise bu milliyetçilik anlayışının doğuşu, 20. yüzyılda yeni kurulan Irak devletine karşı duyguların pekiştirilmesi ve bu ülkede yaşayan vatandaşların ülkeleriyle gurur duyabilmesi için ortaya atılan Iraklıların direkt olarak Vadi Errafideyn'in torunları oldukları propagandasının çıkarılması ile aynı zamana denk gelmiştir. Okul kitaplarında bu iki akım, Arap milliyetçiliği ve Irak milliyetçiliği adı ile tanıtılmaya başlanmış ve halk arsında yeni bir milliyetçilik ve ulusalcılık bilinci oluşturmuştur, Halk kitleleri arasında yayılan bu akımlar, siyasetçilerin etrafına sıkı bir şekilde sarılmak istediği ortak bir inanç karakteristiğine dönüşmüştür²¹⁷. Bunun bir paraleli olarak Osmanlı ordusunu terk edip daha sonra prens Faysal'a katılan eski Irak subayları Arap milliyetçiliği düşüncesine yönelmiş ve Büyük Arap Devletini kurmak istemiştir. Çalışmalarında bir taraftan Irak'ın bağımsızlığını gerçekleştirmek, diğer taraftan da daha geniş bir Arap varlığını ortaya koyabilmek için çaba göstermişlerdir²¹⁸.

İşgal orduları, Arap ordularının ve Arap kabilelerinin bir hedefi halindeyken devrimciler, Arap milliyetçiliğini kullanıp sokaktaki insanların duygularını sömürmeye çalışmamış ve iktidara ulaşabilmek için Arapçılık düşüncesini istismar etmemiştir. Aksine bu hareket, doğal bir histen doğmuş, Arap milletine mensup olmanın gururunu duyarak tarihî ve coğrafi gerçeklerden ortaya çıkmış bir harekettir.

Bu doğallığına rağmen Osmanlı İmparatorluğuna karşı mücadele eden Milliyetçi Arap hareketinin uğradığı yenilginin aynısını yaşamamak için, Batının kurmuş olduğu tuzağa düşmemeye dikkat etmiştir. Aynı zamanda

²¹⁷ Maryun Faruk Silogat, **Min El-Savra İla El-Diktatorya**, (Çev. Malik Elnibrasi), Elcemel Yay. Bağdat, 2003, s.43

²¹⁸ Falih Abdulcabbar, "Ezmat Havye", **El-Bia El-Cedide Gazetesi**, S.527, 01.02.2008, s.3.

Irak devrimcileri, İngilizlerle ittifak içinde bulunan Arap devrimi liderleri ile iyi ilişkilerini muhafaza etmeye çalışmışlardır. Çünkü geçmişte Hicaz'da İngilizlerle ittifak içinde bulunan Araplar ile Fırat bölgesinde İngilizlere karşı mücadele eden Araplar arasında ihtilaf yaşanmıştı.

Arap liderleri söyleyiş ve seslenişlerinde “Birleşik Arap Devleti” ifadesini slogan etmiş ve bu devletin kurulması için bütün Arapların birlik beraberlik içerisinde hareket etmelerinin gerektiğini vurgulamışlardır²¹⁹.

İngilizler, Müslüman Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için Muhammet Ali Paşa ve oğlu İbrahim'i destekleyerek Arap Milliyetçi hareketini kullanma girişiminde bulunmuştur. Bu sıralarda 1920 Ayaklanmasında Arap milliyetçiliğinin ön plana çıktığını fark eden İngilizler, kurmak zorunda kaldıkları milliyetçi Irak devletinin liderliğini, kendi siyasetlerine yakın olan Arap liderlerin üstlenmesinin gerektiğini uygun görmüşlerdir. Böylece İngiliz siyasetine bağlı olan ulusalcı Irak Arap liderleri, İngiltere hükümetinin desteği ile Abdurrahman Al-Nakib liderliğinde İngiliz - Arap akımını oluşturmuşlardır²²⁰.

1920'li yıllarda Irak devleti ve bu devletin esasî birimleri kurulmuş ve işgal güçlerine karşı şiddetli muhalefetleri başlamıştır. 1920 yılının başında İngiltere ile Irak arasındaki antlaşmanın imzalanması konusunda muhalif milliyetçi grubu tepki göstermiş ve isyan etmiştir. Dolayısıyla antlaşma bakanlar kurulunda müzakereye alınmıştır. Bu milliyetçi muhalefet grupları 1958 devrimine kadar siyaset sahnesini kontrol etmiştir. Bakanlar kurulunda, antlaşmaya imza atması gereken Kurucu Meclis seçimlerinin nasıl yapılacağı da ele alınmıştır. Bu muhalefet hareketleri Irak'ın aydın milliyetçi kesimi tarafından yönetilmiştir. Muhalefet, gerek kurmuş olduğu siyasi partiler gerek desteklediği gazete ve diğer yayın organları yolu ile bu antlaşmaya karşı olduğunu dile getirmiş ve bu hususta kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmıştır.

²¹⁹ Hasan El-Alavî, *El-Sia ve El-Devle El-Kavmiye*, İran, Ruh Elemin Yay. 2006, s.118.

²²⁰ El-Alavî, *a.g.e.*, s.140-141.

Muhalefet hareketleri, halk tabanından daha fazla destek alabilmek için Şii kesimine itimat etmiştir. 1922’de Şiilerin en bilinen simalarından biri olan Şeyh Halisî, antlaşmaya karşı bir tutum birliği sağlamak için bir kurultay düzenlenmesi için çağrıda bulunmuştur. Kurultaya ülke düzeyinde 200 tanınmış şahsiyet ve aşiret reisi katılmıştır²²¹.

Al-Nakib tarafından çıkarılan Al-Asima gazetesi, Kurucu Meclis’in seçimlerine karşı olan fakih ve din adamlarının tutumunu şiddetle kınamış ve şöyle bir açıklamada bulunmuştur: *“Seçimi boykot etmek Acem (Fars) düşüncesinin bir göstergesidir. Bu düşünce Arap milliyetçiliğine karşı olduğundan Arap milletinin aleyhine bir düşüncedir. Bu düşüncenin asıl amacı Irak halkı arasına fitneyi, ayrımcılığı, bölücülüğü sokmak, Iraklıların ekmeğine zehir katarak vatandaşlarının milli duygularıyla oynamak ve Arap milliyetini yok etmektir. Dolayısıyla herkesin millî duygularına sahip çıkması ve kimsenin bu gibi insanların çıkardığı fetvalara uymaması gerekir.”*²²²

Büyük milliyetçi düşünür Sati Al-Ahasri okul müfredatının belirlenmesi görevine getirilince, bütün okul kitaplarından salt İslamî düşünceli kaldırılmış ve yerine millî düşünceye hizmet eden konular konulmuştur. Böylece eğitim alanında milliyetçiliğin ilk temel taşları atılmış ve 1922’de Bağdat’ta Irak vatandaşları arasında milliyet ve milliyetçiliğin ilkelerini yaymayı hedefleyen didaktik merkezler kurulmuştur. 1927’de Musul’da Filistin asıllı Derviş Mikdat tarafından Errait Al-Arabî Komisyonu kurulmuştur. Arap milliyetçilerinden olan Derviş Mikdat, Musul’da Musul Ortaokulunda tarih öğretmenliği yapmıştır. Bu komisyon Arap Milliyetçiliğinin temel ilkelerini halk arasında yaymayı başarmıştır²²³.

1930’lu yılların başında, Iraklı gençler, sadece ülke çapında siyaset yapmak, Irak’ı diğer Arap ülkelerinden uzak tutmak, İngilizlerin yarattığı suni

²²¹ Mar, a.g.e., s.57-59.

²²² Mar, a.g.e., s.142.

²²³ Hadi Hasan İleyvi, *El-Ahzab El-Siyasiye Fi El-Irak AE-Sirriye ve El-Alaniye*, Riyad Elreyis Yay., Beyrut, 2001, s. 84.

ve vahim duruma teslim olmak gibi tutumların Arap milliyetçiliğine karşı olduğunu fark etmiş ve bunun önüne geçmek için bir çözüm arayışına girmiştir. Bu arayışların bir semeresi olarak 1933'te Al-Cevval Cemiyeti kurulmuştur. 1934'te bu cemiyetin bazı üyelerinin desteğiyle Al-Kalem Kulübü tesis edilmiştir.

Bu milliyetçi akım, Al-Musnna Kulübü etrafında toplanan bir grup milliyetçi siyasetçi tarafından desteklenmiştir. Adı geçen kulüp Arap ülkeleri düzeyindeki milliyetçilik hareketlerinin bir parçası olup otuzlu yıllarda kurulmuş ve faaliyetleri 1941'e kadar devam etmiştir. Bu örgüt Yunus ElSabavî'nin liderliğinde 1941'e kadar faaliyetlerini yürütmüş, aynı yıl (1941) gerçekleşen ve başarısızlıkla sonuçlanan devrime destek vermiştir. Devrim başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra örgütün milliyetçilik düşüncesi artmış ve fikrî bir örgütten devrimci, fiilî bir örgüte dönüşmüştür²²⁴.

Diğer Arap ülkeleri gibi Irak da İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkmıştır. Savaştan çıktıktan sonra halk arasında milliyetçilik ve ulusalcılık ruhu o kadar artmış ve kökleşmiştir ki o dönemde siyaset meydanında bulunan siyasi hareketleri beklenenden fazla olmuş ve dolayısıyla bu siyasi hareketler, halk kitlelerinin beklentilerini gerçekleştirmekte zorlanmıştır. Bunun neticesinde 1946'da Sami Şevket tarafından İslah Partisi kurulmuştur.

Doğal olarak da 1946 ile 1948 yılları arasında Sosyalist Baas Arap partisi, bu verimli halk kitleleri arasında kendine sağlam bir halk tabanını oluşturmaya çalışmıştır. O dönemde Irak'ta tahsilini yapan bir grup Suriyeli Arap öğrenci, bu partinin ilke ve amaçlarını öğrenciler arasına yaymaya başlamıştır²²⁵.

Diğer taraftan alenî milliyetçi akımını temsil eden İstiklal Partisi, Arap milleti ile ilgili meselelere büyük ehemmiyet vermiş ve bu düşüncüyü

²²⁴ İleyvi, a.g.e., s.94 - 97.

²²⁵ İleyvi, a.g.e., s.127 – 148.

benimseyen birçok Iraklı aydın yetiştirmiştir. Ancak Arap milletinin meselelerini çözmek için devrimci bir üslupla değil, reformcu bir üslupla çözmeye çalışmıştır. Normal şartlarda bu reformcu üsluba herhangi bir eleştiri yapmak doğru sayılmaz. Ancak o dönemdeki Arap milletinin yaşadığı konjonktüre bakıldığında, uygun bir üslup olduğun söylenemez. Tam bu sıralarda milliyetçi, güçlü, düşmanlara karşı mücadele edebilen Sosyalist Baas Arap Partisi gibi bir partinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü ülkenin gençleri için devrimsiz reformcu bir üslup tatmin edici bir üslup sayılmamıştır. Dolayısıyla gençlerin birçoğu İslah Partisi'nden ayrılıp kendi sosyalist milliyetçi ideolojilerine uygun devrimci, milliyetçi ve gizli teşkilata sahip olan Sosyalist Baas Arap Partisine katılmıştır²²⁶.

3.2. Kürtlerin Milliyetçi ve Siyasetçi Örgütleri

Irak'ta yaşanan ulusal olaylar, milliyetçi Kürt hareketlerinin faaliyetlerine bağlı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Orta Doğu meselelerini tartışmak için İngiltere'nin Kahire'de Mart 1921'de düzenlediği Kahire Kurultayı'ndan sonra, 23.08.1921 tarihinde krallık sistemine bağlı bir Irak devletinin kurulmasına karar verilmiştir²²⁷. Bu karar ile ilgili yapılan referandumda, Kürtler karara karşı çıkmıştır. Dolayısıyla gerek siyasal gerek kültürel alanlarda Arap, Kürt ve Türkmenler İngiltere'nin isteğiyle kurulan bu devlete karşı mücadele etmişlerdir. Kürtlerin öğrenci ve aydın kesimlerinden bir grup, ünlü Kürt aileleri ve aşiret reislerinin de desteğini alarak hem gizli hem de açık (alenî) siyasal, toplumsal ve kültürel örgütler kurmuşlardır. Açık (alenî) örgütler siyaset meydanında Kürt milletinin doğal haklarını savunmak ve istemek için ön safta yer almıştır²²⁸. Irak'ta Kürtler ayrı bir ırka mensup olmalarına rağmen, ekonomik açıdan bağımsız olamamışlardır. Bu nedenle, Kürtlerin, petrol, doğal gaz vb. kaynaklara sahip olabilmek düşüncesiyle Irak'ın önemli yerleşim birimlerini ele geçirmek için çaba sarf ettiklerini

²²⁶ İleyvi, a.g.e., s.162.

²²⁷ Aziz Hasan, *El-Haraka El-Kurdiye Fi El-Irak*, Sizer Yay. Dohok, 2002, s.14.

²²⁸ Abdulfettah Ali Yahya, *El-Hayat Eh-İzbiye Fi El- Musul (1926 – 1958)*, Musul Ün. Ed. Fak. 1990, s.257.

görmekteyiz. Üstelik Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerinin ticarî bağları Dicle nehrinin yolunda bulunan engebesiz arazilerle sınırlıdır²²⁹.

Prens Faysal Irak Krallığına getirildikten sonra, Kürtler arasında bir, veya iki yerleşim yeri haricinde, gerçek anlamda bir Kürt milliyetçiliği akımının ortaya çıktığı görülmemiştir. Karşı çıkan yerleşim yerleri Süleymaniye ve civarındadırlar. Erbil'deki Kürtler referanduma katılırken Süleymaniye halkı referanduma katılmamış ve oyunu kullanmamıştır²³⁰.

Bazı Kürt yerleşim birimlerinde cami hatipleri ve din adamları Kürtlerin Irak devletine katılması düşüncesini uygun görmemiş ve şiddetle bu durumu kınamışlardır. Bazı din adamları Kürt milletinin beklentilerini gerçekleştirmek için çaba göstermiş, söz gelimi Molla Kui, Köysancak beldesinde görüştüğü İngiliz subaylarının birisinden İngiltere koruması altında bir Kürt devletinin kurulmasını istemiştir. Dolayısıyla yeni Irak devletinden bağımsız olarak yaşayan bazı Kürt yerleşim birimleri dikkat çekmektedir. Çünkü İngilizler, bu Kürtleri, Musul vilayetini tekrar topraklarına dahil etmek isteyen Türk ordusuna karşı kullanmak istemiştir²³¹.

Al-Şuaybe Savaşı'ndan sonra Kürt milleti lehine bazı milli kazançlar elde etmek amacıyla Şeyh Mahmut Al-Hafit İngilizlerle iletişime geçmiştir²³². 1930'da İngiltere-Irak Antlaşması imzalandıktan sonra İngiltere, Kürtlerin isteklerini göz ardı etmiştir. Şeyh Mahmut Al-Hafit bu durumu bir fırsat bilerek Kürtlerin milli haklarını almak için silahlı ayaklama başlatmıştır. Nitekim Şeyh Mahmut Al-Hafit, 1927'den itibaren Bayran köyüne sürgün edilmiş ve Irak topraklarına tekrar girdiği öğrenilince, Irak hükümeti onu uyarmak için İçişleri Bakanı Cemil Al-Medfeî'yi göndermiştir. Al-Medfeî, Al-Hafit'ten 19 Aralık 1927'de imzaladığı antlaşmaya uymasını istemiş, hükümetin siyasetine karşı

²²⁹ Ellurd Lued Dolbran, **El-Irak Min El-İntidab İla El-İstiklal (1917- 1932)**, 1.baskı, Darularabiye Lilmavsuat, Beyrut, 2002, s.181.

²³⁰ Hasan, **a.g.e.**, s.182.

²³¹ Hasan, **a.g.e.**, s.182.

²³² Ali Teter Tefvik, **El-Hayat El-Siyasiye Fi Kurdisatn**, Sizer Yay. Dohok, 2007, s.204.

herhangi bir eylem yapmaması için uyarmış ve tekrar Irak toprakları dışına dönmesini söylemiştir. Ancak Şeyh Mahmut bu istekleri görmezlikten gelmiş ve silahlı grubunu Şehribazar bölgesinde toplamıştır. Şeyh Mahmut Al-Hafit'in hareketine Kürtler destek vermiştir. Aynı zamanda Şeyh Mahmut, İngiltere temsilcisi Hamfriz'e (Irak'ta İngiltere Büyükelçisi düzeyinde temsilcisi) bir mektup göndermiş, mektupta Irak hükümetinin ordusu tarafından Süleymaniye'de yaşayan Kürtlerin katledilmesini, işkence altına alınmasını kınamış ve kızgın bir üslupla artık Kürtlerin ve Arapların aynı yerde yaşamalarının mümkün olmadığını dile getirerek İngiltere'nin koruması altında bir Kürt devletinin kurulmasını istemiştir.²³³

20 Ekim 1930 tarihinde İçişleri Bakanı, Şeyh Mahmut Elhafid'i tekrar uyarmış, Süleymaniye sancağında dolaşmamasını ve tekrar Irak toprakları dışında olan Bayran köyüne dönmesini istemiştir. Aksi takdirde hükümetin ona karşı şiddet uygulayacağını ve bütün mallarına el koyacağını bildirmiş ve uyarmıştır. Şeyh Mahmut bu uyarıyı dikkate almamış ve 29 Kasım'da silahlı gurubu ile birlikte Pencevin ilçesini ve ilçeyi çevreleyen tepeleri ele geçirmiştir. 9 Ocak 1931'de Hurmal ve Şandiri'ye de girmiştir. Kasım 1931'de Şeyh Ahmet Barzani, Barzan ve Mirta Sur'da bulunan hükümet güçlerine saldırı düzenlemiştir.

Şeyh Mahmut'un Silahlı güçleri, havadan İngiliz uçakları tarafından desteklenen hükümet ordusuna karşı birkaç ay direnebilmiş ve 3 Mayıs 1931 tarihinde Şeyh Mahmut hükümete teslim olmuştur. Hükümet onun sürgün yerini Irak'ın güneyinde bulunan Semava, Nasıriye ve Irak'ın batısında bulunan Âna gibi iller ile değiştirmek istemiştir. Ancak daha sonra bütün malvarlığına el konulup Bağdat'ta yaşamasına müsaade edilmiştir.²³⁴

²³³ Ganim Muhammet, **El-Hafu, El-Ekrat ve El-Ahdas El-Vataniye Fi El-Irak Hilal El-Aht El-Meleki (1921 – 1958)** Darulzaman Matbaası, Dimaşk, 2008, s. 50.

²³⁴ Muhammet, **a.g.e.**, s.52.

İkinci Dünya Savaşı, Kürt örgütlerini daha doğrusu Kürtleri temsil eden Hiva (Umut) Partisini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Parti, İngiltere ve Irak Hükümeti ile uzlaşmayı uygun gören sağcılar; İngiltere ile Irak hükümetine karşı silahlı mücadelenin sürdürülmesini isteyen ve devrim düşüncesinden yana olan solcular olmak üzere iki kola bölünmüştür. Rusya Silahlı Kuvvetlerinin İran'a girmesinden sonra solcular Rusya'ya güvenerek düşüncelerinde daha da ısrar etmiştir. Parti içindeki bu bölünmeler Kürtlerin safını etkisiz hale getirmiştir²³⁵.

Bu bölünmeler sonucunda Kürt milliyetçiliğinin silahlı hareketinin liderliği yine Barzanilere intikal etmiştir. Temmuz 1943'te Mola Barzani zorunlu olarak ikamet ettiği Süleymaniye'den bir din âlimi kıyafeti giyerek ve yanına birkaç silahlı arkadaşını alarak kaçabilmiş ve tekrar Barzan bölgesinde ortaya çıkmıştır. Kısa bir zaman diliminde Kürt milliyetçi hareketinin başına geçmiş ve Kürtlere mahsus özerk bir bölgenin kurulması için mücadele etmeye başlamıştır. Mola Barzani'nin silahlı kuvvetleri bölgede bulunan yirmi bir polis karakolunu ele geçirmiştir. Ancak hükümet ordusu duruma müdahale etmiş ve bu isyanı durdurmuştur. Barzani, o dönemin devlet bakanı Macit Mustafa'nın aracılığıyla bir daha ortalığı karıştırmayacağına ve sorun çıkartmayacağına dair hükümete taahhütte bulunmuştur. 22 Şubat 1944 tarihinde Barzani, Bağdat'ta kralın vasisi olan Abdullah ve Britanya elçisi Kornolis ile görüşmüş ve Kürtlerin isteklerini dile getirmiştir²³⁶.

Kürtler Şeyh Mahmut Al-Hafit ve Mola Barzani'nin silahlı mücadelelerinden etkilenmiş ve haklarını almak için iktidara geçen hükümetlere karşı birçok silahlı mücadelede bulunmuşlardır. Kürtler çok fazla baskı ve asimilasyona uğradıklarını iddia ederek Irak'ta Araplardan sonra ikinci büyük etnik grup olarak doğal haklarına kavuşmak istemiştir. Ancak aynı yerleşim biriminde beraber olarak yaşadıkları, yine çeşitli hükümetler

²³⁵ Muhammet, a.g.e., s.92.

²³⁶ Muhammet, a.g.e., s.95.

tarafından baskı gören ve yok edilmeye çalışılan Türkmenler gibi diğer etnik grupların haklarını da göz ardı etmeyi ihmal etmemektedirler.

3.2.1. Irak'taki Kürt Siyasî Örgütlerine Genel Bir Bakış

Temmuz 1922'de Kürdistan Derneği, Rebiül Evvel 1926'de Süleymaniye'de eğitim - öğretim, edebiyat alanında faaliyet gösteren Ulum Derneği, 1930'de Zikrayat El-Şebab (Gençlerin Hatıraları) dergisini çıkaran El-Şebab (Gençler) Derneği, 1935 – 1936'da Süleymaniye'de Fidaiyu Elvatan (Vatan Fedaileri) Derneği ve 1935 – 1938'de Hürriyet El-kurd (Kürt Hürriyeti) Derneği kurulmuştur.

Kürtlerin kurduğu partilerden birisi de (Komünist düşünceli) Şorış Partisidir. Şubat 1944'te Bağdat'ta Irak Komünist Partisi'nin ilk kurultayını düzenlenirken Komünist Kürtler katılmamıştır. Güz 1944'te bu komünist Kürtler bir araya gelerek Şorış Partisini kurmuşlardır. Kürtlerin haklarını savunan bu parti her ne kadar açık bir şekilde bir Komünist partisi olduğun dile getirmemiş olsa da bütün üyelerinin komünist düşünceye sahip olması, bu partinin rengi ortaya çıkarmaktadır olmuştur.

Kış 1945'te bütün Kürt parti ve örgüt teşkilatları birleştikten sonra, Hiva (Umut), Kürt Komünist partisi üyeleri ve bağımsız Kürtler bir araya gelerek Al-Halas Al-kürdi (Kürdün Kurtuluşu) Partisini kurmuşlardır. Bu partiye sadece Şorış Partisinin üyeleri katılmamış ve kendi örgütlerini muhafaza etmişlerdir. Al-Halas Al-kürdi Partisi, Kürtlerin bağımsız bir siyasî idareye sahip olması için hareket etmiştir. Bu adım Kürtlerin kaderini ortaya koymakta atılan önemli bir adım sayılmıştır. Bu yüzden büyük hedeflerini gerçekleştirmek üzere Irak dışında yaşayan diğer Kürtlerin parti ve örgütleri ile ilişki kurmaya çalışmış ve beraber hareket etmek için saflarını birleştirmek istemiştir²³⁷.

²³⁷ İleyvi, a.g.e., s.138–140.

Bu dönemde Şorış Partisi Demokratik Kürt Partisini kurmak üzere, faaliyetlerine son vermiştir. Aslında Demokratik Kürt Partisinin kurulması düşüncesi ta Rebiül Evvel 1946'da başlamıştır. O tarihte Mola Barzani mücadeleciler arkadaşları ile İran'ın Mahabat şehrinde kurulan ve kısa bir süre sonra yıkılan Mahabat Kürt Devleti'ne destek vermek için toplanmıştır. Barzani, Kürtlerin hayal ettiği bağımsız Kürt devletini kurmak ve Kürtlerin beklentilerini gerçekleştirmek için bütün Kürtlere, bu yeni partiye katılmaları için çağrıda bulunmuştur²³⁸.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi gelecekte Bağımsız Kürt Devletini kurmak için, Kürtler başlangıçtan günümüze kadar ırkçı ve Kürt milliyetçisi düşünceleriyle çeşitli örgütler kurmuş ve siyaset yapmıştır. Bu düşünceye Kürt dinî adamları da katılmıştır. Din adamları çeşitli dini mahfillerde Kürt milliyetçiliğinin lehine hutbeler okumuş ve motive edici konuşmalar yapmıştır.

3.3. Türkmenlerin Siyasete Katılması

Çağdaş yaşamda siyasal ve partisel faaliyetler, her millet için hayatın en önemli unsurlarını teşkil etmektedir. Çünkü bu unsurların, bir milletin tarihi ve geleceği üzerinde büyük etkileri vardır. Irak Türkmenleri de 1918'de Osmanlı Devleti'nden kopartılıp Musul vilayetinden Osmanlı ordusunun çekilmesinden ve Irak'ın İngilizlerin işgali altına girmesinden bu yana devletin başına geçen iktidarlar tarafından sürekli yok edilmeye, dışlanmaya çalışılan bir millet olmuştur. Çünkü Türkmenler başa geçen iktidarların uyguladığı yanlış ve adaletsiz politikalara boyun eğmemiş ve sürekli adalet üzerine temellendirilmiş bir anayasal devletin kurulmasından yana olmuştur. Bunun ilk adımları Telafer'de yapılan 1920 Ayaklanmasında atılmıştır. Telafer Türkmenleri bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmak için şehirde bulunan İngiliz askerlerine saldırmış ve onları öldürmüştür. Türkmenlerin ulusalcılıklarına karşı, bazı etnik gruplar birçok Türkmen yerleşim biriminde demografik değişiklik yapmak niyetiyle Türkmenleri öldürmüş, katliamlar yapmış ve onları

²³⁸ Muhammet , a.g.e., s.33; Hadi Hasan İleyvi, a.g.e., s.140.

doğdukları büyüdükleri şehirden sürgün etmiştir. Türkler, Osmanlı döneminde beş yüz seneye yakın bir zaman dilimi içerisinde Irak'ta hâkimiyeti ele geçirmelerine rağmen, diğer milletlere hep saygı göstermiş ve onları koruyup kollamıştır. Buna karşılık yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı devletinden ayrı düştükten sonra Irak'ın nüfus genelinde üçüncü büyük millet olmasına rağmen Türkmenler, iki etnik grup tarafından baskı altına alınmış, siyaset sahnesinde rol almalarına hiç müsaade edilmemiş ve sürekli dışlanmışlardır. Bütün bunlara rağmen Türkmenler, benliklerini, varlıklarını, kültürlerini günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmıştır.

1970'li yılların sonlarına kadar, Türkmen muhalefet grupları, bir partinin veya bir siyasi hareketin çatısı altında birleşmemişlerdir. Bu yüzden o yıllara kadar, Şii, Sünni ve Kürt muhalefet partileri gibi iktidara karşı olduklarını belli etmemişlerdi. Bu, bu tarihten önce iktidara karşı muhalif Türkmenlerin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Bunun en önemli sebebi, Türkmenlerin, farklı yerleşim birimlerinde yaşadıkları için kendilerine has ve tehlikelerden uzak durabilecekleri bir yerlerinin olmamasıdır. Aynı durumun Kürtler ve Araplar için geçerli olduğu söylenemez. Çünkü bilindiği gibi Kürtlerin kendilerine has ve saklanabilecekleri dağları vardır. Şii Araplar ise yine çoğunluk olarak yaşadıkları bölgelerde saklanabilirlerdi. Böylece iktidarlara karşı muhalefet politikasında Türkmenlerin politikası Şii Arap ve Kürtlerinkinden farklı olmuştur²³⁹.

Buna rağmen Türkmenlerin büyük bir kısmı kendi varlıklarını ve benliklerini koruyarak onları yok etmeye ve dışlamaya çalışan iktidar ve diğer gruplara karşı susma politikasını tercih etmişlerdir. Bir grup Türkmen ise iktidarda bulunan parti ve siyasi hareketlere katılmıştır.

Irak'ta, 25 Kasım 1925 tarihinde Abdurrahman Elnakib başkanlığında Ulusal Irak Hükümeti adı altında kurulan ilk Irak hükümetinde, Türkmen

²³⁹ Tarih Şhada El Turkuman, **a.g.e.**, s.61.

kökenli İzzet Paşa Kerküklü, Sağlık ve Milli Eğitim Bakanı görevine getirilmiş ve daha sonra 29 Ocak 1921’de ona Çalıştırma Bakanı görevini üstlenmiştir. Kerküklü, 1922’de istifasını verdikten sonra 2003 yılına kadar Irak’ın iktidarını ele geçiren bütün hükümetlerde herhangi bir Türkmen’e bakanlık görevi verilmemiştir²⁴⁰.

Başta Irak’ın yönetiminde başarısız olan İngilizlerin işgali sırasında kurulan hükümet olmak üzere, sonraki dönemlerde başa geçen tüm hükümetler tarafından, bütün Türkmen yerleşim birimlerinde Türkmenlere karşı katliam ve soykırımlar yapılmıştır.

Türkmen yerleşim birimlerinde milli ruhun şahlanmasını önlemek için İngiliz kuvvetleri bir mesaj vermek isteyerek ve lejyoner Tiyari kuvvetlerini de buna alet ederek 4 Mayıs 1924 sabahı Kerkük’ün büyük çarşısında bir kavga çıkararak olayları başlatmıştır. İngiliz Kuvvetleri bu kavgadan sonra kışlalarına çekilip tekrar büyük kuvvetlerle şehre dönmüş olan Tiyarilere serbest hareket emri vermiştir. Yağma ve saldırılara başlayan Tiyariler, Türkmenleri evlerine kadar takip ederek ailelerinin gözleri önünde katletmiştir. Olayların büyümesi üzerine Irak polis kuvvetleri araya girerek sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Bunun başlıca sebebi, hükümet çevrelerinin, yüzlerce Türkmen’in köylerden şehir merkezine yöneldiklerini ve soydaşlarını korumaya ve destek vermeye kararlı olduklarını görmesi olmuştur. Bunu önleyen hükümet güçleri, uçaklardan Türkçe kaleme alınmış bildiriler atarak halkı sükûnete çağırmıştır. Bunun üzerine halkın baskısından kurtulmak ve gördüğü maddi zararı tazmin etmek için hükümet bir bütçe ayırarak araştırma komisyonları kurmuştur²⁴¹.

Bütün bunlara rağmen hükümet, Türkmenlerin seslerini susturmada başarısız kalmıştır. Çünkü Türkmen öğretmen ve aydınları, doğal haklarına talip olabilmeleri konusunda Türkmen halkını bilinçlendirmeye ve

²⁴⁰ Erşat Hürmüzlü, *El-Irak ve El-Vatan El-Turkumani*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 55.

²⁴¹ Hürmüzlü, *a.g.e.*, s.56.

bilgilendirmeye başlamıştır bile. Bunun önüne geçmek için hükümet, bu aydın kesimi Basra, Nasırıye gibi Irak'ın güney bölgesinde yer alan illere sürgün etmiştir. Türkmenlerden hiçbir dönemde bakanlığa atanma olmamıştı. Irak Krallığı, Türkiye'nin her an bölgeyi işgal edeceğini hesapladığından İngiliz desteğinin sürekli arkasında olmasını istemişti. Yeni kurulan Irak Krallığı, Türkmenlere yönelik temel politikasını; onların varlığını sürekli inkar, imha ve asimile etmek ve 1920'de İşgal Kuvvetlerine karşı isyan eden iki ana unsuru olan Türkmenlerle beraber Şiileri de sistemin tamamen dışına itmek üzerine kurmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkmenler, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye paralel olarak, İngiliz işgaline karşı yoğun bir mücadeleye başlamışlardır. İngilizler bölgedeki aşiret reislerini elde etmek için onlara para vererek yanlarına çekmeye çalışmışlar, Türkmenler ise bu girişimleri boşa çıkarmak için büyük çaba harcamışlar ve etnik, dinî, tarihî ve siyasî nedenlerle Türkiye'ye tam destek vermişler; aynı zamanda 1921 I. Faysal'ın Irak Kral'ı seçilmesiyle ilgili referandumu da boykot etmişlerdir.²⁴² Erbil'in sevilen ve sayılan şahsiyetlerinden olan Küçük Molla Efendi, hocalık yaptığı Ulu Cami'de halkı İngilizlere karşı mücadeleye çağırmış, konuşmaları ile halkı aydınlatmaya çalışmış ve bu mücadelesinde oldukça da etkili olmuştu. Bu durumu gören İngilizler ise, çareyi halkın bir araya geldiği camileri kapatmakta bulmuştu. İngilizlerin bu faaliyetlerine tepki gecikmemiş ve sayıları azımsanmayacak kadar olan Türkmen memurların birçoğu görevlerini bırakmış, yine emeklilerden bir kısmı ise İslam dinine aykırı olduğu gerekçesiyle Irak Krallığı'nın verdiği maaşlarını almaktan imtina etmişlerdir²⁴³.

İngiliz işgal kuvvetleriyle mücadele etmek için Bağdat'ta da gizli bir Türk cemiyeti kurulmuş, bu cemiyet, 1920 yılında Nuri Efendi'yi Musul'a göndermiş, Nuri Efendi de içlerinde Türk, Kürt ve Arapların da bulunduğu birçok ileri gelen şahsiyeti İngiliz işgaline karşı bir araya getirmeyi

²⁴² Nefi Demirci, **Kerkük'ün Siyasi Tarihi, Delay Offset**, İstanbul, 1986, s.22.

²⁴³ Samancı Aziz Kadir, **Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi**, Bağdat, 1999.s.49.

başarmıştır. Musul'da yaşayan Kerküklü Binbaşı Abdülcabbar, cemiyetin “Musul Başkanı” olmuş ve cemiyet kısa zamanda genişlemeye ve fikirlerini yaymaya başlamıştır. Bununla beraber İngilizlerin, işgal altındaki Irak'ta manda rejimi ilan etmesi, halk arasında büyük huzursuzluklar çıkmasına ve nihayetinde Haziran 1920'de Rumeysse'de bir ayaklanmanın baş göstermesine yol açmıştır. İngiltere, çeşitli sebeplerden dolayı bir taraftan çoğunluğu paralılardan oluşan Süryani askerlerini, diğer taraftan da Irak'ta yaşayan Araplar, Türkler ve Kürtler arasındaki kötü ilişkileri kullanarak kendi çıkarlarını sağlamanın gereklerine göre siyasî ve askerî politikalar uygulamıştır.

İngiltere, Bağdat'a yakın El-Habbaniye Kışlası'ndaki Süryani askerlerini, zaman zaman Irak'ın değişik bölgelerinde çalkantılar ve huzursuzluklar çıkarmak için Musul vilayeti hakkında yürütülen görüşmelerde ise Türkiye'ye karşı koz olarak Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda Süryanileri koruma meselesini öne sürerek dinî propaganda aracı olarak kullanmışlardı. Sonuç olarak İngiltere, maksatlarını gerçekleştirmek için ülkede çalkantı ve huzursuzluklar çıkarmaya dayalı bir siyaset uygulamışlar ve buna paralel olarak Süryanileri de, bu siyasetlerini yürütmek üzere bir vasıta olarak kullanmaktan çekinmemiştir.²⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Irak'ı işgalinden sonra, Türkmenlerin maruz kaldığı büyük boyutlardaki ilk katliam 4 Mayıs 1924 tarihinde İngiliz kuvvetlerine bağlı Süryani “Levy Ordusu” tarafından Kerkük'te yapılmıştır. Bu katliam, aslında kendi ulusal değerlerini savunan Türkmenlere karşı Irak'taki İngiliz yönetiminin ve silahlı güçlerinin açık bir mesajıydı. Süryani askerlerinin 15 Ağustos 1923'te Musul'un al-Ateme çarşısında işledikleri cinayetlerden sonra, bu askerlerin hükümet tarafından

²⁴⁴ İzzettin Kerkük, Güneş Balçıkla Sıvanmaz, **kardeşlik Dergisi**, sayı,23, s.12.

cezalandırılmadan Kerkük'e gönderilmeleri hükümetin, Süryani askerlerinin yapacakları katliama gözlerini kapayacakları anlamına gelmekteydi.²⁴⁵

Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerindeki ulusal bilinçlenmenin gelişmesine karşılık İngiliz kuvvetleri, Türkmenlerin seslerini kesebilecek nitelikte etkili bir katliam planlamışlardı. 4 Mayıs 1924 sabahı Kerkük'ün Eskiyağa'sındaki El-Kuriye denilen çarşısında bulunan ve sahibi Türkmen olan Grand Market'te, Süryani askerlerinin desteğiyle İngilizlerin planladığı katliam gerçekleştirilmiştir.²⁴⁶ Olayın gidişatı şöyledir: Halka çoğu zaman sataşan ve her fırsatta kavga çıkaran Süryani askerlerinden bir grup, marketten şeker ve kahve aldıkları sırada dükkan sahibiyle tartışmaya başlarlar. Kısa zamanda bu tartışma kavgaya dönüşerek bir askerin yaralanmasına yol açar. Kaçmaya başlayan diğer askerler, kışlalarına dönerek yanlarına diğer silahlı Süryani askerlerini ve kendi silahlarını şehir merkezine gelirler. Şehir merkezinde halkın bayram hazırlıkları yaptığı sırada gelen silahlı Süryani askerleri, Kerkük'e girişleri sırasında iki polis tarafından durdurulmak istenirler. Polislerin amacı, silahlı Süryani askerlerinin şehirde olay çıkarmalarına engel olmaktadır. Ancak silahlı Süryani askerleri önce şehrin girişinde bu iki polisi öldürür, sonra da şehre girerler. Süryaniler, Taş Köprü'yü geçer ve sivil halkın üzerine rastgele ateş açmaya başlarlar.²⁴⁷

Bunun üzerine Kerkük Emniyet Müdürü, İngiliz bir subayın verdiği emre dayanarak polislerin kışlalarından çıkmalarını yasaklar. Böylelikle Kerkük halkı kendi kendini savunmak zorunda bırakılır. O günün gecesi Kerkük Kalesi'ndeki Hristiyan evlerinde barınan Süryani askerleri, ertesi gün Kerkük Kalesi'nde Hristiyanların oturduğu yerlerden kentin merkezindeki bölgelere ateş açmışlar ve birçok masum vatandaşın ölümüne sebep olmuşlardır. İzzettin Kerkük, bu olaylarda hayatını kaybetmiştir.

²⁴⁵ Suphi, Saatçi, **Irakta Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul, 1996. s.192.

²⁴⁶ Hürmüz, **a.g.e.**, s.79-80

²⁴⁷ Mustafa Salman Kerküklü, **Brief History of Iraqi Türkmen**, Dublin, 2004, s. 111.

3.4. Asurîlerin Milliyetçi ve Siyasetçi Örgütleri

Irak'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Asurîler meselesi esasi bir mesele konumuna gelmiştir. Aslında Asurîler, Hristiyanlık dinine mensup olup eskiden Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında yaşamış ve savaş sırasında Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlılara karşı ayaklanmıştır. Asıl vatanları Kürt ve Ermenilerin yerleşim bölgesinin ortasında yer alan Hakkâri şehri olup daha sonra Musul Sınırlarını Çizme Komisyonu tarafından Türkiye topraklarına dâhil edilmiştir.

1917'de Rusya'da yaşanan isyanlardan kaçarak Irak'a gelen Asurîleri İngilizler, 1918 – 1919 yılları arasında Rusya'dan gelen diğer mültecilerle beraber korumuştur. 1920 Ayaklanması'nda Asurîler, İngilizlerin tarafını tutmuş ve onlara destek olmuştur. Dolayısıyla İngilizlerin kurduğu Lifi kuvvetlerine katılmışlardır. Bu Lifi kuvvetleri hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Asurî Lif, İngiliz mandası döneminde özellikle Irak'ın kuzeyinde bariz bir fenomen olmuştur. Nitekim Iraklı Lif teşkilatının başlangıcında, Asurî Lifi değildir. Iraklı Lif kuvvetleri 1915'te Muntefik gölleri bölgesinde kurulmuştur; ilk amirleri Binbaşı İdî hariç, Orta Fırat Bölgesi'nin kabilelerinden olan Muntefik kabilesine mensup kırk kişiden oluşturulmuştur. Daha sonra bu kuvvet genişletilmiş ve “Şabana” adı ile tanınmaya başlanmıştır. Bu kuvvetin mensupları disiplinli ve güçlü olduklarını ve en kötü ve hassas dönemlerinde bile Britanya subaylarına bağlı hareket ettiklerini 1920 Ayaklanması'nda ispat etmiştir. 1919'da Diyala'nın Bakuba şehrinde mülteci Asurîlerden iki birlik Lif kuvveti oluşturulmuştur. Bunlar tamamen Iraklı Liflerden ayrı kuvvetler olup Kuzey bölgesinde yaşanan Al-Hafid ve Ahmet Barzani'nin isyanlarını bastırmak için kullanılmıştır²⁴⁸. İngilizler, küçük operasyonlarda Asurî Liflerini, Türk askerlerine karşı kullanmıştır. Dolayısıyla Asurî Lifleri kendilerini İngiliz vatandaşı olarak

²⁴⁸ Cercis Fethullah, *Nazrat Fi El-kavmiye El-Arabiye Medden ve Cezren*, C. 4. Milli Eğitim Yay. Erbil, 2004, s.1721.

görmüştür. Arap milliyetçileri hem dinleri hem de ırkları ayrı olduğundan bu Asurî Liflerini hiç sevmemiştir. Asurîlerin nüfusu 37000'dir²⁴⁹.

Musul Sınırlarını Çizme Komisyonu 1925'te Asurîlerin meselesini çözemediğinden, Asurîler Irak'ta zorunlu olarak kalmışlardır. Asurîlerin birçoğu tekrar anavatanları Hakkâri'ye dönmek de uğraşmıştır. Bununla birlikte Asurîler, Irak'ın diğer etnik grupları ile birlikte yaşamak için de çaba göstermiştir. Ancak Iraklılar, askeri eğitim görmüş, dinlerinden olmayan bu kesime yanaşmamış, onlarla yaşamayı reddetmiş ve haklı olarak onlara toprak vermemiştir.

1930 Antlaşmasının metni yayınlandıktan sonra Asurîlerin endişeleri artmıştır. Çünkü Yeni Irak devletinde onlara umdukları kadar hak verilmemiştir. Haziran 1931'de mesele aniden tekrar gündeme gelmiştir. Iraklılar uzun bir süre gayri resmi bir şekilde Lif Kuvvetlerini tekrar oluşturup çeşitli gruplarında katılmasıyla karışık bir kuvvet haline getirilmeyi amaçlamıştır. 1932'de Irak'ta bilhassa Bağdat'ta Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılacağı dedikoduları intişar ettikten sonra Asurîlerin durumu daha da zorlaşmıştır. Asurîler, kamuoyuna Britanya'nın hizmetini terk etmek niyetinde olduklarını açıklamakla yetinmeyerek gizli olarak kendi aralarında Musul'un belli bir bölgesini ele geçirip orada yaşayacaklarını ve gerektiğinde o bölgeyi silahla savunacaklar söylentilerini yaymışlardır. Britanya bu durum karşısında aciz kalmıştır. Çünkü eğer Irak hükûmetine destek vermezse Araplar onu çifte standartlıkla suçlayacak, Asurîlere karşı güç kullanır ise de dünya kamuoyu politikasına karşı çıkacaktı²⁵⁰.

Aynı zamanda Asurîlerin Patriği Gabta Mar Şamun²⁵¹, Osmanlı İmparatorluğu döneminde milletlere tanınan özerklik sisteminin

²⁴⁹ Dolbran, a.g.e.,s.189.

²⁵⁰ Dolbran a.g.e., s.191.

²⁵¹ Mar Şamun, Asurîlerin millî ve dinî liderleri olup Sorma adlı bir Asurî kadının yeğenidir. Mar Şamun, yirmi beş yaşında bir gençti. Asurîlerin dinine göre Patrik hayatı boyunca bekâr kalacaktır.

kanunlarından yararlanan Asurîlerin, tekrar bu hakkı elde etmesi için inisiyatifini kullanmıştır. Şamun, 1932 yılının ikinci yarısında meseleyi Milletler Cemiyeti'ne sunmak üzere Cenevre'ye gitmiştir. Ancak çözüm bulmakta başarısız olmuştur. Bu arada Asurîler Britanya'yı, kuzey bölgesinde kendilerine has bir devlet kurmak için, görevlerinden toplu olarak istifa edip o bölgeye göç etmekle tehdit etmişlerdir.

Asurîlerin, Mar Şamun başkanlığında bir parça halinde Irak'ta kendi milletlerine mahsus özerk bir bölge kurma isteği Milletler Cemiyeti'nin kanunlarında belirtilmişse de bu, Irak hükümeti tarafından imkânsız görülmüştür. Çünkü çok iyi derecede askeri eğitim görmüş, on bine yakın asker sayısına sahip olmuş Asurîlerin, dünyevi isteklerden yana olan bir ruhani patriğin başkanlığında özerk bölge kurması, yakın bir zamanda bağımsız bir devlet haline geleceğine işaret sayılırdı. Dolayısıyla Irak hükümeti bu sorunun önüne geçmek için Asurîleri farklı köylere yerleştirmiştir. Bu köylerin bir kısmı Kürtlerin mesken tuttuğu köyler idi. Böylece Asurîler eskiden alışık oldukları hayata tekrar kavuşmuşlardır²⁵².

Kral Faysal, Haziran 1933'te İngiltere'de bulunduğu sırada Asurîler sorunu ortaya çıkmıştır. Irak hükümeti de bu soruna karşı şiddetli bir tavır göstermiş ve ısrarla patrik Mar Şamun'dan dinî otoritelerden uzak kalacağına ve bu göreve bir daha talip olmayacağına dair bir taahhüt almıştır. Aynı zamanda Mar Şamun'un bir mebusu Bağdat'ta iki diplomat ile iletişime geçmiş ve anavatanları Hakkâri'ye dönebilmeleri için Türkiye hükümetinden izin almalarını istemiştir. Diplomatlar, mebusa bu isteği gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu söyleyince mebus, açık bir ifadeyle dünya kamuoyunun dikkatini çekebilmek için Asurîlerin yakında bir eylem yapmakta ısrarlı olduklarını açıklamıştır.

Amcası Patrik Bünyemin 1918'de ölmüştür. Bünyemin'in halefi ise 1920'de verem hastalığına yakalanarak ölmüştür. Mar Şamun ise onun yeğenidir.

²⁵² Dolbran, a.g.e., s.198.

Mar Şamun'un Bağdat'ta bulunduğu sıralarda, sahada yardımcılarında biri olan İsmail Yaku isimli Asurî, müzakereleri bu sorun çerçevesinde yürütmüştür. İsmail Yaku, yiğit ve saygın bir asker olup Dahok şehrinden araba ile yirmi dakika uzakta olan Samil köyünde ikamet ediyordu. Köyde hükümet kaymakamı da bulunuyordu.

İngiltere memurlarının ikna etme çabasından sonra yerli hükümet Asurîlerle müzakereye girmek istemiştir. Sürekli olarak Araplara ve Irak hükümetine güvenmediklerini dile getiren Yaku, müzakerelere girmeye razı olmuş ve can güvenliğinin sağlanması şartı ile Musul'a gitmiştir. Musul'a ulaşınca Musul mutasarrıfı ondan iyi davranacağına dair bir taahhüt istemiştir. Taahhüde İngiliz Kilisesi mensupları kefil olmuştur. Yaku ayrıca Bağdat'a gidip meseleyi Şamun'a arz edeceğine dair de söz vermiştir. Ancak Bağdat'a hiç gidememiştir²⁵³.

Mar Şamun ülkeye geri dönünce diğer Asurîlerin barındırılması için hükümetle müzakere yapmayı reddetmiş ve kendine ruhani bir otorite istemiştir. Nihayet Haziran 1933'te Bağdat'ta gözaltına alınmıştır. Patriğin serbest bırakılması için Avrupa'nın araya girmesine rağmen Irak hükümeti bu isteği reddetmiştir. Sorun giderek büyümüş ve temmuz ayının ortasında Mar Şamun'un yandaşlarından bir grup Dicle nehrini geçerek Suriye'ye gidip oraya yerleşmek istemiştir. Bu gruba köyünü terk eden yaklaşık 1000 Asurî daha katılmıştır. Yine Avrupa'nın araya girmesine rağmen Fransızlar Asurîleri Suriye topraklarında barındırmamıştır. Ağustos'un dördünde bir kısım Asurî, Suriye sınırları içine girdiklerinde Fransızlara teslim ettikleri silahlarını geri alıp sınırı geçerek Irak'a dönmeye başlamıştır. Irak silahlı kuvvetleri Asurîlerden silahlarını almak ve onları silahsızlandırmak için hazırlığa başlamıştır. İlk olarak kimin tarafından ateş açıldığı bilinmemekle birlikte iki taraf arasında şiddetli bir savaş yaşanmıştır. Savaşta otuz Irak askeri ve Asurîlerin yarısı öldürülmüştür. Bir kısım Asurî de kendi köylerine ulaşmıştır.

²⁵³ Dolbran, a.g.e., s.200.

Yaklaşık olarak 500 kişi de tekrar Suriye'ye dönmüş, kalanlar ise Irak askerleri tarafından hapsedilmiş veya öldürülmüştür²⁵⁴.

Bu kanlı olaydan sonra günümüze kadar Asurîlerin ciddi anlamda bir isyan hareketleri olmamıştır. Birçok Asurî Kürtlerin köylerinde yaşadığı için Kürtleşmiş, bir kısmı ise Avrupa ülkelerine göç etmiş ve oralarda yerleşmiştir.

O sıralarda Irak hükümeti, İngiltere hükümetine çok kızgındı. Asurîlere bu darbeyi vurmakla İngiltere hükümetine de darbe vurulmuş sayıldı. Asurîlere karşı savaşan askerler geri dönünce genel komutanlarına paşa unvanı verilmiş ve çeşitli illerde ihtişamlı bir şekilde karşılanmışlardır. Bununla birlikte Musul'da düzenlenen gösterişli bir törende Asurîlere karşı savaşan birliklerin mensuplarına Prens Gazi tarafından şeref madalyası takılmıştır²⁵⁵.

Bu döneme kadar din âlimlerinin rolü, siyaset işlerine müdahale etmelerini gerektirmediğinden, aşiretler ve halk arasında din-siyaset ilişkisi sürekli tartışma konusu olmuştur. Müslümanlar, ulemayı genellikle toplumun önderleri olarak kabul etmişlerdir. Bu taklit mercii olan müçtehitler, otoritelerini taklit mercii olmayan müçtehitler ve Müslüman halkın bağlı olmak zorunda olduğu 'yaşayan bir müçtehidi taklit' prensibine dayandırmışlardır. İslam şeriatı, bu bağlamda, taklit mercii Müslüman halkın üzerinde bir otorite kurma gücü sağlar. Yani sıradan bir Müslüman'ın bir müçtehidi taklit etmeme gibi bir şansı ve özgürlüğü yoktur. Müçtehidin otoritesinin cevherinde gerek siyasî gerek dinî konularda fakihin emirlerine ve fetvalarına gönüllü olarak itaat etmek, vardır. Şu halde bir siyasetçi din adamı ve din adamı da bir siyasetçi konumuna gelmemklidir. Bu karışma İmam Abu Al-Hasan Al-Musevi Al-Asfahani gibi din âlimlerinin fetvalarında açık bir şekilde görülmektedir. Sözgelişi Irak hükümetinin gerçekleştirmek istediği seçimler ile ilgili İmam Abu Al-Hasan Al-Musevi Al-Asfahani'n şu fetvasında:

²⁵⁴ Mar, a.g.e., s.81.

²⁵⁵ Dolbiran, a.g.e., s.208.

“Evet, hali hazırda seçimlerin yapılmaması için tarafımızdan bir fetva çıkarılmıştır. Hazır olan ve hazır olmayan bütün insanlar bilsin ki bu seçimlere katılmakla Allah’a, peygambere ve evliyalara karşı bir suç işlenmiş sayılır.” demiştir. Bu ifadelere, benzer bir şekilde Şeyh İmam Muhammet Hüseyin Al-Nanini ve İmam Muhammet Mehdi Al-Ahlisi’nin çıkardığı fetvalarda da rastlanmaktadır. Bütün bu fetvalar 5 Ekim 1922 tarihinde çıkarılmıştır.²⁵⁶

²⁵⁶ Beyatlı, **a.g.m.**, S. 6, s. 2.

SONUÇ

Irak'ta, hüküm süren en eski devletlerden biri olan Sümerlilere ait çivi yazısının çözülmesiyle anlaşılan ve 'iki nehir arası' anlamına gelen "Mezopotamya", tarihin her döneminde çok önemli uygarlıkların kurulup geliştiği, çeşitli inançların, milletlerin ve devletlerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur.

Irak'ın Sami kökenli eski halklarının, geçmiş yüzyıllarda birbirini izleyen göç dalgaları sonucunda, ülkeye giren yeni halklar arasında eridikleri kabul edilmektedir.

'Kraliyet Devrinde Irak'ın Etnik Yapısı ve Siyasi Oluşumlar' adı altında gerçekleştirdiğimiz bu çalışma için, öncelikle Irak'ı ve bölge insanını diğer yönleri ile ele almamız gerekmekte idi. Çünkü etnik yapının direkt etkilemediği bir sistem ile Irak binlerce yıl yönetilmiştir. Bu yönetim tarzı kendine has toplumsal bir kültür ve örf oluşturmuştur.

Son yüzyıla damgasını vuran kapitalist dünya düzenin sömürülen ülke zincirinde kalmış ve milli özgürlük hayallerini değişik parçalanmış gurupların bireysel hareketleri yüzünden sürekli ertelemiş olan bu halk 2003 Irak işgali ile birlikte belki de halkın demokrasiye en yakın durma fırsatını yakalamıştır.

Bu son süreç bile Irak sınırlarında sabote edilmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışmamızda son 100 yıllık süreçle günümüze ışık tutacak olursak, demokrasi girişimlerini sürekli ötelemiş farklı gurupları ve onların dinî düşüncelerini yakından takip etmemiz daha faydalı olacaktır.

Arap nüfusu içersinde farklı inanç gurupları ve azınlığın ezici iktidarı artık Şii kültürüne boyun eğmeye başlamıştır. Bu boyun eğmeye sadece Irak içi değil bütün Arap dünyası açısından bakmak faydalı olacaktır. İsrail,

Hizbullah hareketi ve İran faktörü gibi unsurlar Iraklı Şii siyasetçilerini etkileyen ana etkenlerdir.

Kültüründe dinî merci ve ona itaat anlayışı yaygın olan Şii düşüncesi, şimdilerde siyaseti dini mercilerin tekelinde bulundurduğu için yakın tarihte Irak'a yön verecek siyasi düşüncüyü bizlere işaret etmektedir.

Kürt nüfus ise bu topraklarda Osmanlının son dönemlerinden itibaren bölgeye yerleşmiş kapitalist düşüncede en fazla kullanılan halk kitlesi olmuştur. Yaklaşık 150 yıldır bağımsız bir Kürt devleti hayalleri ile kullanılmış, bazı süreçlerde seslerini kesecek küçük ödüllendirmeler yapılmıştır. Ancak özgürlük düşüncesi için en büyük bedeller toplu ölümlerle ödemiş bir halk olmuşlardır. 1919 yılında milletlerin kendi kaderlerini tayin etme haklarının kabulü ile yeni kurulan Irak devletinde hem sömürücülere hem krala hem de Baas yönetime sürekli muhalif durmuş tanınmasa da gölge bir devlet kültürü oluşturmuş bir halk olarak günümüz Irak'ında demokrasi önünde bazen ciddi engel oluşturmaktadırlar.

Türkmen nüfus, bölgenin en yalnız kalan milleti olarak son yüzyıla girmiştir. Osmanlının yıkılması ile kendini öksüz bir çocuk gibi görmüş, (Lozan Antlaşması, Musul ve Kerkük'ün konumu) sürekli Türkiye'nin hâkimiyeti ile gelecek bir kurtuluşu hayal etmektedir.

Bu düşünce ile pekçok manada organize olamayan, olsa da Türkiye merkezli örgütler kuran ve ülkeler arası ilişkilerde bunun zararını gören bir millet olarak son yıllarda hak'ları kaybolan ve bir araya gelemeyen bir millet olmanın sıkıntılarını yaşamaktadırlar.

Irak'ta diğer milletler bu ana milletlerin birliktelikleri ve barışları ile direk bağlantılı bir hayat sürecektir kadar az sayıdadırlar.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

ABDULCEBBAR, Falih, DAVUT, Haşim; **El-Esniyye ve El-Devle**, Strateji Araştırmaları Enstitüsü Yay, Bağdat, 2006.

ABDULVAHİT VAFİ, Ali; **El-Yahudiyye ve El-Yahud**, Dar ülnehir Matbaası, Bağdat, 1970.

ABDULVEHAP, Elkeyali ve diğerleri; **El-Mevsua El-Siyasiyye**, Al-Mutevasit Matbaası, Lübnan, 1974.

ABDURRAZAK, Salah; “Elislah Elsiyasî İnda Elmufekkirin Elislamîyin”, **Nur Dergisi**, s. 177, 28 Çarşamba 2008.

ADMONZ, S.G; **Arap ve Yurk ve Kurd** (Çev. Cercis Fethullah), 2.baskı. Dar Naris, Erbil, 1999.

AE-SARRAF, Ahmet Hamit; “**El-Şebek**”, Kardaşlık Dergisi, S.1–2, 1 Haziran 1985.

AHMET, Akit Halit ve Yahya; **El-Sabia El-Medaiyun ve Akaidehum**, Dar ülkutub Al-Alemiyye Yay. Beyrut, 2007.

Ali SİYUNİ, Selim Mutar, Nsrat Merdan; **Mevsuat El-Mudun El-Irakıyye**, Bağdat, 2005.

ALMESUDİ; **Muruc Elzahab ve Madin Elcevher**, Al-Kahira, 1978, 2.Cilt.

ASIF, Sert; **Mevsuat Savt El-Irak**, “İrak’ta Türkmen Sayımı” maddedi, 4 Ocak 2003.

AYDIN, Beyatlı; “*Siyasi Konjonktürde Irak Türkmenleri*”, **Kerkük Dergisi**, Sayı 6, s. 2. Yıl.2008.

AZİZ KADİR, Samancı; **Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi**, Bağdat, 1999.

Bağdat Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Genel Nüfus belgelerinden 1957, 1.Cilt, s.45 ve 2. cilt, s. 285.

BATTATU, Hana; **El-Tabakat El-İctimayye**, (Çev. Afif Elrezzaz), Fersat Matbaası, İran, 2005.

BENDEROĞLU, Abdüllatif; **El-Turkuman Fi Irak El-Savra**, Darül Huriye İltiba, Bağdat, 1973.

CEBRAİL HUMİ, Cercis; **El-Kavmiyat El-Irakiyye**, Erşad Matbaası, Bağdat, 1958.

CERCİS, Fethullah; **Nazrat Fi El-kavmiye El-Arabiye Medden ve Cezren**, C. 4. Milli Eğitim Yay.

CEVAT, Ali; **El-Mafasıl Fi Tarih El-Arab Kabla El-İslam**, 4.C. Dar ülsaki Matbaası, 2001.

CEVAT, Ali; **Tarih El-Arap Kabla El-İslam**, 6.C. Dar ülilim Elmelayın Yay. Beyrut, 1970.

DAKUKİ, İbrahim; **"El-lehce El-Turkumanıyye"**, Kardeşlik Dergisi, Bağdat, 23 Ocak 1986

DEMİRCİ, Fazıl; **"Bir Dramın Öyküsü"**, **Irak Türkleri, Kuzey Irak ve Türkiye**, Ankara, 1996.

DEMİRCİ, Nefi; **Kerkük'ün Siyasi Tarihi**, Delay Ofset, İstanbul, 1986.

EHAFFAF, Hamit; **El-Nusus El-sadira An Samahat El-seyit El-sistani Fi El-mesele El-Irakiye**, Elmuarih Elarabi Yay. Beyrut, 2007.

EI-ABAASİ, Mahfuz; **İmaret Behdenan Al-Abbasi**, Cumhuriyet Matbaası, Musul, 1969.

EI-ABUDİ, Ali Şakir; **El-Muctama El-Iraki Fi Senevat El-intidab Al-Biritani**, Darül kitab Al-İslami Matbaası, Bağdat, 2006.

ELACELİ, Şamran; **El-Harita El-Siyasiye Lilmuaraza El-Irakiye**, Londra, 2002.

El-ALEVÎ, Hasan; **El-Sia ve El-Devle El-Kavmiye İran**, Ruh Elemin Yay. 2006.

El-ALÎ, Salih Ahmet; **Muhazarat Fi Tarih El-Arab**, 1.c. Musul Ün. 1981.

El-ATİYYE, Gassan; **El-Irak Neşet El-Devler 1908–1921**, Dar üllami Matbaası, Londra, 1988.

El-AZZAVÎ, Abbas; **Tarih Aşair El-Irak**, Bağdat, 1971. 3.Cilt

El-AZZAVÎ, Abbas; **Tarih El-Iraki Kadimen ve Haditen**, İrfan Matbaası. Beyrut, 1980.

El-BAGDADÎ, Ammar; **El-Havza El-İmliye ve Asaruha Fi Bina El-Irak El-Hadis**, Huda Araştırmaları Yay. Bağdat.

El-BERT, Mintişaşgli; **El-Irak Fi Senevat El-İntidab El-Biritani**, (Çev. Haşim Salih Eltikriti), Bağdat, 1978.

ELBUSTANÎ, Butrus; **Muhit El-Muhit**, Lübnan Mektebesi Yay. Lübnan, 1977.

El-CEMİL, Meki; **Ebedu ve El-Kabail Errahalle Fi El-Irak**, 1.baskı, Dar ülfrideyin Matbaası, Beyrut, 2005.

El-ERHİM, Feysal Hamat; **Tatavurat El-Irak Tahta Hukum El-İtihadiyin**, Matabi Elcunhur, Musul, 1975.

El-EZRÎ, Abdulkerim; **Muşkilet El-Hukum Fi El-Irak**, Londra, 1991.

El-FADLÎ, Salah Mehdi; **El-Seyit El-Şehit ve Eserhu Fi Tarih El-Irak**, Bağdat, 2003.

ELGARBAVÎ, Emin Sami; **Kıssat El-Ekrad Fi Şimal El-Irak**, Dar ülnahza El-Arabiyye, Kahire, 1967.

El-HAİRÎ, Seyyit Muhammet; **Mercilik ve Liderlik Ayetüllah**, Ensauallah, Kum, 2004.

El-HÂKİM, Muhammet Bakır; **Mevsuat El-Ahvza El-İmliye ve El-Merceiye**, Tahran, 2005, 2.Cilt

EL-HAMANEİ, Ali; **El-Sabia Hukmehum El-Sâri ve Hakikatahum El-Dinniye**, Elgadir Matbaası

EL-HASANİ, Abdulrazzak; **Tarih El-Irak El-Siyasî El-Hadis**, 2.Cilt, 2.baskı, Beyrut, 1983.

EL-HAYMAS, Abut; **Zikrayat ve Havatır An Ahdas El-Irakiyye Fi El-Mazi El-Karib**, Bağdat, 1991.

EL-HURASAN, Salah; **Hizib El-Dava El-İslamîye Hakaik ve Vesaik**, Dimaşk, 1999.

EL-İBRAHİMİ, Abdulhalim; **Tarih El-Haraka El-İslamîye Fi El-Irak**, Beyrut, 1988.

EL-KAZİ, Adil; **"Mevki Al-Beyan"**, Seyit Fazlullah, 12.04.2003

ELLURD, Lued Dolbran; **El-Irak Min El-İntidab İla El-İstiklal (1917-1932)**, 1.baskı, Darularabiye Lilmavsuat, Beyrut, 2002.

ELMACİDİ, Hazal; **Cizur El-Diyana El-Mendaiyye**, Safa Matbaası, Bağdat 1997.

EL-MELLAH, Haşim Yahya; **Tarih Elarab Ma Kabla El-İslam**, Al-Camia Matbaası, Musul, 1998.

ELMUTANAJİ, Kazım Ahmet; **Tarih Naşat El-İzib Al-İslamî El-Iraki**, Dar Elrakim Yay. 2005, 1.baskı

EL-SADİ, Abdülmelik; **Şerih El-Nefsiyye Fi El-Akide El-İslamiyye**, Mektebet Dar ülenbar, Rimadi, 1988.

EL-SAİDİ, Hamut Hammadi; **Dirasat An Aşair El-Irak**, Elintisar Matbaası, Bağdat, 1988.

EL-SALİH, Suphi; **Dirasat Fi Fıkıh El-luğa**, Dar ülilim Lilmelayın, 1.baskı, Beyrut.

EL-SAMARAI, Yunus; **Fi Tarih Medinet Samara**, 2. Cilt, Bağdat, 1971.

ELSEYYİT CASİM, Aziz; **Mutasavvufat Bağdat**, Elmuna Şerikası Yay. Bağdat, 1986.

El-ŞAMİ, Hüseyin; **El-Mereiye El-İdiniye Min El-zat İla El-muasasa**, Beyrut, 2003.

El-TABARİ; **Tarih el Ummam ve El-Muluk**, 4.Cilt, Al- kahira, 1939.

El-TURKUMAN, El-Şhuada; **Türkmen Şehitleri Koruma ve Belgelendirme Dairesi**, Darul Eledelir, 1991.

El-VERDİ, Ali; **Lamahat İçtimaiye Min Tarih El-Irak El-Hadis**, Beyrut 2005, 5. Cilt.

El-ZAMİN, Hatam Salih; **Fıkıh Elluğa**, Camia Matbaası, Bağdat, 1970.

EMUMİN, Ali; **Senevat El-Camir Mesiyret El-Haraka El-İslamiye Fi El-Irak 1957–1986**, Darül Mesire Yay. Londra, 1993.

Fleed, Henry; **Cunup Al-Kurdustan**, Bağdat, 1980

HAMADA, Muhammet Reşit; **El-Feyl, El-Ekrat Fi Nazar El-Alam**, Necef Matbaası, 1965.

HASABAK, Şakır; **El-kurt ve El-mesele El-Kurdiyye**, Al-Rabit Matbaası, Bağdat, 1959.

HASAN, Mazin; **Dünden Bugüne Irak türkmenleri**, Ankara, 2007.

HASAN, Aziz; **El-Haraka El-Kurdiye Fi El-Irak**, Sizer Yay. Dohok, 2002.

HATLOON; **El-Tarik İla Kurdistan**, (Çev. Cercis Fethullah) Erbil 1999,(Y.Y)

HURŞİT, Fuat Hama; **El-Luğa El-Kurdiyye ve El-Tevzi El-Cuğrafi**, Ressam Matbaası, Bağdat, 1983.

HÜRMÜZLÜ, Erşat; **El-Irak ve El-Vatan El-Turkumani**, Kerkük Vakfı Yay. İstanbul, 2003.

HÜRMÜZLÜ, Erşat; **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yay. İstanbul, 2003.

HÜSEYİN, Fazıl; **Müşkilet Al-Musul**, Esat Matbaası, Bağdat, 1967.

Irak İstatistik Müdürlüğünün Resmi Belgelerine Göre **Irak Dillerinin Ortak Kökeni Sempozyumu**, Arap ve İslam Folkloru Dairesi, Bağdat, 1998.

İBİN EL-NEDİM, Muhammet Bin İshak; **El-Feherüst**, Hayat Mektebesi, Beyrut(T.Y)

İLEYVİ, Hadi Hasan; **El-Ahzab El-Siyasiye Fi El-Irak El-Sirriye ve El-Alaniye**, Riyad Elreyis Yay, Beyrut, 2001.

KANUN, Ziya; **El-Halaka El-Mafkuda Fi Tarih El-Asuriyin**, 1997.

KAZIM ABUT, Zuheyr; **El-Şebek Fi El-Irak**, Süleymaniye, Serdem Elarabi Yay. 2006.

KERKÜK, İzzettin; “Güneş Balçıkla Sıvanmaz”, **Kardeşlik Dergisi**, Sayı,23, s.12

KERKÜKLÜ, Mustafa Salman; **Brief History of Iraqi Türkmen**, Dublin, 2004.

Kitap ve Belgeler Dairesi; Kraliyet Dönemi Dosyası/ Türkiye ve Musul Meselesi ve Sınır, Belge numarası 5.4.01

KOMİSYON; **El-Mucteme El-Iraki Fi El-Esniyat ve El-Tabakat**, Strateji Araştırmaları Enstitüsü Yay. Beyrut, 2006.

MAR, Feybi; **Terih Eirak Emuasır, El-Aht El-Meleki**, Elmektebe Elasriye Yay, Bağdat, 2006.

MECİDEDDİN MUHAMMET BİN YAKUP, Abadi Al-Feyruz; **El-Kâmus El-Muhit**, Dar ülcil Yay. Beyrut, 1965.

MERSAY, Naciye; **Mefahim Sabia Mendaiye**, 2.baskı, Bağdat, 1981.

MİNORSKY, F.F.; **El-Akrad, Mulahazat ve İntibaat**, Al-Nucum Matbaası, Bağdat,1968.

MUHAMMET, Abdulcabbar; **Zaman Gazetesi**, 01.01.2002.

MUHAMMET, Ganim; **El-Hafu, El-Ekrat ve El-Ahdas El-Vataniye Fi El-Irak Hilal El-Aht El-Meleki (1921 – 1958)** Darulzaman Matbaası, Dimaşk, 2008.

MUHAMMET, Ömer; **Tarih El-Saiba ve El-Mindaiin**, Beyrut, 1992.

NAKKAŞ, İshak; **El-Muçtama El-Iraki**, Stratejik Araştırmaları Enstitüsü Yay., Beyrut, 2006.

NASIR, Nasır Hüseyin; **Mihnet El-Akseriyye Fi El-Irak**, Darül mustafa Matbaası, Beyrut, 2005.

NESHİL, Wolter; **El-Yahut Kurdistan Kabla Miat Am**, Niyork, 1949.

NUMA, Bura; **Lamha An El-Akrad**, (Çev. Şerif Osman), Numan Matbaası, Necef, 1973.

ÖZMAN, Hasan; **Alturkuman Fi El-Irak ve Hukuk Elinsan**, 1.baskı, Ankara, 2002.

RAUF, Adil; **El-Sadir Beyne El-Diktatoreyn**, Dimaşk, 2001.

SAATÇİ, Suphi; **Irakta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996

SANIĞ, Süleyman; **Tarih El-Musul**, 1.C., Beyrut, 2001.

SİLOGAT, Maryun Faruk; **Min Al-Savra İla El-Diktatorya**, (Çev. Malik Elnibrasi), Elcemel Yay.

ŞAKIR ALİ, Ali; **Tarikh El-Irak Fi El-Ahit El-Usmani (1638–1750)**, Doru El-Kutup El İslami. Bağdat, 2005.

ŞİBİR, Hasan; **Tarih El-Irak El-Siyasî El-Hadis El-Muasır**, 1.Cilt, Beyrut, 1983.

ŞÜKRİ ELAUSİ, Mahmut; **Muhtasar El-Tuhfa El-İsna Aşariye**, Selefî Matbaası, Kahire, Hicri, 1373.

TAHİR ŞERİF, Abdülsattar; **El-kavmiyye El-kurdiyye Min Vesaik El-hizib El-sevri El-kurdistanî**, Bağdat, 1975.

TEFEEF, L. K; **Tarih El-Asuriyin**, (Çev. Usama Numan), 1. C. Bağdat, 1970.

TEVFİK, Ali Teter; **El-Hayat El-Siyasiye Fi Kurdisatn**, Sizer Yay. Dohok, 2007.

WILLIAMS, Moris; **"The Heritaye illustrated dirctionary of the Engilish Language"**, Nowyork, 1973.

YULYUS, F.s.ilhozun; **El-Khavaric ve El-Şia**, (Çev. Abdurrahman Bedevi), Enahza Mektebesi, Kahire.

ZABIT, Şakır Sabır; **Mucez Tarih El-Turkuman Fi El-Irak, 1.C**, Maarif Matbaası, Bağdat, 1960.

TEZLER

AKSELİ, Kemal; **Kuzey Irak Bölgesinin Etnik Yapısı ve Yeraltı Zenginlikleri**, Yüksek Lisans Tez, Ankara 1999.

Ali YAHYA, Abdulfettah; **El-Hayat Ah-İzbiye Fi El- Musul (1926-1958)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Ün. Ed. Fak. 1990.

El-BEKİRİ, Yasin Saat Muhammet; **Bünyet El-Mucteme El-Iraki**, Y.Y., Ün. Bağdat 2006.

El-BENDRANİ, Ahmet Fekkak; **Ahval El-Irak El-İçtimaiye Beyne El-Harbeyin El-Alamiyyen (1918–1939)**, Musul 2001.

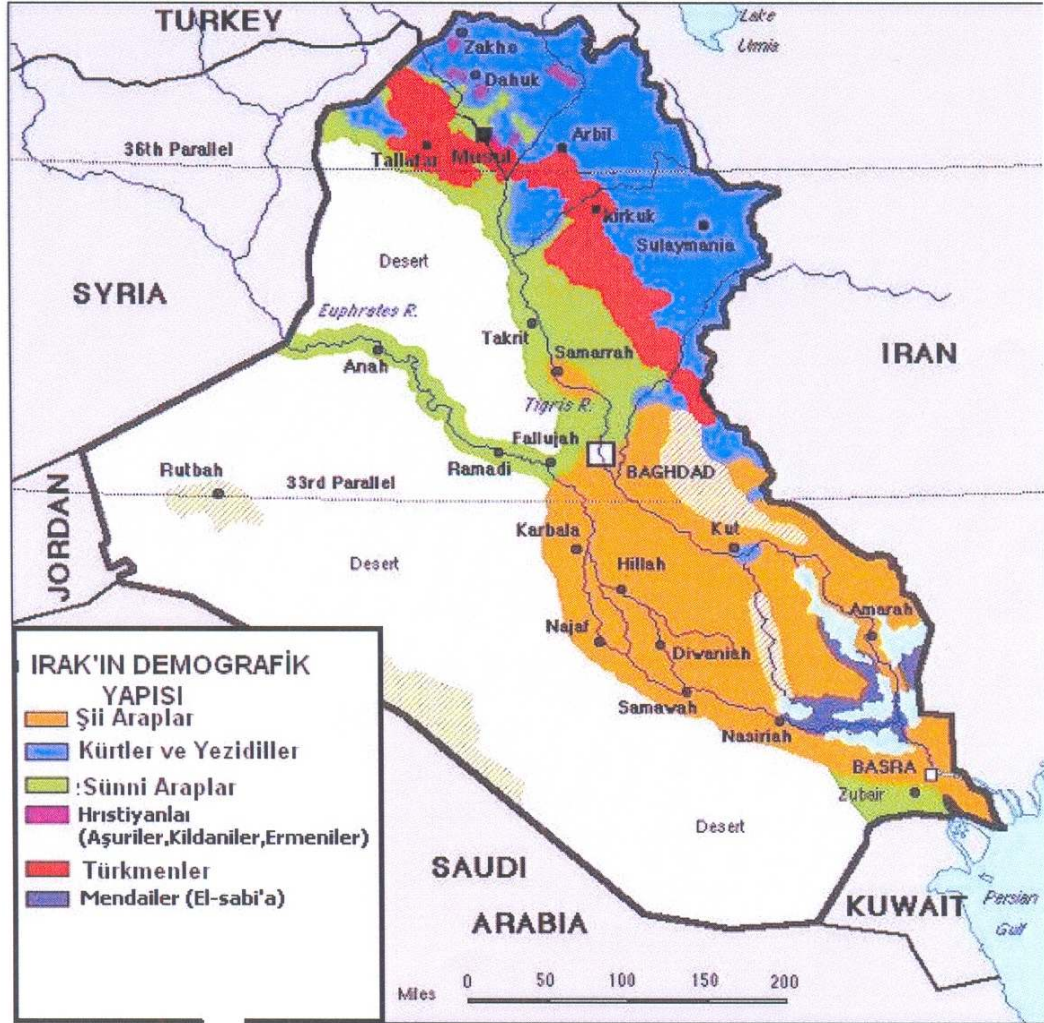
El-İGAYDAT, Ammar Yusuf Abdullah; **El-Siyasa El-Biritaniyye Ticah El-Irak**, Musul Ün. Musul 2002.

MAHMUT, Muhammet Ahmet; **Ahval El-Aşayır El-Irakiyye ve İlakatuha bil Hukuma 1872–1918**, Bağdat Ün. 1980.

MAHMUT, Uruba Cemil; **El-Hayat El-İçtimaiye Fi El-Musul**, Musul 2006.

ŞİT, Zahir Sadettin; **Vilayet El-Musul Aban El-Harb El-Alemiyye El-Ula 1974–1918**, Musul, 2001.

EKLER

ÖZET

[ASLAN, Hussein], [KRALİYET DEVRİNDE IRAK'IN ETNİK YAPISI VE SİYASİ OLUŞUMLAR], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2009].

Osmanlı İmparatorluğu gibi bir iktidar altında uzun süre kalmış ve 18.yy sonlarında Osmanlı İmparatorluğunu sarmış siyasi ateşin etkisini diğer bölgeler gibi yoğun yaşamış önemli bir merkez olan Irak, sömürgeci bir korumayı kendine bağımsızlık ışığı olarak görmenin karanlığında kalmıştır.

Son yüzyıldır bu sömürgeci karanlığa sığınmanın bedelini ödeyen tipik bir Ortadoğu ülkesidir. Diğer ülkelerden değişik olan, için de farklı ırkları barındıran, biraz nüfuslu ve yer altı kaynakları bakımından zengin olan bir ülkedir.

Irak'ın etnik haritasına baktığımızda üç büyük yapı görürüz. Bunlar; Araplar, Kürtler Türkmenlerdir ve. Irak din yönünden baktığımızda Irak'ın büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmakta, fakat bunun yanında diğer dinlere mensup olanlar da var. Hristiyan, Yezidi ve Sabiler gibi.

Irak'ta yaşayan nüfusun çoğu Müslüman olduğuna göre dinî grupların daha etkili olduğu söylenebilir. Yalnız dinî gruplara baktığımız da Müslümanlar kendi aralarında ikiye ayrılıyor, bunlar Şii – Sünni. Ayrıca diğer din mensupları da var ama onlar Müslümanlar gibi çok etkili değiller. Bunun da sebebi azınlık olmalarıdır. Etnik gruplara gelince Araplarda din yani İslamiyet anlayışı, milliyetçilikten daha üstün tutulmaktadır. Kürtler ve Türkmenlere baktığımızda ise önce kimlik (milliyetçilik) daha sonra da din gelmektedir.

Anahtar Sözcükler

- 1- Irak'ın Etnik Yapısı**
- 2- Irak'ın Dini Yapısı**
- 3- Irak Arapları**
- 4- Irak Kürtleri**
- 5- Irak Türkmenleri**

ABSTRACT

[ASLAN, Hussein]. [ETHIC COMPOSITION AND POLITICAL FORMATIONS OF IRAQ AT THE MONARCHICAL PERIOD], [Master's Thesis], Ankara, [2009].

Iraq who stayed for a long term under the sovereignty like Ottoman Empire and became an important center who, like the other territories, has intensively felt the effect of political fire that has encircled the Ottoman Empire at the end of 18th Century, always stayed in the darkness of regarding the colonial protection as a light for her independence.

It is a typical Middle East Country who, during this last century, has paid the cost of taking this colonial protection as a shelter. It is considered a wealthy country which is different from other countries and wherein the different races are inhabited, as well as having a quite bit much population together with rich underground resources.

When we look at the map of Iraq, we observe three great ethnical compositions. The ethnical composition comprises Arabs, Kurds and Turkmen. When we cast our looks with respect to the religion, we then observe the fact that the majority of Iraqi people is Muslim but there also exist other populations who are from different religions such as Christians, yezidis and sabeans.

The subject of my study has comprised the developments and applications which were realized within the framework of effect exerted on the Social and Political Life by the ethnical composition of Iraq.

Lets discuss the question whether the ethnical composition or the followers of religion is most effective on the social and political lives adopted by the Iraqi Community. We can answer this question by those brief sentences such as:

Since the majority of population living in Iraq, consist of Muslims, this fact serves to indicate that the religious groups are more effective on the style of living.

But when we only take into consideration the religious groups, we observe the fact they are splitted among themselves such as Sunnis and Shiites. Furthermore, there exist the followers of other religions but they are not quite effective when compared with the Muslims. The reason for this is lying on the fact that they constitute the minority in Iraq.

When we deal with the ethnical groups, we observe the fact that the concept of religion, according to Arabs, in other words the Islamic comprehension and understanding, is hold quite superior over the nationalism. When we analyze the Kurds and Turkmen, we see that the identity (nationality) takes the first place and it is later followed by religions.

Key Words

- 1- Ethnical Composition of Iraq**
- 2- Religious structure of Iraq**
- 3- Arabs of Iraq**
- 4- Kurds of Iraq**
- 5- Turkmen of Iraq**

